

ISSN 2534-8434

ЕТИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Брой 9, кн. 1, 2024

www.jesbg.com

Списание „Етически изследвания“

Година IX, брой 9, кн. 1, юли 2024 г.

Ethical Studies

Year IX, Volume 9, Issue 1, July 2024

Редакционна колегия

Главен редактор:

Емилия Маринова (Институт по философия и социология, БАН, София)

Отговорен редактор:

Иван Миков (Институт по философия и социология, БАН, София)

Редактори:

Александра Трайкова (Институт по философия и социология, БАН, София, България)

Ася Асенова (Университет Ка' Фоскари, Венеция, Италия)

Валентина Драмалиева (Университет за национално и световно стопанство, София, България)

Васил Проданов (Университет за национално и световно стопанство, София, България)

Гергана Мирчева (Институт по философия и социология, БАН, София, България)

Евангелос Д. Протопадакис (Атински университет, Гърция)

Даниела Сотирова (Технически университет, София, България)

Дмитрий Смирнов (Ивановски държавен университет, Иваново, Русия)

Иванка Райнова (Институт по философия и социология, БАН, София, България/ Институт за аксиологически изследвания, Виена, Австрия)

Максим Мизов (Център за исторически и политологични изследвания, София, България)

Мария Хемерли (Фрибургски университет, Фрибург, Швейцария)

Николай Михайлов (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, България)

Олга Артемиева (Институт по философия, РАН, Москва, Русия)

Роберто Чиприани (Университет Рома Тре, Рим, Италия)

Рубен Апресян (Институт по философия, РАН, Москва, Русия)

Стоян Ставру (Институт по философия и социология, БАН, София, България)

Фолкер Хес (Институт за история на медицината и медицинска етика – “Шарите“, Берлин, Германия)

Юри Стоянов (УОАИ, Лондонски университет, Лондон, Англия)

Списание "Етически изследвания" (ISSN 2534-8434) е индексирано в световната мрежа за рефериране и индексирание на следните места: ERIH PLUS, DOAJ, ROAD, Google Scholar. Включено е и в Националния референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране, поддържан от НАЦИД.

Изданието е достъпно онлайн: <https://jesbg.com>

Редакционна политика

В списание „Етически изследвания“ се публикуват единствено предварително неиздавани на друго място текстове. Не се изискват такси за публикациите. Не се изплащат хонорари за материалите, публикувани в списанието. Пълните условия за подаване и публикуване на статии са поместени на официалната страница на сп. „Етически изследвания“ – www.jesbg.com.

Авторски права

Публикуваните материали са лицензирани под *Криейтив комънс лиценз* – позоваване, без производни, без комерсиална употреба. Авторите могат да използват повторно своите текстове след публикуване. Пълен текст на лиценза:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/bg/>

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи

Редакционна колегия

1-2

ЕМПАТИЯ И НАСИЛИЕ В СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВО

Европейските ценности между емпатията и насилието

Лилия Сазонова

3–15

Повече принуда или повече емпатия,

или как е възможен бизнесът

Валентина Драмалиева

16–30

Проблемът за насилието над медицински лица и

служители в медицинската практика

*Антония Статева, Атанас Анов, Милена Сълева,
Кирил Статев, Силвия Александрова-Янкуловска*

31–42

Емпатията в отношенията между деца с аутизъм и

техните родители

Гергана Мирчева

43–52

Нормативният лабиринт: мерки спрямо децата

Здравко Ангелов

53–63

Реалност и въображение: Случаят Дебора и призраците на Истанбул

Любослава Костова

64–79

Етически изследвания (ISSN 2534-8434), бр. 9, кн. 1/2024

Toward A Just Society: Interrogating Gender and
Sexuality Through Sociological Lenses in India

Khyati Khare, Priya Soni Khare, Jitendra Kumar

80–93

ПРИЛОЖНА ЕТИКА И СОЦИАЛНИ ПРАКТИКИ

The Place of Applied Ethics in The Study of Morality

Ruben Apressyan

94–118

CONTENTS

Editorial

Editorial Board

1-2

EMPATHY AND VIOLENCE IN CONTEMPORARY SOCIETY

European Values Between Empathy and Violence

Liliya Sazonova

3–15

More Coercion or More Empathy,

Or How Is Business Possible

Valentina Dramalieva

16–30

The Problem of Violence Against Medical Professionals

and Healthcare Staff

*Antoniya Stateva, Atanas Anov, Milena Saleva,
Kiril Statev, Silviya Aleksandrova-Yankulovska*

31–42

Empathy In the Relations Between Children with Autism and

Their Parents

Gergana Mircheva

43–52

The Normative Maze: Measures Relative to Children

Zdravko Angelov

53–63

Reality And Imagination: Debora`s Case and Ghosts of Istanbul

Lyuboslava Kostova

64–79

Етически изследвания (ISSN 2534-8434), бр. 9, кн. 1/2024

Toward A Just Society: Interrogating Gender and
Sexuality Through Sociological Lenses in India

Khyati Khare, Priya Soni Khare, Jitendra Kumar

80–93

APPLIED ETHICS AND SOCIAL PRACTICES

The Place of Applied Ethics in The Study of Morality

Ruben Apressyan

94–118

УВОДНИ ДУМИ
РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ
Сп. „Етически изследвания“
editor@jesbg.com

EDITORIAL
EDITORIAL BOARD
Ethical Studies

Представяме на вниманието на нашите читатели първата книжка на списание „Етически изследвания“ за 2024 г. Основният фокус на статиите, включени в нея отново е насочен към темата за емпатията и насилието и в известен смисъл тя се явява естествено и логично допълнение към вече откритата дискусия по въпроса в предходната книжка на списанието. В броя са предложени нови и различни изследователски перспективи към споменатите понятия. От една страна, насочени към политическите и икономическите измерения. Търси се мястото им в отношение към европейските ценности и във връзка с теорията на Розенберг за ненасилствената комуникация (гл. ас. д-р Л. Сазонова). Необходимостта от баланс между икономическа принуда и емпатия в сферата на бизнеса се разглежда и като възможност за печалба на базата на различни модели за етично поведение (проф. д-р В. Драмалиева). От друга страна, на анализ са подложени медицинските и здравни аспекти. Големият проблем у нас за насилието над медицински лица е проучен както на конкретно ниво (места и субекти на насилието), така и на етическо – относно задълженията на лекарите (ас. Ан. Статева, гл. ас. д-р Ат. Анов, гл. ас. д-р М. Сълева, ас. д-р К. Статев, проф. дмн С. Александрова-Янкуловска). Моралният статус на децата с аутизъм е разгледан в контекста на етиката на грижата, но и на базата на проучвания на позициите на родителите на тези деца (гл. ас. д-р Г. Мирчева). От трета страна са социалните перспективи. Отношението към децата в контекста на детското правосъдие е разгледано по линията възпитателни мерки – мерки за закрила (гл. ас. д-р

2 РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

З. Ангелов). Етическите и психологически форми на реакция и справяне с домашното насилие в обществото са изложени на основата на нашумелия в медиите у нас злощастен случай на Дебора (гл. ас. д-р Л. Костова). В тази сфера попада и англезичната статия по въпроса за социалната справедливост и базираното на пола насилие (Х. Харе, д-р П. С. Харе, д-р Дж. Кумар).

Извън общия контекст на емпатията и насилието следва да отделим още една англезична статия, изследваща в дълбочина въпроса за статуса и ролята на приложната етика днес, разкриваща я като фактор за социално благополучие (проф. д-р Р. Г. Апресян).

Надяваме се публикуваните в този брой авторски разработки да станат стимул за по-нататъшни размисли, изследвания и дебати по представените етически проблеми.

ЕВРОПЕЙСКИТЕ ЦЕННОСТИ МЕЖДУ ЕМПАТИЯТА И НАСИЛИЕТО

ЛИЛИЯ САЗОНОВА

Институт по философия и социология, Българска академия на науките

liliya.sazonova@gmail.com

EUROPEAN VALUES BETWEEN EMPATHY AND VIOLENCE

LILIYA SAZONOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract

The paper aims at discussing some implications of Rosenberg's theory of Non-Violent Communication (NVC) on the European values' understanding. For this purpose, the distinction between (cultural specific) values and (universal) needs used by some branches of the NVC community will be presented. On this basis, values can be seen as caring a prerequisite for conflict between subjects or entire cultural traditions, while "the meeting" on the level of needs assists the realization of authentic dialogue and could lead to a higher degree of understanding even between conflicting cultural paradigms. This terminological distinction can also be applied to the discourse on European values by identifying the needs of European citizens that might stand behind certain European values – such as democracy, the rule of law, etc. This way an alternative to the current European values rhetoric, which has a greater unifying potential, can be proposed.

Keywords: European values, principles, needs, empathy, violence.

Въведение

Въпросът за насилието навлиза все по-активно в обществената динамика и дебати в България. Той обхваща широк диапазон от теми – от актуалните военни действия в различни точки на света до протестите срещу домашното насилие и безпрецедентната за страната ни промяна на модела, която те демонстрираха. За първи път у нас общественото осъзнаване към тази дълбока лична и колективна рана – насилието в семейството изпреварва законодателството, изисквайки неговата промяна, така че да отговори на социалното усещане за справедливост по-адекватно. В този контекст, статията си поставя за цел да изследва къде по оста насилие – емпатия се разполагат европейските

ценности и възможно ли е теорията за ненасилствената комуникация да ни предостави нов ключ към тях?

За да отговорим на този въпрос ще представим първо два отделни дискурса към ценностите в Европейския съюз (ЕС). От една страна, е властовото им обговаряне като универсални (есенциалистското им разбиране). Доколкото този дискурс *налага* на гражданите възприемането на дадени ценности като общоевропейски, приемаме, че той протича около полюса на насилието, разбирано в най-широк смисъл. От друга страна, съществува и тенденция за възприемането им като обект на договаряне между гражданите (екзистенциален прочит).

На тази основа, ще разгледаме някои импликации на теорията за ненасилствената комуникация на Маршал Розенберг върху разбирането за европейските ценности. За тази цел ще бъде проследено разграничението между понятията „ценности“ и „нужди“, отнасяйки съдържанието на първото към сферата на културно-специфичното, докато на второто се отрежда статут на универсалност.

Две интерпретации на европейските ценности

Официално поддържаният от ЕС разказ за европейските ценности затвърждава конститутивната им функция по отношение на Общността и нейните граници. Например в качеството си на Комисар по разширяването Оли Рен заявява: "...границите на Европа се определят от съзнанието на европейците. Географията определя рамката, но фундаментално - ценностите описват границите на Европа. Разширяването е процес на разпростиране на зоната на европейските ценности, най-основните от които са свободата и солидарността, толерантността и човешките права, демокрацията и върховенството на закона." (Рен 2005).

В Преамбюла към Договора от Лисабон експлицитно се реферират универсалните ценности, които са "Вдъхновени от културното, религиозното и хуманистичното наследство на Европа". от което са се развили универсалните ценности на ненакърнимите и неотчуждими права на човешката личност, както и свободата, демокрацията, равенството и правовата държава..." (Договор от Лисабон 2007). Последното настояване за безусловно валидни ценности обаче е проблематично и изисква по-детайлно разглеждане.

Следва да бъде отбелязано, че дискурсът за европейските ценности се оформя не само на политическо ниво в ЕС, но се поддържа и от представители на академичната общност. Хабермас в по-късните си работи се включва активно в дебата за европейските ценности. Преди обаче да бъдат разгледани тези му по-късни политически възгледи за европейските ценности и идентичност, ще се представят по-ранните му разбирания за разликата между ценности и норми.

Хабермас прави много важно разграничение между тях: "Културните ценности нямат претенции за универсалност, както е с нормите на действието. В най-добрия случай, ценностите подлежат на интерпретация, чрез която кръгът от заинтересовани хора, ако имат подходящ случай, могат да опишат и нормативно да регулират общите интереси. Кръгът на интересубективното признаване, който се оформя около културните ценности, по никакъв начин не имплицира претенцията, че те могат да бъдат субект на общо съгласие, да не говорим пък на универсално съгласие. Поради тази причина аргументите, които служат за обосноваване на стандартите за ценност, не удовлетворяват условията за дискурс" (Хабермас 1984, с. 20).[1] Културните ценности принадлежат на даден жизнен свят и затова не могат да бъдат универсални: "те са, както самото им наименование посочва, разположени в хоризонта на жизнения свят на специфична група или култура" и следователно "могат да бъдат показани като достоверни само в контекста на конкретна форма на живот" (Хабермас 1984, с. 42).

За разлика от тях, нормите могат да бъдат универсални и да подлежат на дискурс: "Само истинността на пропозициите и правилността на моралните норми и разбираемостта на символните изрази или тяхното съответствие на граматическите правила са в самата си същност претенции за универсална валидност, които могат да бъдат проверени в дискурса" (Пак там). Така се оказва, че не може да се води дискурс за предзададени в рамките на дадена култура понятия като добро и зло, защото те са твърде относителни, за да отговарят на критериите за обективност; от друга страна, нормите се занимават с правилността (rightness) и от тази гледна точка те са универсални, защото са или валидни, или невалидни, докато етическите категории могат да бъдат приети в рамките на една култура (един жизнен свят) и да бъдат отречени в рамките на друга култура (друг жизнен свят). Според Хабермас дискурс може да има само там, където се проверяват твърдения, подлежащи на обективно (т.е. не-ценностно) разглеждане, при

условие че след дълъг и открит процес на комуникация, в крайна сметка се стигне до съгласие (т.е., става ясно, че дадена норма е валидна, или пък не е валидна) (Пак там).

В по-късните работи на немския философ се забелязва трансформация в разбирането му за отношението между норми и ценности и по-голяма готовност за интегриране на европейските ценности в европейския дебат. В манифеста си срещу войната в Ирак, подписан и от Дерида, Хабермас определя историческите корени и постижения на Европа, на базата на които се развиват ценности и навици, определящи специфичния ѝ облик (Хабермас, Дерида 2005, с. 8). Това историческо наследство според него е секуларизираната политика, социална солидарност, която се появява от историята на класовите борби, политиката и държавата като корективи на резултатите на пазара и т.н.

Дискурсът за "споделените ценности" и (късно)Хабермасовата им апология получават множество критики в академичното пространство. Така например, Лакроа твърди, че дискурсът за ценностите не допринася за легитимирането на европейския проект, защото дефинирането на общосподелими ценности носи риска да подкопае уникалния нормативен потенциал на това политическо обединение, от което се очаква да организира специфични национални идентичности. Тя пита дали европейският политически съюз се нуждае действително от подкрепата на общи ценности или по-скоро от възприемането на група от принципи на справедливостта (Лакроа 2009, с. 142). Според нея съществува вътрешно противоречие между теоретичните работи и по-ранното изследване на Хабермас върху конституционния патриотизъм, които ясно принадлежат към либералната традиция и настояват за рационални и критични идентичности, и по-късните му текстове, посветени на европатриотизма, основан върху общи ценности.

Така, макар съвременният европейски дискурс за споделените ценности да е добре аргументиран в духа на собствено европейската интелектуална и философска традиция, претенцията за обективна валидност на европейските ценности среща опоненти от страна на определени малцинства вътре в нейните предели. Дори би могло да се предвиди, че има предпоставки тази тенденция да продължи и да се засили. Защото Европа на "деветте" все още може да говори за европейско "единство", което да съдържа универсалистки момент, но ще се изисква много политическа гъвкавост и диалог, за да

бъде то примирявано с реалността на "многообразието" или с други думи - с настояването за признаване на културните специфики на всички граждани и колективи, участващи в европейския проект на Европа на "двадесет и седемте". В тази връзка от съществено значение ще бъде как общоевропейските ценности като фундамент на европейската идентичност ще се съвместят с друг един базисен принцип на ЕС, демонстриращ посоката, в която се търси възможността за колективна идентичност - а именно уважението на културното разнообразие.

Биха могли да бъдат приведени множество примери, онагледяващи маркираната потенция за конфликт. Такива са религиозните сблъсъци с официално възприетия морал на ЕС - протестите срещу забраната на религиозните символи във Франция, етнически и религиозни конфликти в Холандия (убийството на холандския режисьор Тео ван Гог). Илюстрации могат да се открият и от страна на християнския свят, който е един от първите фактори за зараждане на европейската идея. Такава е например особената позиция на една група страни-членки, оглавени от католическа Полша, спрямо абортите, която дава своя интерпретация на ценността, която стои зад "правото на живот" и т.н.

Тереза Хармстоун изследва полската перспектива към въпроса за приложимостта на европейските ценности към източния (централноевропейски) менталитет (Хармстоун 2006, с. 122-123). Според нея през 70-те и 80-те години на XX век започва ерозирането на комунистическата ценностна система и заместването ѝ със западни ценности като демокрация и пазарна икономика. Новите ценности се възприемат предимно инструментално - като средство за достигане на определени цели, а едновременно с тях се запазват като част от менталитета някои от остатъчните ценности като егалитаризмът. Все пак тя приема възможността за бавна промяна на менталитета и възможност за пресечни точки между "източната" и "западна" опитност, определящи успешността на интериоризирането на европейските ценности.

Деланти предлага интересни възможности за промисляне на дилемата между, от една страна, дискурсивното оформяне на европейските ценности като универсални на основата на европейската култура и цивилизация и, от друга страна, принципа за уважение на (културното) многообразие. Следвайки теорията за етичския дискурс на Хабермас, разделяща нормите от ценностите, той определя културните стойности по-скоро като сепаративни за разлика от етическите принципи и нормите, които

претендират да са универсализиращи. Оттук извежда, че културната стойност на европейската идея не може да има нормативен и универсален характер и в този смисъл не притежава свързваща сила (Деланти 2004).

Според Деланти самопостулирането на европейската идея в регулативна идея на универсални етически принципи, през които се оценява (или дефинира) неевропейският свят, става ключов момент за изграждането на идентичност. Така проектите за европейска идентичност не се търсят толкова по линия на културните стойности на Европа, колкото по линия на етическите параметри, които тя постулира в отличаването си от неевропейската другост. Според него по този начин културната идея за Европа, която има по-ограничен културен ресурс на значение, неправомерно е предявила претенции за всеобща етическа валидност. По този начин Европа се превръща в носител на универсалните цивилизационни ценности, докато културата, въплътена в националните истории, остава приоритет на релативизма на националната идентичност (Пак там).

Според редица изследователи на европейската идея като Бо Страт (2004), Деланти и др. културната идея за Европа от ранната модерност насетне (преди това тя се формулира посредством други дискурси - християнство и т.н.) започва да се използва от различни политически проекти по изграждане на идентичност, които посредством това целят *легитимирането* на *определена власт*. Легитимирането на политиката на държавата посредством идеята за Европа става като последната се превръща в институционализиран *дискурс* и придобива статус на нормативен стандарт на цивилизацията. Придаването на нормативни импликации за всеобщност обаче на една културна идея противоречи на нейната същност. Така Деланти аргументира неправомерността на използването на европейската идея за политически цели, а респективно и на смесването на политическите с културните измерения на европейската идентичност. Т.е. не би следвало европейските ценности да се интерпретират като веднъж дадени и абсолютни, доколкото те винаги ще представляват дадена субективна (дори когато е споделяна от европейското мнозинство) перспектива и по този начин ще придават на културните специфики морална и универсална значимост (задължителност). В този смисъл европейските ценности, около които Общността конструира своята идентичност, не следва да бъдат разбирани като причастни към или подгрупа на

универсалните ценности, а като обект на непрестанно рационално договаряне между гражданите, страните-членки и европейските институции.

Но ако „силовото“ комуникиране на европейските ценности като обективни и задължителни е компрометирано, а десубстанциализирането им ги превръща в контекстуални и потенциално заредени с конфликтност понятия, как могат да бъдат обединени субекти или цели културни традиции, носители на понякога противоречиви ценности в Европа?

Според американския психолог Маршал Розенберг „срещата“ на нивото на *нуждите* спомага за реализиране на автентичен диалог и би могла да доведе до висока степен на разбирателство дори между противоречащи една на друга културни парадигми. Бидейки ученик на Карл Роджърс, чиито сфери на интереси включват межкултурния диалог и разрешаването на конфликти, Розенберг обвързва човешките потребности с възможността за конструктивен диалог и като цяло добронамерено, мирно общуване.

Ясното и откровено изразяване на човешките нужди стои в основата на разработения от него метод на ненасилствената комуникация (ННК), който се използва активно през последните десетилетия при разрешаване на конфликти в различни военни или следвоенни зони – страните от бивша Югославия, Украйна, Израел, Палестина, Нигерия, Руанда, Сиера Леоне и др. Четирите компонента от модела на ННК са 1. *наблюдение* – „Неутрално описание на събитията, които *наблюдаваме* и които имат влияние върху нашето благосъстояние“, 2. *чувствата*, “които изпитваме във връзка с нещата, които наблюдаваме“, 3. *нуждата*, която е свързана с и поражда тези чувства. С четвъртия компонент – *молбата* - изказваме онова, което искаме от другия, което би обогатило живота ни и би го направил по-приятен и красив (Розенберг, 2019).

При създаването на метода на ненасилствената комуникация (ННК) Розенберг подобно на американския психиатър У. Гласър (William Glasser) и Е. Маслоу приема, че съществуват универсални човешки потребности. Той обаче надгражда както теорията на избора (Choice theory) на Гласър, според която основните човешки нужди са пет – оцеляване, принадлежност, свобода, власт и забавление (Гласър, 2001), така и добилата широка известност пирамида на потребностите на Маслоу. Следва да се отбележи, че за разлика от Теорията за йерархия на потребностите на Маслоу, Розенберг не квалифицира

категориите на потребностите като по-високостоящи или по-нискостоящи по принцип. Според разработената от него ННК човешките нужди са по-контекстуално повлияни и могат да менят приоритетното си значение за човека, който ги изпитва, като в една ситуация нуждата от Духовно свързване (красота, хармония, вдъхновение, порядък, мир), може да бъде доминантна, а в друга – дадена физическата нужда (въздух, вода, храна, движение, почивка, подслон, защита от вируси, сексуално изразяване, докосване, защита от животозастрашаващи форми на живот).

Според класификацията на Розенберг някои от основните човешки нужди са: Автономност (свобода да избираме своите собствени мечти, цели и ценности и начина, по който да ги осъществим), Взаимосвързаност (приемане, одобрение, близост, принос към обогатяването на живота), Емоционална сигурност (емпатия, честност, любов, спокойствие, уважение, доверие, яснота, разбиране, топлина), Духовно свързване, Цялостност (автентичност, творчество, смисъл), Празнуване (празнуване на живота и на сбъднатите мечти и празнуване на загубите — на близки, на мечти и т.н. (скърбене), Игра (забавление, смях, радост), Физически нужди.

Разбирането на Розенберг за универсалния характер на човешките потребности и ролята им при преодоляване на културни различия е важно за настоящото изследване, тъй като би могло да осигури основа за среща в европейското пространство. Според него на нивото на универсалните нужди, които всички хора, независимо от възраст, социално положение или културна принадлежност, споделят, обичайно нямаме конфликти. Чрез споделяне на общите си потребности ние сме способни да видим в другия човешкото същество и да разберем неговата дълбинна мотивация за дадено действие. Колизии обаче могат да се появят, когато използваме различни *стратегии*, за да посрещнем своите нужди (Розенберг, 2019).

От значение е да се отбележи, че самият Розенберг не прави разграничение между ценности и нужди. Такава граница между двете понятия обаче се прокарва от част от неговите последователи, практикуващи ННК. Неговата ученичка от Швейцария Райхлер (Laurence Reichler) прилага методът на ННК, докато работи в Международен младежки център Брегенц, Австрия. Тогава тя забелязва, че едно от понятията – „чест“, което е в списъка на потребностите на Розенберг, поражда много спорове и конфликти сред младежи с различна културна принадлежност (австрийска, швейцарска и турска). Това

поражда недоумение у нея, тъй като според теорията на Розенберг нуждите са универсални и, ако общуват на това ниво, между хората би следвало да съществува съгласие. За да разреши дилемата – дали предпоставките на ННК са погрешни, или честта не може да бъде дефинирана като нужда, Райхлер се обръща към теоретичните постановки на Вернер Обрехт (Werner Obrecht) швейцарски професор по социални науки, който обосновава различието между нужди и ценности. Към настоящия момент такова разграничение се прилага в немско и френскоговорящите общности, практикуващи ННК, като Розенберг е бил информиран и приема това им решение. Преди години се поражда дискусия по темата и в англоговорещите общности като тогава някои от членовете дефинират като вътрешноприсъщи нуждите (intrinsic needs), които не включват в своето понятие ценностите, а външни нужди (extrinsic needs) – когато реферираме заедно ценностите и нуждите.[2]

В контекста на Европейския съюз (ЕС), където се търси баланс между специфичните култури на отделните страни-членки, отделянето на потребностите на европейските граждани от европейските ценности е важно, тъй като ценностите биха могли да имат както инклузивен, така и ексклузивен характер и в това си качество не предлагат достатъчно надежден фундамент за диалог. Например, традиционна семейна ценност като брака между мъж и жена изключва от дефиницията си други големи групи от хора и поражда напрежение и разделение в обществото. Ако обаче потърсим базисните нужди, които стоят зад тази ценност – нужда от близост, от връзка, от сигурност, от принадлежност, от любов и приемане и т.н. – това вече е основа, на която хора с различна сексуална ориентация могат да се срещнат и се договарят за общи стратегии (или политики), с които да посрещнат нуждите си по удовлетворителен за всички страни начин.

Интересен пример за добра практика в това отношение са гражданските асамблеи (събрания), които се оказват особено ефективен начин за помиряване на обществени поляризации и за достигане до общо решение или поне на осъзнаване на нуждите на различните от нас. Първото такова гражданско събрание се провежда в Канада през 2004 г., като от тогава моделът се използва в Полша, Южна Австралия, Франция, а в Мадрид и немскоговорящата област на Белгия асамблеите са постоянен елемент от демократичните им системи и обхващат широк кръг от проблеми, които изискват

обществена консолидация – използване на ядрена сила, екология и климатични промени, демографски въпроси др.

От 2012 г. в Ирландия се провеждат редица Граждански асамблеи, като едни от най-успешните стават катализатор за революционни промени по отношение на легализирането на абортите и еднополовите бракове в тази традиционно консервативна католическа страна. Събранията са свиквани от парламента и по правило в тях участват 66 (по-късно броят им се увеличава на 99) избрани на случаен принцип граждани с различна етническа, религиозна и сексуална принадлежност, от различни възрастови групи и социални слоеве, които дебатира няколко поредни уикенда по различни теми, включително горе-споменатите за легализирането на абортите и еднополовите бракове. По време на срещите си те споделят както своите впечатления, рефлексирани разнообразните им житейски перспективи, така и изслушват лични истории на засегнати лица по темите и експерти от различни области. Много от тези представяния се излъчват онлайн, а писмените свидетелства се правят публично достъпни за широката общественост (Wetherall, 2023). Събранието, посветено на еднополовите бракове, излиза с доклад, подкрепящ легализацията им, и изненадващо на последвалия референдум през 2015 г. 2/3 от гласоподавателите подкрепят предложените законодателни промени, като с това Ирландия става първата държава в света, легализирала еднополовите бракове посредством референдум (за сравнение на референдум, предхождащ асамблеята едва 23 процента от населението гласува за легализацията).

Това илюстрира как, когато на граждани с диаметрално противоположни *ценности*, се създадат условия да споделят едни с други своите *нужди* и опитност, те са способни да преодолеят първоначалните вражески представи един за друг, и да се консолидират около обща стратегия за посрещане на потребностите си, включително и на малцинствени групи в обществото. По подобен начин, освен на индивидуално и междуличностно ниво, ННК е ресурс за трансформации и в колективните системи, като ни дава инструменти за реализацията на социални, структурни и социални промени изпод „булото на незнанието“ (Ролс, 1998) – зачитайки нуждите на най-маргинализираните хора и общности, включително и на живите същества и околната среда, които не могат да изразят своя глас.[3]

Прилагането на Розенберговия метод за ненасилствено общуване в подобни граждански асамблеи вероятно би могъл да удовлетвори и разбирането на ранния Хабермас за това, че дискурс може да има само там, където се проверяват твърдения, подлежащи на обективно (т.е. не-ценностно) разглеждане, при условие че след дълъг и открит процес на комуникация, в крайна сметка се стигне до съгласие (т.е., става ясно, че дадена норма е валидна, или пък не е валидна). Доколкото първият елемент на ННК модела включва обективно наблюдение, а третият му компонент е изразяване и свързване на нивото на общовалидни и универсални за събеседниците ценности, прилагането му в такъв тип граждански съвещания, може да бъде интерпретирано като форма на дискурсивна демокрация, която компенсира някои дефицити на съвременната представителна демокрация. В тази посока са и разсъжденията на Давид ван Рейбрук, който в книгата си „Против изборите. В защита на демокрацията“ призовава за демократична иновация, която цели да насърчи гражданското участие при взимане на решения (Рейбрук, 2020).

Всяко насилие, дори имплицитно вложеното в дадена идея и имплементирането ѝ властово чрез официални политически дискурси поражда явна или скрита съпротива и в крайна сметка продуцира нестабилност. Срещата на европейските граждани на нивото на нуждите – разпознаването, приемането им и солидаризирането около тях предпоставя изграждането на по-устойчива общностна идентичност, принципи и ценности, които са създадени в съ-участие и съ-причастност. Европейската интеграция посредством ННК е свързана с приближаването ни по-близо до едно по-емпатично и хармонично (европейско) общество, в което нуждите на всички имат значение. От европейска перспектива, прилагането на метода на ННК осигурява и такъв тип качествено свързване със себе и с другия, такъв нов тип комуникация, която би удовлетворила опитите на ЕС за демократично включване на неговите граждани при дефиниране на проблемни области и вземане на решения, както и преодоляването на дефицита на легитимност в ЕС.

Това терминологично разграничение между партикуларните ценности и универсалните нужди може да бъде приложено и по отношение на дискурса за европейските ценности като се потърсят нуждите на европейските граждани, които биха могли да стоят зад ценности като демокрация, върховенство на закона и т.н., и по този

начин се предложи алтернатива на досегашната европейска реторика, която да разполага с по-голям обединителен ресурс. И макар през метода на ненасилственото общуване нуждите да се интерпретират на универсално, а не просто на наднационално равнище, то фокусът върху нуждите на европейските граждани е смислен, тъй като насочва и към съответните специфични за европейската ситуация стратегии и политики за постигането им. И нека не забравяме, че самият ЕС, както и европейските ценности са също вид стратегии за посрещане на определени универсални човешки нужди на хората, принадлежащи към едно общо културно, географско и икономическо пространство.

БЕЛЕЖКИ

[1] Превод мой, Л.С.

[2] Информацията за разграничението между ценности и потребности, наложено от практиката на ННК, беше предоставена от д-р Ирмтрауд Каушат по време на семинар Transforming Enemy Images and Listening to my Inner Team, проведен през 2023 г. в София.

[3] За повече информация по темата за устойчивостта, разбираана като баланс между потребностите на човека и грижата за околната среда виж Станчева, 2023 и Алексова, 2011.

ЛИТЕРАТУРА

Алексова, Д. (2011). *Отговорният и солидарен туризъм—път към Човека и съприкосновението с него*, С., НБУ.

Гласър, У. (2001). *Теория на избора: Нова психология на личната свобода*. С., Кръгзор.

Деланти, Д. (2004). *Изобретявайки Европа: Идея, идентичност, реалност*. С., Балкани.

Договор от Лисабон (2007). Договор от Лисабон за изменение на договора за Европейския съюз и на Договора за създаване на Европейската общност (2007/С 306/01).

Официален вестник на Европейския съюз, 2007 <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:0010:0041:BG:PDF>>

(06.06.2024).

Рейбрук, Д. ван. (2020). *Против изборите. В защита на демокрацията*. С., Ciela.

Рен, О. (2005). *Ценностите определят Европа, а не границите*. In: Омда, 04.01.2005 <<http://www.omda.bg/public/bulg/news/evropa/Ras6iryavaneto.htm>> (06.06.2024).

Ethical Studies (ISSN 2534-8434), Vol. 9 (1), 2024

Розенберг, М. (2019). *Общуване без агресия*, С., Кръгзор.

Ролс, Дж. (1998). *Теория на справедливостта*. С., С.А.

Станчева, Ат. (2023). *Пътища към устойчивостта. Нови културни перспективи във взаимодействието човек - околна среда през призмата на две природозащитни движения в България*, С., Ерове.

Habermas, J, Derrida, J. (2005). Feb. 15, or, what binds europeans together: Plea for a common foreign policy, beginning in core Europe. In: *Old Europe, New Europe, Core Europe: Transatlantic Relations After The Iraq War*. D. Levy, M. Pensky, J. Torpey (eds). London, New York: Verso.

Habermas, J. (1984). *The Theory Of Communicative Action*. Vol. I. Boston: Beacon Press.

Harmstone, T. (2006). Dynamics of Transition. In: *New Europe. The Impact of the First Decade*. Warsaw: Collegium Civitas Press.

Lacroix, J. (2009). Does Europe Need Common Values?: Habermas vs Habermas. In: *European Journal of Political Theory*, 2009, № 8.

Strath, B. (2004). Europe and the Other and Europe as the Other. Brussels: PIE Lang.

Wetherall-Grujić, G. (2023). Citizens' Assemblies: Not Made to Legislate?. In: *Democracy and Technologies*, URL: <https://democracy-technologies.org/participation/citizens-assemblies-not-made-to-legislate/>.

**ПОВЕЧЕ ПРИНУДА ИЛИ ПОВЕЧЕ ЕМПАТИЯ,
ИЛИ КАК Е ВЪЗМОЖЕН БИЗНЕСЪТ**

ВАЛЕНТИНА ДРАМАЛИЕВА

Университет за национално и световно стопанство, София

valentinadramalieva@gmail.com

**MORE COERCION OR MORE EMPATHY,
OR HOW IS BUSINESS POSSIBLE**

VALENTINA DRAMALIEVA

University of National and World Economy, Sofia

Abstract

The article starts with definitions of *business*, *coercion* and *empathy* and considers *economic coercion* as irrevocable characteristic of business, which shows its specificity in the different types of business relationships – within the company, between companies, with end-users. It is argued that *empathy*, although seemingly incompatible with *business*, also plays an important role there. Finding a balance between *coercion* and *empathy* is seen not only as a challenge, but also as a good opportunity to achieve profit in business. Various models of ethical behavior are indicated – through them, the free market today presents the balance between *coercion* and *empathy* as a necessity.

Keywords: business, coercion, economic coercion, empathy, ethical behavioral models in business.

Уточняване на понятията – основни и свързани

Уточняването на понятията е задължителна изходна позиция за всяко научно изследване – това е предпоставка за разумност, яснота и приемственост, като заедно с това допринася да не се пилее интелектуалната енергия. Изследванията в областта на бизнес етиката, като една приложна етика, често използват понятия, които са добре познати и като че ли нямат нужда от уточнения. Достигнала съм обаче до убеждението, че е много важно те също да бъдат надеждно дефинирани – не само защото върху тях се изгражда теоретичната конструкция, но и защото непрекъснато се връщаме към тях, за да проверяваме истинността на определени хипотези конкретно в тази приложна етика.

Заглавието на статията подсказва, че е добре да се определят и трите понятия – *принуда*, *емпатия* и *бизнес*, въпреки житейската им яснота.

„*Принуда*“ се дефинира в официалния тълковен речник на БАН като „насилие над волята; принуждение“ [1]. Интернет справочниците я определят по-лаконично, като „принуждаване“, и изтъкват, че в българския език има само единствено число. Сочат се и две групи синоними, които добавят смисъл: „1) насилие, натиск, давление, принуждение, гнет, изнасилване, насилване, изнудване; 2) необходимост, нужда, неизбежност“ [2]. Синонимите са много важни за разбирането на понятието.

Принудата е антипод на автономността и на свободната воля. Тъй като се свързва с ограничаване или отричане на свободата, тя обичайно се отхвърля или се оценява като неетична (неморална). Понякога обаче *принудата* се визира като средство за постигане на автономност, свобода или друга позитивна цел и се оценява като етична (морална). Друг път чрез нея се търси труден баланс между различни, често противоположни, интереси, което също обуславя позитивна оценка. Посочените противоречиви възможности правят смислени въпросите *дали принудата може да се прилага етично*, както и *в каква степен принудата се прилага етично*. Тези питання показват, че *принудата* може да е свързана с различни политики, т.е. с целенасочени действия за постигането на определени значими цели. Към горните особености в разбирането на *принудата* трябва да добавим и това, че тя има различни превъплъщения, със своя относителна автономност, като например: житейска принуда, психическа принуда, принуда към повторение, правна принуда, държавна принуда, процесуална принуда, административна принуда, *икономическа принуда* и др. в дългия списък.

Икономическото мислене изяснява *принудата* чрез противопоставянето на *принуждаване* и *убеждаване* като различни начини за установяване на сътрудничество или размяна в икономиката. Дефинирането се свежда до това, че „принуждаване“ означава установяване на сътрудничество чрез намаляване (ограничаване) на възможностите, а убеждаване означава установяване на сътрудничество чрез предлагане на допълнителни възможности (Heune, 1991: 367). Това определение обикновено позволява надеждно да се разграничава *принудителното* от *непринудителното въздействие* в усилията да се постига взаимодействие чрез всяко поведение, на всички нива и във всички отношения на пазара. Заедно с това ясно се обособява и сферата на

икономическата свобода. В този контекст се отделя специално място на *принудата*, която държавата налага в икономиката, в противовес на доброволната размяна и сътрудничеството; както и на правния регулатор, с които тя най-често си служи; а също и на основните ѝ цели – национална сигурност и обществена полза (Heune, 1991: 367-76).

Икономическата принуда е конкретизацията, която най-вече ни интересува в този текст. Очевидно става въпрос за особената форма на *принуда* в икономическата среда. Понятието се употребява в два (оценъчни) смисъла – позитивен и негативен.

Позитивен смисъл е, когато *икономическата принуда* се свързва с посочения в синонимите по-горе аспект на (2) *необходимост, нужда, неизбежност* и именно по този начин се диктуват условията и се оказва определен натиск в икономическите отношения.

Негативен смисъл е, когато *икономическата принуда* е извън контекста на икономическата необходимост и се идентифицира повече със синонимите (1) *насилие, натиск, давление, принуждение, гнет, изнасилване, насилване, изнудване* и именно те доминират в икономическите отношения. Негативен смисъл има също, когато *икономическата принуда* се интерпретира като *грабеж, измама*. Тук критичната точка за негативната оценка обикновено се достига, когато *икономическият натиск (принуда)* нарушава автономността, суверенитета на страните или *националната сигурност* [3]. Последният критерий напоследък често наклонява везните към негативна оценка на *икономическата принуда* на световния пазар и се определя като „нов аргумент в икономиката“ [4]. Възможните мерки за противодействие обаче са познати отдавна, например: налагане на мита; ограничения и забрани на търговията, на инвестициите, на достъпа до пазара. Те се използват активно и днес.

„*Емпатия*“ (на старогръцки: ἐμπάθεια) или съчувствие е способността на човек да съпреживява емоциите, чувствата и мислите на другите. По същество *емпатията* е „способността да се поставяме в положението на някой друг и да чувстваме това, което вероятно чувства той“ [5]. Степента на *емпатия* е строго индивидуална, като съществуват и различни видове емпатия според начина, по който другият индивид е разбран – когнитивна, емоционална, интелектуална“ [6].

Терминът „*емпатия*“ (empathy) е въведен за първи път през 1909 г. от психолога Едуард Титченър (английски и американски учен; ученик на Вилхелм Вунд), в превод на немския термин *einfühlung* (чувство) [7]. В тази връзка е интересно да се отбележи, че в

цитирания по-горе официален академичен речник (Български тълковен речник, 1993) понятието „емпатия“ не присъства, което показва, че тогава, макар и вече научно утвърдено, то не е било в широка употреба у нас.

Важно е *емпатията* да се разграничава от *съчувствието*, *симпатията*, *състраданието*, *съжалението*. Те са емоционална загриженост за съществуването на другия човек или болезнено съпреживяване, като показват едно по-ниско ниво на разбиране и ангажиране със страдащия. За разлика от тях, *емпатията* е способността действително човек да си дава сметка и да усеща това, което другият човек чувства. Тя е по-високо ниво, защото е не само емоционално, но и рационално обоснована.

Затова някои сочат, че „емпатията е дълбоко ниво на съпричастност и демонстрира реално желание да се окаже помощ на страдащия човек. Това изисква споделен опит, което е и причината хората да са съпричастни основно към представители на своя вид, но не и към животните. Оказва се, че човешките същества масово симпатизират на кон, например, но не могат да проявят емпатия към него“ [8].

Според много изследователи *емпатията* „стои в основата на градивното социално общуване и води до формирането на алтруистично поведение“ [9], както и до „подкрепящо поведение в полза на социалните взаимоотношения, до просоциално поведение, което е от полза за другите, но и за нас самите“ [10], до „начин за усещане на околните“ [11]. Именно затова тя е важна за обществото. Различни теории обясняват *емпатията*, тъй като тя представлява интерес за много науки: философия, етика, психология, физиология, неврология, социология. Повечето теоретични концепции приемат, че има два основни фактора, които допринасят за способността ни да изпитваме *емпатия*: генетика и социализация, което обяснява засиления интерес не само на естествените, но и на обществени и хуманитарни науки. Интересно за анализаторите е както *защо изпитваме емпатия*, така и *защо (понякога) не изпитваме*. Тези търсения проправят пътя на интердисциплинарни анализи и подходи.

„**Бизнес**“ е също основополагащо понятие, чието значение трябва да се уточни, въпреки, че изглежда очевидно. Разбирането му е важно и заради това, че при прилагането на *етически стандарти* [12] те винаги се адаптират към спецификата и целите на съответната среда. Затова за бизнес етиката е нужно винаги да има предвид

особеностите на *бизнеса*, за да е ясно към какво точно се адаптират и как се променят *етическите стандарти* в тази връзка.

Според едно определение, до което съм достигнала в изследванията си и съм приела като работещо, „*Бизнесът е* икономическа дейност, свързана с производство, търговия или извършване на услуги, която задължително съдържа размяна, цели печалба и е насочена към задържане на пазара; бизнесът представя реалните отношения между икономическите субекти; той е реализация на принципите на икономическата система в конкретно време и място и от конкретни хора“ (Драмалиева, 2018а: 193).

Към това е добре да се добави и уточнението, че посочените пет същностни характеристики на бизнеса: 1) дейност, която е: производство, търговия или услуга (дейностен компонент); 2) принадлежи към икономическата сфера (икономически компонент); 3) съдържа размяна или покупко-продажба (търговски компонент); 4) преследва печалба като основна цел (спекулативен компонент); 5) насочена е към задържане на пазара (пазарен компонент) – трябва да са изпълнени едновременно, което също добавя нюанс към това иначе банално понятие (Драмалиева, 2018: 40-49).

Посочените специфични характеристики на бизнеса разкриват както собствената определена дейност – производство, търговия или услуга, така и обвързаността ѝ с икономиката, размяната, печалбата и пазара, а също и това, че всички те трябва да са налице едновременно. Тези особености показват ясно, че *икономическата принуда* е неотменима характеристика на *бизнеса*. Тя произтича от икономическата необходимост, от обвързаността с размяната, от безусловността на печалбата, от изискванията на пазара. Но именно *икономическата принуда* често се сочи като сериозен аргумент за несъвместимостта на етиката и бизнеса, защото там, където има *принуда*, обикновено няма място за етика (морал), тъй като липсват автономност и свободна воля. И това не е единственото непреодолимо различие между етика и бизнес.

Всъщност противопоставянето на *бизнеса* и *етиката (морала)* е честа практика. Причината е, че обикновено различията между тях се раздуват и абсолютизират до степен на пълното им взаимно изключване. Така в спецификата на морала погрешно се абсолютизира консерватизмът и той се възприема като универсална матрица – напълно непроменлива система, която се гради на *емпатия* и морални чувства; концентрира се върху духовни ценности и правенето на добро; не допуска никаква принуда и затова няма

място в бизнеса, а е пригоден само за житейските отношения. В спецификата на бизнеса пък погрешно се абсолютизира само тясната обвързаност с икономиката, с материалните ценности и интереси, както и амбицията винаги да се постига печалба, да се съблюдава само собственият интерес, да се използва икономическа принуда, да се дистанцира от емоции и емпатия. Подобно абсолютизиране на различията между бизнеса и етиката (морала) – като сфери, цели, интереси, особености – води до пълно противопоставяне и отхвърляне на възможността за каквато и да е съвместимост (Драмалиева, 2018: 30-39).

Но между бизнеса и етиката има не само различия, а и много пресечни точки. Най-показателни са тези, че и в двете сфери основните участници са хора, които винаги имат общи характеристики, общи цели и общи проблеми; че егоистичният интерес за печалба в бизнеса води и до обществена полза, като задоволява определени потребности на хората; че и в двете сфери е важно да се балансират интересите между различните „страни“ и да се гарантират правата на „участниците“; че и двете сфери са базирани на рационалността и на свободния избор; че и в двете сфери ценностите са много важни, а някои човешки качества (добродетели) са определящи. Тези пресечни точки са и реални възможности за съвместяването им, а това е едно сериозно основание за съществуването на бизнес етиката. Те показват също, че *икономическата принуда* има своя специфика, роля и гледни точки, поради което тя самата подлежи на етическа оценка в някои случаи.

Икономическа принуда: специфика в различните типове отношения

Икономическата принуда се приема като даденост за бизнеса – тя е формална справедливост и в този смисъл не подлежи на етическа оценка. Затова от етическа гледна точка не задаваме въпроса, *дали „сама по себе“ си тя е етична или неетична*. В същото време обаче на етическа оценка подлежат средствата, които *икономическата принуда* използва в бизнеса. Някои средства се оценяват като „неетични“ и така се обособяват етически лимити. Бизнес етиката прилага оценъчен подход не само към *икономическата принуда*, но и към други съществени характеристики на бизнеса, като *печалба, конкуренция, собствен интерес*. В тези случаи се оценяват не самите те, а използваните от тях средства.

Като допълнение трябва да се изтъкне и това, че *икономическата принуда* не винаги е една и съща в бизнеса. Тя има своя специфика в различните типове отношения,

които изграждат бизнеса, а именно: (1) отношения във фирмата; (2) отношения между фирмите; (3) отношения с крайните потребители. Затова и етическите стандарти, които могат да се прилагат в тези отношения, също са различни – те винаги се адаптират към съответната среда. Това показва защо *икономическата принуда* не може да се унифицира, а самата тя също изисква адекватен подбор на *етическите стандарти*, които да се използват като надеждни критерии за нейната обективна етическа оценка. Както е обичайно, *етическите стандарти* и тук се адаптират към спецификата на средата – в случая, различните типове отношения. Затова те ще бъдат бегло разгледани.

1. Отношения във фирмата

Добре е да се знае как спецификата на отношенията във фирмата обуславя мястото и характеристиките на *икономическата принуда* там. Отношенията във фирмата са организационни отношения и са основополагащи за всеки бизнес, защото по определение и по закон бизнесът винаги е формално и структурно организиран (фирми, корпорации, предприятия и др.). Те са отношения между реални хора и затова често се бъркат със житейските отношения, а това не трябва да се случва, защото предизвиква много негативи, неадекватно поведение и дисбаланс. Друга особеност на тези отношения е, че са надличностни – те са отношения между позиции и роли в организацията, а не просто отношения между хора, каквито са житейските отношения. Заедно с това, те са делови, формални и йерархични отношения, поради което се регулират надеждно чрез кодекси, правилници, разпоредби и др.

В тези специфични организационни отношения *емпатията* заема достойно място и се ползва за стимулиране на просоциално поведение и разумно аргументиране на общите интереси и цели както между членовете, така и между и формалните позиции във фирмата. *Принудата* също присъства, но само в рамките на икономическото поведение, икономическите характеристики, фирмените роли и организационната йерархия. Така определената, *икономическа и организационна принуда* е допустима като даденост, а всички други форми на принуда, насилие и тормоз на всяко равнище – физическо, психическо, интелектуално, сексуално, символно (компромат) – са неетични. Те нямат отношение към икономическата даденост и затова са неприемливи. Навсякъде посочените форми на принуда са етически недопустими за човешкото общуване – както

в неформалните житейски отношения, така и в деловите отношения, каквито са и тези във фирмата (организацията). По този начин *етическите стандарти* се прилагат като критерии за обективна етическа оценка и лимитират неетичното поведение във фирмата.

В тази връзка бизнес етиката анализира и систематизира *етическите стандарти* за организационните отношения и търси механизми да подпомага фирмените отношения при решаване на етическите проблеми (Trevino, Nelson, 1995). Най-често тя създава позитивни организационни модели (напр. *етично поведение във фирмата, лоялност, колегиалност, добър мениджър*), към които да се стремят и на които да подражават във фирмата, а по този начин се стреми да предотвратява нежеланото поведение. Заедно с това се налага и представата за *негативни и недопустими практики* в деловите бизнес отношения във фирмата – като *нелоялност, нарушаване на права, недобросъвестност, дискриминация, конфликт на интереси, субективизъм, измама, злоупотреба, корупция, некоректни отношения*, а сред тях несъмнено попада *насилието* във всичките му форми – *физическо, психическо, интелектуално, компромати, сексуален тормоз*. Тези форми на *насилие* не могат да се възприемат като икономическа даденост, защото нямат общо с това – те са категорично извън икономическата реалност и необходимост.

2. Отношения между фирмите

Добре е да се знае как спецификата на отношенията между фирмите обуславя мястото и особеностите на *емпатията* и на *икономическата принуда* там. Отношенията между фирми са същината на бизнеса, защото чрез тях той се установява и се изгражда пазарът. Те не са отношения между хора, а са отношения между структури, които често се определят като „изкуствени морални субекти“. За разлика от организационните отношения, те са в по-голяма степен рационални, делови, формални и конкретни. Те са ясно дистанцирани и се разграничават от житейските етически (морални) стандарти, което се установява лесно и се дължи на съществените различия между житейската и деловата сфери. Тези особености са предизвикателство за ролята на *емпатията*.

Друга особеност на отношенията между фирмите е това, че се обуславят както от *конкуренцията*, така и от *сътрудничеството*. Конкуренцията е същностна и неотменима характеристика за свободния пазар, което оказва влияние. Заедно с това обаче, сътрудничество е не по-малко важно и необходимо, за да съществува пазарът, което

също слага свой отпечатък върху тези отношения. Затова бизнес етиката разпростира действието си в отношенията между фирмите в две посоки: от една страна, тя цели да оптимизира конкуренцията, а от друга – цели да осигури и гарантира сътрудничеството. Стимулирането на *емпатията* се ползва като мениджърски инструмент, чрез който най-логично да се аргументират и разберат тези взаимодействия.

В усилията да се направи по-разумна и по-човешка конкуренцията в отношенията между фирмите, бизнес етиката утвърждава и налага такива етически ценности като: *справедливост, честност, лоялност, почтеност, обективност, уважение, доверие*. Зачитането им като етически стандарти, както и зачитането на правните закони, създават *модела на лоялната конкуренция*. Този поведенчески модел има за цел да не допуска определени негативни практики, както и да предотвратява някои противоречия и негативи за бизнес играчите и за пазара, до които води конкурентната надпревара, ако бъде приемана безусловно и на всяка цена.

В усилията да се осигури и рационализира сътрудничеството в отношенията между фирмите, също се прилагат посочените етически стандарти, както и правните закони, свързани със сдружаването. Те се организират в поведенчески модели, като *модела на трайно партньорство* и *модела на добра бизнес практика*, които се базират на взаимното зачитане на права и търсенето на общи интереси и цели между различните страни (фирми, корпорации). Посочените модели целенасочено и обосновано (се стремят да) не допускат негативни практики, *насилие* и *принуда*, извън икономическата ѝ форма.

Важна особеност на отношенията между фирми е и това, че са симетрични – т.е. фирмите се визират като равнопоставени бизнес субекти с равни икономически възможности за печалба, с равни права, с равни шансове да се възползват от пазарните механизми и предимства. Именно посочената симетричност обуславя някои специфични етически стандарти – като *допустимост на възползването* в определени граници. Разбира се, тук не става въпрос за възползване без ограничения, а единствено и само за *възползване: от собствените предимства; от чуждите грешки, несъвършенства и недостатъци; от шанса и случайността*. Възползването тук много наподобява възползването в игрите, където играчът печели благодарение на това, че се възползва от собствените си предимства, умения и от добрия шанс, както и от недостатъците, грешките и лошия шанс на противниковия играч. Именно това възползване прави

победата етична. По аналогия и в бизнеса, играчите също могат да постигат печалба, като се възползват от собствените си предимства и добър шанс, както и от слабостите и лошия шанс на другите равнопоставени участници на пазара. Моделът обаче не допуска целенасочено причиняване на негативни въздействия и условия, а само възползване от съществуващото статукво на средата. Игровият *модел на възползването* е причина често да наричаме бизнеса, и специално отношенията между фирмите, „делова игра“. Моделът се прилага също и в отношенията във фирмата, където деловата конкуренция допуска подобно възползване от собствените предимства и от чуждите недостатъци, именно защото отношенията между хората се визират предимно като отношения между делови роли и позиции, а не като отношения между личности (в живота). В тази връзка трябва да подчертаем, че моделът не се прилага в отношенията с крайните потребители - заради това, че са несиметрични, там под никаква форма не се допуска бизнесът да се възползва.

3. Отношения с крайните потребители

Добре е да се знае как спецификата на отношенията с крайните потребители обуславя мястото и характеристиките на *икономическата принуда* там. Тези отношения са лицето на бизнеса, представят цялостния му облик. Те са определящи за бизнеса, защото именно чрез тях той постига основната си цел – печалба, а крайните потребители задоволяват определени свои потребности. *Икономическата принуда* характеризира тези отношения и слага траен отпечатък. Но тя има и своя специфика.

Важна особеност на тези отношения е, че са несиметрични, защото „двете страни“ са неравнопоставени в своите позиции, възможности, роли. Бизнесът се визира като привилегирована страна, защото разполага с икономически предимства – свобода, инструменти, инициативи, възможности, докато крайните потребители са в по-неблагоприятна позиция, защото имат ограничена икономическа свобода, възможности, инструменти. Неравнопоставеността, както беше посочено по-горе, прави възползването недопустимо. Тъй като бизнесът поначало е икономически облагодетелстван и се възползва от икономическите си предимства, то е недопустимо да печели, възползвайки се от крайните потребители, дори и от техните недостатъци и грешки – некомпетентност, наивност, глупост, разсеяност. При неравнопоставеност е неетично също бизнесът да се възползва от крайните потребители, благодарение на които съществува и печели. Тази

логика е ясна и категорична – тя напомня житейските отношения, където възползването е неморално – не се допуска някой да се възползва от слабостите, различията, лошия шанс на останалите хора. Очакваното поведение в такава ситуация е да се прояви разбиране, съчувствие, състрадание, *емпатия*.

Подобни са очакванията и в отношенията на бизнеса с крайните потребители. В тези отношенията най-силно присъстват *емпатията*, поставянето на мястото на другите, както и разумните доводи от тяхната гледна точка на потребители и хора. Съчувствието, дори филантропията също са допустими, но е добре те да не остават само емоции, а също да се рационализират и да постигат *емпатия*. Затова в отношенията с крайните потребители бизнес етиката най-вече търси баланс между *икономическата принуда* и *емпатията*. И това трябва да се разглежда не само като предизвикателство, но и като добра възможност за постигането на печалба, която е безусловна цел за бизнеса.

Очертаната по-горе специфика на отношенията с крайните потребители налага различни очаквания, които кристализират в етически изисквания като: близост до клиента (не само физическа, но и близост до мислене, желания, потребности, вкусове); уважение на клиента; честност и информиране на клиента; дискретност към клиента; зачитане правата на клиентите – човешки, икономически, граждански; задоволяване на потребностите на клиентите; опазване на здравето и живота – не само на потребителите, но и на обществото; опазване на околната среда; контрол на манипулативността; справедливо възмездяване на причинени щети на потребителите.

Етическите стандарти, които са важни за отношенията с крайните потребители, се налагат и утвърждават на свободния пазар чрез: *модела на добрата бизнес практика*, *модела на добрата репутация*, *модела на корпоративната социална отговорност*. Така те се фаворизират, а същевременно се стимулира етичното поведение на пазара.

Етическите модели в бизнеса са утвърдени обичайни етични практики в бизнеса, които се приемат като еталон за *правилно поведение* или като цел за постигането му (Драмалиева, 2018: 199). Тези поведенчески модели съчетават постигането на икономическите цели със зачитането и съблюдаването на ценностите, нормите и принципите на бизнес етиката. По този начин се улеснява общуването както между самите бизнес агенти (във фирмите и между фирмите), така и между бизнес агентите и крайните потребители, а заедно с това се предизвиква общественото одобрение.

Търсенето на разумен баланс между *икономически правилното* и *етически правилното поведение* на пазара не увеличава директно печалбата и ефективността, но създава условия за успешен бизнес. Съблюдаването на успешни и утвърдени бизнес модели все повече се възприема като важно конкурентно предимство на пазара и затова се превръща в цел на много бизнес агенти, които го приемат за разумно предизвикателство. Това обуславя и представата за адекватно пазарно поведение.

Заклучение

Очевидно е, че *емпатията*, макар и на пръв поглед несъвместима с *бизнеса*, има значима роля за функционирането му на различни нива и аспекти. Защото тя е свързана с разумното алтруистично поведение за поставяне на мястото на другата страна, за разбиране на чуждите позиции и потребности; за съвместяване на общите интереси и цели; за търсене на разумен компромис. *Емпатията* е едно от важните условия за успех и просперитет във всяка делова сфера. Всеки търговец е наясно колко е важно да усъвършенства когнитивното ниво на емпатичните си способности – не само да почувства, но и да разбере мотивите, изводите, решенията на клиентите и на крайните потребители; да прояви загриженост и за другите хора; да се прояви като социално същество. Няма също и добър мениджър, който да не използва *емпатичен подход* в работата си [13]. *Емпатията* създава и стимулира множество добри възможности.

Добра възможност е това, че заедно със засилването на *емпатията* у хората се повишава и възможността за създаване на положителни социални контакти и изграждане на доверителни отношения, а доверието е важно за всички нива в бизнеса.

Друга добра възможност е, че *емпатичните способности*, от една страна, са заложени у всички по рождение, а от друга – могат да се възпитават и надграждат във всяка възраст. Това е надеждна предпоставка за амбицията на разумните хора и в бизнеса целенасочено да ги развиват, като важен аспект във формулата на професионализма си.

Добра възможност е също и това, че *емпатията* може да се визира и използва като двигател, който да променя политиката, икономиката и обществото. Някои автори наблягат на идеята, че подобна съпричастност и състрадание могат да променят коренно живота на отделните хора и на цялото общество. Припомняйки, че политиката е

умението да се управлява от името на народа, те изтъкват необходимостта да се осигури сътрудничество на експерти, които да предлагат адекватни решения на проблемите [14].

Видно е, че в различните отношения, които изграждат *бизнеса, икономическата принуда* и *емпатията* не се изключват, а имат своето балансирано присъствие. Търсенето на баланс между тях се приема не само като предизвикателство, но и като добра възможност за постигането на печалба, която е безусловна цел за бизнеса. Добър вариант за реализирането на тази възможност днес са различните поведенчески модели, които се фаворизират на свободния пазар като надеждни. Затова модерният мениджмънт гледа на бизнес етиката като на икономически инструмент – т.е. средство за постигане на печалба. Добрите мениджъри успяват да ползват и да наложат утвърдените поведенчески модели, като *лоялност, колегиалност, етично поведение в бизнеса, добра бизнес практика, лоялна конкуренция на пазара, трайно партньорство, добра репутация в бизнеса, корпоративна социална отговорност*. А по този начин те изграждат *модела добър мениджър*, като печеливш и търсен. Това е насочено и към постигането на една по-голяма и смислена рационалност не само в бизнеса, но и в обществото като цяло.

БЕЛЕЖКИ

[1] Цит. по: Български тълковен речник, 1993, 751.

[2] Цит. по: Принуда – Речник на българския език. Available at: <https://rechnik.chitanka.info/w/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%83%D0%B4%D0%B0> [Accessed 20.05.2024].

[3] *Националната сигурност* се налага като важен критерий в тази връзка за оценяването на *икономическата принуда*, заради което дефинирането на понятието е много важно. Според Концепцията за националната сигурност на Република България (1998): „Национална сигурност“ има, когато са защитени основните права и свободи на българските граждани, държавните граници, териториалната цялост и независимостта на страната, когато не съществува опасност от въоръжено нападение, насилствена промяна на конституционния ред, политически диктат или икономическа принуда за държавата и е гарантирано демократичното функциониране на държавните и гражданските институции, в резултат на което обществото и нацията запазват и увеличават своето благосъстояние и се развиват“. Според Закона за защита на класифицираната информация (2002): „Национална сигурност“ е състояние на обществото и държавата, при което са защитени основните права и свободи на човека и гражданина, териториалната цялост, независимостта и суверенитета на страната и е гарантирано

демократичното функциониране на държавата и гражданските институции, в резултат на което нацията запазва и увеличава своето благосъстояние и се развива“ (Сигурността на републиката като нов аргумент в икономиката – ИПИ.).

[4] Цит. по: Сигурността на републиката като нов аргумент в икономиката – ИПИ. Available at: <https://ime.bg/articles/sigurnostta-na-republikata-kato-nov-argument-w-ikonomikata/> [Accessed 20.05.2024].

[5] Цит. по: Какво е емпатия и защо е важна тя – Фрамар. Available at: <https://psychology.framar.bg/%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%BE-%D0%B5-%D0%B5%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F-%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%BE-%D0%B5-%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D1%8F> [Accessed 20.05.2024].

[6] Цит. по: Емпатия – Уикипедия. Available at: <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F> [Accessed 20.05.2024].

[7] Цит. по: Какво е емпатия и защо е важна тя – Фрамар.

[8] Цит. по: Емпатията - начин да усещаме околните – Фрамар, Available at: <https://psychology.framar.bg/%D0%B5%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%8A%D1%82-%D0%B4%D0%B0-%D1%83%D1%81%D0%B5%D1%89%D0%B0%D0%BC%D0%B5-%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5> [Accessed 20.05.2024].

[9] Цит. по: Емпатия – Уикипедия.

[10] Цит. по: Какво е емпатия и защо е важна тя – Фрамар.

[11] Цит. по: Емпатията – начин да усещаме околните – Фрамар.

[12] *Етическите стандарти* в бизнеса са съвкупността от наложили се в обществото значими етически ценности, норми, принципи и модели (утвърдени обичайни практики), които са адаптирани към спецификата на икономическата среда и се използват като критерии за оценка и за регулиране на поведението в интерес както на бизнеса, така и на обществото (Драмалиева, 2018а: 200). Тази съвкупност се превръща в етически стандарти, именно когато се използва като еталон (критерий) за сравнение при моралния избор и при осъществяването на обективната етическа оценка.

[13] Цит. по: Емпатията – начин да усещаме околните - Фрамар.

[14] Цит. по: Как състраданието може да промени политиката, икономиката и обществото – Фрамар. Available at: <https://psychology.framar.bg/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%81%D1%8A%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5-%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B8-%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE> [Accessed 20.05.2024].

ЛИТЕРАТУРА

Български тълковен речник. (1993). С., Издателство на БАН.

Драмалиева, В. (2018). *Бизнес етика – философски прочит.* II изд. С., ИК – УНСС.

Драмалиева, В. (2018). *Бизнес етиката в съвременния мениджмънт.* С., ИК – УНСС.

Beauchamp, T. L., Bowie, N. E (2004). *Ethical Theory and Business.* USA, Prentice Hall.

Heyne, P. (1991). *The Economic Way of Thinking.* 6th ed. USA, Macmillan Publishing Company.

Trevino, L. K., Nelson, K. A. (1995). *Managing Business Ethics.* USA, John Wiley & Sons, Inc.

Уикипедия. (20.05.2024). Принуда към повторение. Available at: https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%83%D0%B4%D0%B0_%D0%BA%D1%8A%D0%BC_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5 [Accessed 20.05.2024].

ПРОБЛЕМЪТ ЗА НАСИЛИЕТО НАД МЕДИЦИНСКИ ЛИЦА И СЛУЖИТЕЛИ В МЕДИЦИНСКАТА ПРАКТИКА

АНТОНИЯ СТАТЕВА¹, АТАНАС АНОВ², МИЛЕНА СЪЛЕВА³, КИРИЛ СТАТЕВ⁴,
СИЛВИЯ АЛЕКСАНДРОВА-ЯНКУЛОВСКА⁵

Медицински Университет – Плевен

¹antoniya.stateva@mu-pleven.bg, ²atanas.anov@mu-pleven.bg, ³milena.saleva@mu-pleven.bg, ⁴kiril.statev@mu-pleven.bg, ⁵silviya_aleksandrova@hotmail.com

THE PROBLEM OF VIOLENCE AGAINST MEDICAL PROFESSIONALS AND HEALTHCARE STAFF

ANTONIYA STATEVA, ATANAS ANOV, MILENA SALEVA, KIRIL STATEV,
SILVIYA ALEKSANDROVA-YANKULOVSKA

Medical University - Pleven

Abstract

The aim of this paper is to address the issue of violence against healthcare workers in the following aspects: 1) explore the boundaries of the duty to care in national ethical codes, whether they provide guidelines for professionals on how to protect themselves; 2) present a content analysis of publications on the topic of violence against healthcare workers published on the Internet. The analysis outlined Sofia and Pernik as areas with frequently covered incidents of violence against healthcare workers. The most common places of accidents are at the patient's address, emergency department, at the medical institution. The main perpetrators are the patient's relatives.

Keywords: violence, duty to care, medical ethics, content analysis.

Въведение

Насилието над специалистите, работещи в сферата на здравеопазването, е циклична тема в българските медии. Последните не могат да си позволят да не отразяват проблема, тъй като той е с обществена значимост. В края на всеки репортаж остава един въпрос: „Кому е нужно това?“ (насилието над специалистите в здравеопазването). Началото на този отговор е в главите ни, в буквалния смисъл. Насилието е породено от агресивното поведение, което е част от човешката природа по два начина (без да

изключваме и други форми). Първият е биологично обусловен. Хората, както животните, използват агресия и насилие, за да се сдобият с храна, за да си подсиgurят територия за живеене, за да защитават себе си и потомството си. Вторият е социално обусловен. Насилието присъства в обществото на човека чрез форми като смъртно наказание, лишаване от свобода, глоби и др., с цел запазване на социалния ред. И ако в първия вариант (биологичната обосновка) влизат в действие отделни невронни връзки в мозъка на човека (Fields, 2019), то във втория вариант (социалната обосновка) се излиза извън природата на отделния индивид и се навлиза в природата на хората, като социални същества.

Проучванията в областта на невронауката показват, че агресивното поведение не може да се локализира само на едно място в мозъка. Най-честите места, където се заформя то, са амигдалата и хипоталамусът. Допаминът също играе важна роля за агресивното поведение (Fields, 2019).

Целта на настоящата статия е да разгледа проблема за насилието над работещите в здравеопазването в следните аспекти: 1) да се потърсят границите на дълга за полагане на грижа в националните етически кодекси и дали те дават насоки на специалистите как да пазят себе си в ситуация на насилие над тях; 2) да се представи контент-анализ на публикации по темата за насилието над работещите в сферата на здравеопазването, публикувани в интернет пространството.

Насилието като проблем за общественото здраве

Въпреки че не можем да дадем цялостно обяснение за агресивното поведение, водещо до насилие над другите, неговата проява в различните му форми (физическо, вербално, кибер насилие) причинява сериозни последици върху обществото. Поради това Световната здравна организация (СЗО) възприема насилието в различните му форми като проблем за общественото здраве. Ето защо срещу него трябва да се предприемат превантивни мерки (Krug, et al., 2002).

Световната здравна организация предлага следната дефиниция за „насилие“: *„Умишленото използване на физическа сила или власт, чрез заплаха или действително, срещу самия себе си, друга личност, група или общност, която ще доведе до, или има голяма вероятност да доведе до нараняване, смърт, психологична вреда, лошо или*

неправилно развитие или лишения“ (Krug, 2002: 1084). Превантивните мерки срещу насилието, които предлага СЗО, са на три нива и са съобразени с времето кога може да се прояви то. На първото ниво трябва да се вземат мерки за превенция на насилието преди то самото да се е проявило. Пример за превенция на първо ниво е националната кампания на Българския лекарски съюз (БЛС) срещу насилието над медици #ПребориГнева. Теоретичният и практическият модул помагат на участниците да повишат знанията и уменията си при работа с агресивни пациенти [5]. Част от тази кампания е инициатива „Добрата дума лекува“. Чрез нея БЛС, с помощта на обществено разпознаваема личност (актьорът Владимир Карамазов), успява да фокусира вниманието на обществото върху проблема за насилието над медици, да повишат осведомеността сред здравните специалисти по проблема и да намалят насилствените действия срещу тях [6]. Второто ниво на превенция е да се вземат мерки за реакция спрямо насилието непосредствено след проявата му, а третото ниво се занимава с дългосрочните последици от насилието. Третото ниво на превенция на насилието е по отношение на рехабилитацията, интеграцията, намаляването на дългосрочната травма или инвалидност, причинена от насилието (Krug, et al., 2002: 15).

В настоящият текст няма да можем да обхванем всички аспекти на насилието, които засягат общественото здраве. Ще се спрем върху едно от много му проявления – онова, което пряко заплашва общественото здраве в неговите основи – насилието над работещите в сферата на здравеопазването. Тези специалисти, както всички други хора, са подложени на различни форми на насилие, идващи от различни места (напр. работното място, пациентите, близките на пациентите).

Дълг да предоставяш грижа

В кодексите за професионална етика на медицинските и здравни специалисти [1-4] грижата за пациента и неговите близки е заложена като основа ценност и дълг на специалистите. Тези специалисти са в основата на опазването на общественото здраве. Когато се проявява насилие над тях, когато те упражняват техния професионален дълг, това поставя въпрос за границите на дълга на професионалистите: докъде се простира дългът на професионалистите в здравеопазването да оказват грижа за пациента?

Дискусиите върху проблема за границите на дълга за предоставяне на грижа започват с бедствените ситуации и инфекциозните заболявания (Benedetti, et al., 2021; Hilliard, 2007; Malm, et al., 2008; McConnell, 2020; McDougall. et al., 2020; Pfrimmer, 2009; Reid, 2005). В тези ситуации медицинските и здравните професионалисти са изложени на риск от различни наранявания и/или инфекции, които могат да бъдат предадени и на членовете на техните семейства (Dunsford, 2022). Въпреки риска специалистите имат инструменти, с помощта на които могат да реагират и да контролират риска – предпазни облекла, ваксини, имунитет и т.н. Рискът е различен в ситуациите, когато насилникът е друго лице – напр. висшестоящ колега, пациент, близки на пациента. В първата ситуация, специалистът е наясно с риска и знае как да го контролира. Това не изключва варианта той да направи грешна преценка и да пострада. Във втората ситуация обаче, възможността специалистът да се подготви предварително за настъпващото насилие е малка. Той не винаги може да предвиди какви са *намеренията* на близките на пациента, които проявяват насилие към него.

Двете страни, здравният специалист и пациентът (тук можем да добавим и близките му) са главни действащи лица в ситуация на проява на насилие. Важна тяхна характеристика е *уязвимостта*. Дженифър Дънсфорд посочва, че уязвимостта на участниците в такава ситуация е от първостепенно значение (Dunsford, 2022). Двете страни са уязвими по различен начин. Пациентът (или неговите близки) е уязвим, защото има нужда от помощта на здравния специалист, който да съхрани или възстанови здравословното му състояние. Следователно пациентът трябва *да се довери* на специалиста, че той/тя ще се намеси по начин, който ще е в негова полза. Съответно, ненамесата може да доведе до прояви на насилие. Уязвимостта на специалиста е в това, че той/тя трябва да се довери на пациента, че поведението му ще е предвидимо за създамата се ситуация и че това поведение няма да нанесе вреда на специалиста (Dunsford, 2022).

Дженифър Дънсфорд обръща внимание на един важен елемент, който е определящ за степента на уязвимост на пациента – доколко е зависим той от грижата на здравния специалист. Когато пациентът е в критично състояние, т.е. наблюдава се непосредствена заплаха за живота и здравето му, степента на зависимост към правилната намеса на здравния специалист е по-голяма в сравнение с например ежедневните грижи

на пациента (тоалет, помощ при обличане и др.). Тук трябва да се отбележи, че в ситуация на критичност пациентът може да проявява поведение на насилие спрямо специалиста. Това няма да отмени дълга на специалиста за предоставяне на помощ. Напротив, ще го засили, въпреки че има риск за здравето на специалиста. Ако обаче сме в сценария, в който няма заплаха за живота и здравето на пациента, то ситуацията позволява проявата на насилие от страна на пациента да бъде овладяна и тогава да се предостави грижа, която е необходима (Dunsford, 2022).

Можем да обобщим, че ограничаването на дълга за предоставяне на грижа от позицията на пациента зависи от неговата *уязвимост*. Тази *уязвимост* може да се измери чрез зависимостта от получаване на грижа (дали е спешно състояние, или не, и дали състоянието на пациента може да прерасне в спешно състояние). Вторият измерител на *уязвимостта* на пациента е неговата компетентност по отношение на собственото му състояние. По-конкретно, дали пациентът има правилна преценка за своето състояние (дали знае, че се нуждае от грижа поради спешно състояние или преценява по неясни критерии, а не медицински, че има нужда от грижа).

Уязвимостта на професионалиста в здравеопазването не се определя само от насилственото поведение на пациента или неговите близки. Тя може да се определи и от индивидуални фактори като идентичност, вероятност да претърпят вербално насилие, характер, опит – бил той житейски, или професионален (Dunsford, 2022). Тези индивидуални фактори очертават психологическото насилие, което може да бъде упражнявано над работещите в здравеопазването, като не е задължително то да идва само и единствено от близките на пациента. То може да произтича и от колегите на работното място. Превенцията на психологическото насилие според Дънсфорд е по-голямото предизвикателство пред здравните системи, тъй като средствата за неговото елиминиране са много по-трудно приложими в сравнение със средствата за превенция на физическото насилие. Ако за последното можеш веднага да приложиш налични мерки, то приложението на мерките за превенция на психологическото насилие (напр. никакъв толеранс към дискриминация или вербално насилие) изискват много повече време.

Граници на дълга за полагане на грижа в националните етически кодекси и насоки за специалистите как да пазят себе си в ситуации на насилие над тях

Какво могат да направят работещите в здравеопазването в България, за да избегнат насилието в различните му форми, според кодексите за професионална етика? Кодексът на за професионална етика на лекарите в България посочва, че лекарят може да откаже лечението и консултацията, когато е убеден, че между него и пациента липсва необходимото *доверие*. Това не се отнася до задълженията му да окаже медицинска помощ при спешни случаи. Насоките отиват по-далеч, като посочват, че лекарят има право да откаже преглед, консултация и лечение, когато има пряка заплаха за здравето и живота му [1].

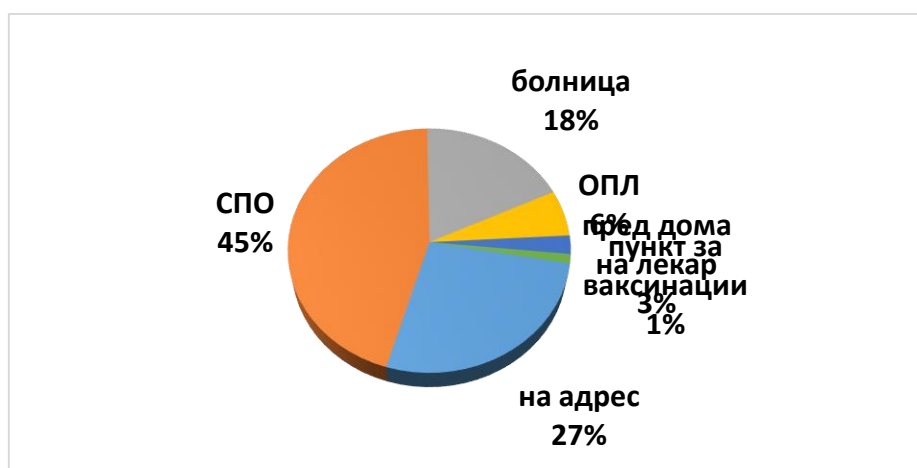
В Кодекс за професионална етика на медицинските сестри, акушерките и асоциираните медицински специалисти (Кодекс БАПЗГ) *доверието* е дефинирано по различен начин. Професионалистът по здравни грижи е длъжен да упражнява своята професия по съвест и *да оправдава доверието, което му се предоставя* [4]. Кодексът на БАПЗГ разширява идеята за *доверие*, като обръща внимание на *доверието между специалистите*. И в този документ се дава възможност на професионалистите по здравни грижи да отказват помощ: Професионалистът по здравни грижи има право да откаже изпълнение на професионални задължения в случаи на пряка заплаха за здравето и живота му [4]. Разликата в идеята за *доверие* е, че в Кодекса на БАПЗГ ясно се вижда, че *доверието* е нещо, което се предоставя на здравния специалист и той има задължение да го оправдае. Ясно е, че когато това доверие не е оправдано, това може да провокира насилие над работещите. Тези параграфи не трябва да се ползват с лека река, тъй като може да се стигне до злоупотреби. Работещите в здравеопазването трябва да имат добра преценка относно поведението на пациента или близките им, и дали то може да премине към насилие спрямо тях. И ако премине и състоянието на пациента не е животозастрашаващо, то по-добре е здравният работник да се оттегли и да съхрани своето здраве. Нанасянето на вреда върху здравните работници е вреда и за обществото, тъй като такова поведение, както и липсата на защита, би отблъснала специалистите от системата на здравеопазването. Това ще лиши все повече хора от адекватни здравни грижи в онези ситуации, когато те са крайно необходими.

Контент-анализ на публикации по темата за насилието над работещите в сферата на здравеопазването, публикувани в интернет медии

През юли 2023 г. беше проведен преглед на публикации в интернет медиите, свързани с насилието над медицински лица и служители в медицинската практика. Бяха обхванати пет от най-популярните официални интернет сайтове за новини в сферата на здравеопазването за периода май 2013 г. – май 2023 година: dariknews.bg, vesti.bg, nova.bg, medicalnews.bg, dnes.bg. Изработен беше въпросник с конкретно дефинирани категории за количествен и качествен анализ на информацията.

При първоначалното търсене бяха идентифицирани общо 114 медийни съобщения, но при прегледа техният брой беше редуциран до 82 броя, поради повтораемост на новината в няколко сайта едновременно. Не е правен анализ на съобщенията според източника на новината, тъй като от повтарящите се съобщения са подбрани тези, които съдържат по-подробна информация за случая. Случаите на агресия, отразени в интернет медиите за последните 10 (десет) години са от 38 населени места на територията на цялата страна. С най-голям относителен дял са случаите (20,7 %, n=17), които са настъпили в София, следвани от 7,3 % (n=6) в Перник, а на трето място са Русе и Пловдив с по 4,9 %.

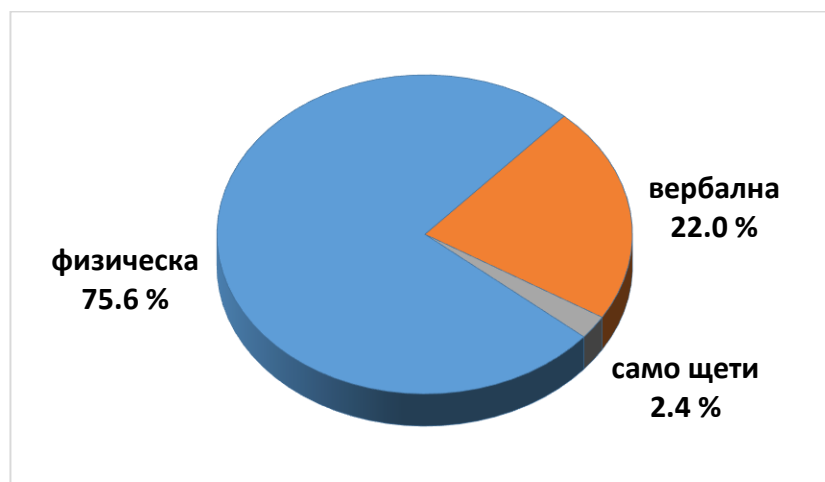
Анализът показва, че най-често агресията се проявява по време на оказване на медицинска помощ (45,1%) в центровете за спешна медицинска помощ (фиг. 1).

Фиг. 1 Разпределение на публикациите в медиите според мястото на оказаната агресия спрямо медици и служители в медицинската практика

На следващо място, обект на агресия са отново медицинските лица и служители от спешна помощ, които обаче оказват спешна медицинска помощ на адреса, на който са повикани (27,0 %). Данните показват, че екипите на спешна медицинска помощ са най-уязвимата и застрашена група от упражняване на агресия над тях. Липсата на адекватна защита, законодателни мерки, които да се прилагат незабавно спрямо упражняващите насилие, както и тяхната безнаказаност провокират гняв и недоволство, предимно сред медицинските среди.

Повече от три пъти повече са случаите, в които е проявена физическа агресия (75,6%) спрямо вербалната (22,0%). Това поставя под въпрос моралните устои на обществото ни като цяло и търпимостта към подобни деяния спрямо съсловие, което би трябвало да се ползва с висок авторитет и уважение (фиг. 2).

Фиг. 2 Разпределение на случаите спрямо вида на проявената агресия

Потърсихме отговор на въпроса: „Какви са лицата, които проявяват агресия и насилие спрямо служителите в медицинската практика?“ (фиг. 3). Анализът на публикациите показва, че с най-голям относителен дял, в почти половината от отразените случаи, проявите на агресия са от близките на пациентите (48,8%), последвани от самите пациенти (35,4%).

Фиг. 3 Отговор на въпроса: „Какви са лицата, които проявяват агресия и насилие спрямо служителите в медицинската практика?“

Въпреки че често в новините има информация за образувани досъдебни производства от районните прокуратури, липсата на последваща информация за наложени или не наказания на извършителите пред широката общественост влошава имиджа на съсловието и създава нагласи за „нормалност“ на реакциите сред определени лица при различни ситуации. Липсата на ясно осъждане на подобни деяния може да се разглежда като предпоставка за обърканост сред читателите за виновността на пострадалите.

В групата „неизвестен извършител“ попадат лицата, които не са идентифицирани нито от лицата, станали обект на агресивно поведение, нито от разследващите органи. При прегледа на публикациите относно извършителите се сформира и група, в която не става ясно какви са лицата, които са нападнали медицинските служители.

За качествения анализ на отразените в интернет медиите новини се фокусирахме върху причините, които са посочени от журналистите. В почти половината от публикациите (48,8%) причината за нападението (физическо или вербална) е неизвестна. Много често реакцията е внезапна, без предупреждение, при липса на каквато и да било комуникация, и дори след оказване на помощ на пострадалото лице. В 13 от случаите обаче лицата са били във видимо нетрезво състояние, за 6 (шест) лица е установено, че са криминално проявени, а 1 (едно) лице е употребило наркотици, когато удря лекарката, която го преглежда, и то в присъствие на полицаи.

Друга основна причина за проявена агресия е отказът на лекари да изпълнят желания на пациенти, за които имат законоустановени правила и се следват определени процедури, или за които лекарите нямат съответните правомощия. Широкоразпространеното мнение, че медицинските лица са „длъжни“ да се отзовават на всеки възникнал проблем или във всяка ситуация, води до абсурдни случаи сред лекарите, станали повод за предимно физическа агресия. Такива са например следните случаи:

- отказ да се нарушат изискванията за издаване на зелена рецепта на двама наркозависими за медикаменти, които се отпускат по специален ред;
- отказ на акушер-гинеколог да извърши безплатен „видеозон“ на бременна без оплаквания и при отказ от гинекологичен преглед;
- отказ да бъдат допуснати близки като придружители, което е в разрез с политиката на болницата и заповед на директора;
- отказ да се даде плацентата на бащата на новородено (лекарката е намерена окървавена и в безсъзнание);
- отказ да бъдат променени описаните наранявания след нанесен побой (пациентът се връща и изпотрошава кабинет на спешното отделение) и др.

Сред останалите причини, които се съобщават в новините от пациентите или близките им, прави впечатление несъответствие между техните очаквания и професионалните дейности, които са получили, например: неудовлетвореност от прегледа, забавяне в приемането за преглед, недоволство от обслужването, лошо отношение, бездействие, съобщаване на новината за починал пациент. Гледната точка на медиците обаче не съвпада с тази на пациентите и техните близки; те твърдят, че са спазвали професионалния си дълг, но в същото време са изплашени, притеснени и демотивирани да продължат да работят.

Заклучение

Посочените причини в медийните публикации (извън случаите с неясна причина) насочват към съществуващи проблеми в комуникацията (т.нар. недобра комуникация), което изисква предприемане на допълнително изследвания, свързани именно с комуникацията и комуникационните умения на работещите в здравеопазването лица.

Редица проучвания показват, че недобрата комуникация е основна причина за „нежелани“ събития (агресия, жалби и съдебни процеси) и конфликти в здравеопазването. Необходимо е да се потърсят отговори на въпроси като: „Ефективна ли е комуникацията на здравните работници с пациентите и техните близки?“ и „Съществува ли необходимост от развитието на комуникативните умения на служителите в медицинското обслужване?“. Като мерки за преодоляване на вътрешните конфликти, свързани с изпълнението на професионалния дълг и демотивирането на работещите в здравеопазването могат да бъдат предложени развиване на комуникативните умения на лицата, както и публично достойние на постановени наказания за проявена агресия или насилие над здравните работници.

БЕЛЕЖКИ

[1] Кодекс за професионална етика на лекарите в България (загл. изм. – ДВ, бр. 85 от 2013 г.). Retrieved from <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/1598070784>.

[2] Кодекс за професионална етика на лекарите по дентална медицина (загл. изм. – ДВ, бр. 18 от 2017 г.). Retrieved from <https://lex.bg/>: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135896489>

[3] Кодекс за професионална етика на магистър-фармацевта. Retrieved from <https://lex.bg/>: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135896487>.

[4] Кодекс за професионална етика на медицинските сестри, акушерките и асоциираните медицински специалисти. Retrieved from <https://lex.bg/>: <https://lex.bg/laws/ldoc/2136548777>.

[5] Български лекарски съюз. Национална кампания на БЛС срещу насилието над медици. Retrieved from https://blsbg.com/bg/natsionalna-kampaniia-na-bls-sreshchu-nasilieto-nad-meditsi_c105.

[6] International Council of Nurses. (2022). Violence Against Health Care: Current practices to prevent, reduce or mitigate violence against health care. Retrieved from <https://www.icn.ch/sites/default/files/2023-04/Violence%20against%20healthcare%20survey%20report.pdf>

ЛИТЕРАТУРА

Benedetti, D. J.-N. (2021). Pandemics and beyond: Considerations when personal risk and professional obligations converge. – In: *Journal of Clinical Ethics*, 31(1), 23-34.

Dunsford, J. (2022). Nursing violent patients: Vulnerability and the limits of the duty to provide care. – In: *Nursing inquiry*, 29(2). doi: <https://doi.org/10.1111/nin.12453>

Fields, R. D. (2019). The roots of human aggression: experiments in humans and animals have started to identify how violent behaviors begin in the brain. – In: *Scientific American*, 320(5), 65-71.

Hilliard, M. T. (2007). The duty to care: When health care workers face personal risk. – In: *The National Catholic Bioethics Quarterly*, 46(6), 673-682. doi: <https://doi.org/10.5840/ncbq2007743>

Krug, E. G., et al. (2002a). The world report on violence and health. – In: *The lancet*, 360(9339), 1083-1088.

Krug, E. G., et al. (2002b). The world report on violence and health. Geneva, World Health Organization, ISBN 92 4 154561 5.

Malm, H. M. (2008). Ethics, pandemics, and the duty to treat. – In: *The American Journal of Bioethics*, 8(8), 4-19. doi: <https://doi.org/10.1080/15265160802317974>

McConnell, D. (2020). Balancing the duty to treat with the duty to family in the context of the COVID-19 pandemic. – In: *Journal of Medical Ethics*, 46(6), 360-363. doi: <https://doi.org/10.1136/medethics-2020-106250>

McDougall, R. J. (2020). Balancing health worker well-being and duty to care: An ethical approach to staff safety in COVID-19 and beyond. – In: *Journal of Medical Ethics*, 47(5), 318–323. doi: <https://doi.org/10.1136/medethics-2020-106557>

Pfrimmer, D. (2009). Duty to care. – In: *Journal of Continuing Education in Nursing*, 40(2), 53-54. doi: <https://doi.org/10.3928/00220124-20090201-04>

Reid, L. (2005). Diminishing returns? Risk and the duty to care in the SARS epidemic. – In: *Bioethics*, 19(4), 348–361. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.2005.00448.x>

ЕМПАТИЯТА В ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ДЕЦА С АУТИЗЪМ И ТЕХНИТЕ РОДИТЕЛИ

ГЕРГАНА МИРЧЕВА

Институт по философия и социология, Българска академия на науките

gerganamircheva@yahoo.co.uk

EMPATHY IN THE RELATIONS BETWEEN CHILDREN WITH AUTISM AND THEIR PARENTS

GERGANA MIRCHEVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract

The article addresses the debates on the presence or absence of empathy in people with autism spectrum disorders (ASD) within the framework of moral psychology and neurosciences. The analysis outlines different representations of empathy in the caregiving relations, derived from semi-structured interviews with parents of autistic children, and contextualizes them in terms of moral philosophy and the ethics of care. It is argued that the exclusion of people with ASD from the range of potential moral agents on the grounds of a lack or deficit of the capacity for empathy does not account for the specific “autistic sociality” (Och and Solomon, 2010) and also reduces the chances of moral development of autistic children.

Keywords: empathy, autism spectrum disorders, disability, ethics of care, ethics of autism, autistic (a)sociality.

„Емпатията“ е понятие с тежък и нееднороден концептуален товар, натрупан в различни морално-философски, психологически и естетически традиции. [1] От значенията ѝ в шотландската сантименталистка школа, представена от Хюм и Смит (Hume, 1739/1896; Смит 2021, Debes and Stueber, 2017), през естетическите ѝ прочити, следващи Теодор Липс (Lipps, 1903/ 1979), феноменологическите и херменевтичните ѝ разработки като епистемологичен инструмент, до нееднозначните ѝ интерпретации в психологията и невронауките.

Генезисът на понятието за емпатия е сравнително късен – възниква в края на XIX век на немски език като естетически термин в дисертацията на Роберт Фишер от 1873 г.

[2] Теодор Липс, който вероятно е повлиян и от разбирането на Дейвид Хюм за симпатията, заема понятието *Einfühlung* (вчувстване) от Фишер, за да изрази концепцията си за това как хората преживяват естетическите обекти и наред с това как познават душевните състояния на другите хора (Lipps, 1903/ 1979; Coplan and Goldie, 2011: XII). Психология и естетика действат в синхрон помежду си, когато обяснителният модел на емпатията е общ: проектирането на собствените субективни емоции в естетическите предмети или в душевните състояния на други субекти. Според Липс вчувстването предполага инстинктивен процес на вътрешна имитация и отразяване на движения и изразения, които възприемаме във физически и социални обекти. Понятието е преведено на английски през 1909 г. от Едуард Титченър, който използва транслитерация на гръцката дума *empathia* (Coplan and Goldie, 2011: XII). Усвояването на понятието „емпатия“ във феноменологическата традиция на Хусерл, Едит Щайн и Макс Шелер върви по линия на проблематиката на интересубективността. Водеща е идеята за самопознанието, което преминава през знанието на другия за самия мен. Херменевтиката в лицето на Шлайермахер, Дилтай, Гадамер и др. се насочва към ролята на емпатията в процесите на интерпретацията и нейните исторически и културно обусловени механизми. Така емпатията се оказва ключов инструмент на разбирането (*Verstehen*), характерно за хуманитарното знание.

В полето на психологическите науки и практики емпатията е значимо, но противоречиво понятие – в термините на клиничната и социалната психология, психологията на развитието и психоанализата. Тук се включва ролята на емпатията за развитието на егото, осмислянето на връзката между пациента и терапевта, опитите за въвеждане на количествени скали за измерване на проявите на емпатия и пр. На свой ред невронауките и по-специално изследванията на т.нар. огледални неврони засягат неврофизиологията и невропатологията на емпатията. Както подчертават Коплан и Голди обаче, „някои от най-влиятелните и противоречиви трудове върху емпатията се фокусират върху ролята ѝ за моралното развитие, социалната компетентност и етическия живот по-общо“ (Coplan and Goldie, 2011: XXIII).

Настоящата статия се разполага методологически в полето на етиката на грижата и етиката на аутизма, в по-широките референтни рамки на моралната философия и моралната психология. Анализът се фокусира върху измеренията на емпатията в

отношенията деца – родители, когато децата са с разстройства от аутистичния спектър. Като психиатрична диагноза РАС се характеризират с два типа поведенчески симптоми: 1/ устойчиви дефицити в социалната комуникация и взаимодействие в най-разнообразни контексти; 2/ ограничителни и повтарящи се модели на поведение, интереси и дейност) [3]. Между избрания тук предмет и метод на изследване се поражда едно особено концептуално напрежение. От една страна, редица терапевти и изследователи възприемат аутистичните разстройства като разстройства на емпатията. От друга страна, етиката на грижата, която използвам като аналитичен подход, легитимира афективната, емоционална свързаност между субектите в отношения на грижа. Философи като Майкъл Слоут достигат до абсолютизация на ролята на емпатията и емпатичната грижа – като критерий за моралност (без емпатия няма морал) (Slote, 2007: 8). Оттук и проблемите, които статията повдига: способни ли са на емпатия, а оттук и на морално поведение хората с аутизъм? Ако не, възможна ли е емпатична грижа към предполагаемо не-емпатични субекти и/или такива с дефицит на емпатия? Как се разгръщат и преживяват отношенията на грижа в тези случаи и какви са възможните морални последици от включването или изключването на хората с разстройства от аутистичния спектър (РАС) от кръга на потенциалните морални агенти?

На първо място ще маркирам накратко дебатите за наличието или липсата на емпатия при хората с РАС в рамките на моралната психология и невронауките. На следващо място ще проследя различни проявления на емпатията в отношенията на грижа, изведени от интервюта с родители на деца с аутизъм, и ще ги концептуализирам в термините на етиката на грижата (Noddings, 2013; Kittay 1999. Накрая ще аргументирам тезата, че изключването на хората с аутизъм от кръга на потенциалните морални субекти на основание липса или дефицит на способност за емпатия не държи сметка за специфичната „аутистична социалност“ (Och and Solomon, 2010) и по думите на Катлийн Ричардсън „редуцира комплексността на това какво означава да си човек“ (Richardson, 2018: 110).

Както подчертават Кран и Фентън, повечето автори приемат, че емпатията е многоизмерен конструкт (Krahn and Fenton, 2009: 147), но някои акцентират върху афективните ѝ компоненти (Hoffman, 1990, 2000; Eisenberg, 2009; Davis, 1994), а други – върху когнитивните (Baron-Cohen and Wheelwright, 2004; Kagan, 1984 и др.).

Известният изследовател в областта на моралната психология Мартин Хофман предлага четиристепенна схема на емпатичния афект, определян от него като афективен отговор, по-подходящ за ситуацията, в която се намира някой друг, отколкото към своята собствена ситуация. Хофман въвежда и схема на развитието на пет модуса на възбуждане на емпатичния афект (Hoffman, 1990: 152). Най-общо като афективна емпатия се определя способността за емоционален отговор спрямо чуждо експресивно поведение, а когнитивната емпатия изразява способността да възприемаш перспективата на други индивиди и да разбираш какво изпитват (Krahn and Fenton, 2009). При афективната емпатия отговорът на експресивното поведение е автоматичен (почти рефлексивен), а не представлява непременно реакция на съчувствие или помощ (както при когнитивната). Така „неподходящите“ емоционални отговори на емпатичния афект може да се дължат на невъзможност да се възприеме експресивното поведение на другия като емоционално експресивно, или на неспособност да се интерпретира възприето експресивно поведение по начини, съвместими с невротичните, или да се касае за неспособност да се интегрира социалната информация, придобита при възприемането на нечие емоционално-експресивно поведение, спрямо информацията, която постъпва към механизмите за афективен отговор на възприетото (Shamay-Tsoory et al., 2002, цит. по Krahn and Fenton, 2009: 149-150). Изследователите не са единни по отношение на приоритетното значение на афективната или когнитивната разновидност на емпатията, а някои ги разглеждат като нейни взаимозависими компоненти (не отделни подтипове).

Понятието за аутистичен спектър на свой ред също е хетерогенно – то включва разнообразни състояния, при които способността за емпатия може да е засегната в различна степен. В литературата се дискутират основно възможностите за емпатия на т.нар. високофункционални аутисти (в частност диагностицираните със Синдром на Аспергер), като преобладаващо се приема, че при тях липсва когнитивната емпатия (Baron-Cohen, 1997; Blair, 1999; Aaltola, 2014). Тя изисква определена теория на съзнанието според Саймън Барън-Коен (Baron-Cohen, 1997) и др., т.е. умение за разпознаване и интерпретиране на проявите на емоция у другите хора, както и възприемане на чужда гледна точка чрез приписването на определени психологически състояния другиму.

Следва да се отбележат съвременните изследвания в областта на невронауките [4] и откриването на т.нар. огледални неврони. То придава органична плътност на концепциите за увреждания на емпатията. Марко Якобини например се позовава на изследване на Dapretto et al. (2005) върху имитирането на емоционални лицеви изражения, което показва намалена активност в зоните с огледални неврони при деца с РАС (Iacobini, 2011). Нещо повече, наблюдава се корелация между тежестта на аутистичното разстройство и интензитета на невронната активност (колкото по-сериозно е разстройството, толкова по-ниска е невронната активност). Същевременно става въпрос за изследвания при човекоподобни маймуни и въпреки възможните аналогии с неврологичните особености на мозъка при хората, те не следва да се възприемат безвъпросно.

Нещо повече, идеята за аутизма като увреждане на емпатията лесно се вдвоява с представата за човека с аутизъм като асоциален, „живеещ в собствен свят“ и предпочитащ взаимодействия с предмети, вместо с други индивиди. Тази механистична парадигма крие морален риск от социалното изключване на хората с аутизъм, снемането на моралния им статус, тяхната стигматизация и преди всичко – капсулирането им отвъд хоризонта на възможно разбиране в перспективата на емпатията и затварянето на възможностите им за морално развитие. Натуралистките и редукционалистките концепции за аутизма са обект на критики от автори като К. Рънсуик-Коул, Дж. Робинсън, Д. Е. Милтън (вж. Richardson, 2018: 116). Социалността, а следователно и съ-чувствието и смисловата отнесеност към Другия следва да се разглежда като иманентна характеристика на човешката ситуация, а не като „евентуална допълнителна възможност“ (по израза на Richardson, 2028: 115). Оч и Соломон предлагат понятието “autistic sociality” като алтернатива на клишето за аутистичната асоциалност (Och and Solomon, 2010: 69-92).

Наред с опасността от ограничаване на моралните перспективи пред хората с аутизъм чрез отказ от емпатичното им промисляне, не следва да се пренебрегва и противоположната опасност: т.нар. високофункционални да монополизират моралната дискусия за капацитета, статуса и достойнството на хората с тежки аутистични разстройства. Когато става въпрос за деца с аутизъм, родителските фигури, преди всичко

майката, като значим друг, поема ролята чрез грижата да разгърне перспективата на емпатията в отношенията с детето.

Как обаче е възможна емпатична грижа, когато ѝ е отказана афективна реципрочност от страна на детето с аутизъм; когато грижата е лишена от взаимността на емоционалното споделяне или това споделяне е затруднено? Опитът на интервюираните родители показва, че дефицитът на емпатия в резултат на аутистичните разстройства не следва да се абсолютизира, нито да се приема за даденост. [5] Парадоксално или не, респондентката Дарина определя децата с аутизъм като „много любвеобилни принципно, много сърдечни деца“. Габриела също не е съгласна, че аутистите не изпитват емоции – „Ако аз заплача, идват, и ако не престана, започват да плачат и те, опитват се да ме успокоят – това нали пак е някакъв вид емоция!“. Голяма част от интервюираните майки подчертават особената чувствителност на децата с РАС спрямо отношението на останалите хора. Според Неда „Тези деца много усещат човека срещу тях“. Подобни наблюдения подкрепят тезата, че афективният свят на децата с аутизъм не е отрязан от света на невротичните с емоционално непрстъпна бариера.

Успешната морална навигация между социалната реалност и аутизма като проява на невроразнообразие е морална отговорност на родителя в неговата емпатична грижа за детето. Разглеждайки т.нар. наратив на хаоса в мемоарите на родители на деца с РАС Марк Остийн посочва, че „всяка майка търси баланс между елементите на дискурса на „чудото“ и прозаичните детайли, предназначени да включат аутистичната личност в „обикновения свят“ (Osteen, 2008: 19). Родителите, вкл. респондентите от моето емпирично изследват се стремят да прокарат пътека между конфликтни претенции за истинност – „между чувството, че аутизмът е ужасен демон, непобедим сила, и понякога изплъзващото се усещане, че той може да е и дар“ (Osteen, 2008: 19).

Нел Нодингс, едно от големите имена на етиката на грижата, разглежда отношенията дете – родител като симетрични/ реципрочни по линия на емпатията. Оттук и питането: Значи ли това, че не мога да кажа аз се грижа за Х, ако Х не разпознава грижата ми“. (напр. ако погледът на Х преминава през погледа ми, ако аз нямам никаква обратна емоционална връзка). Отговорът на Нодингс е утвърдителен, но с важната уговорка, че границите на грижата не опират в липсата на насрещна престация. Грижата не е обмен на дарове и не се нуждае от директното разпознаване от страна на Х (може

да не чува моето „ти“ в своя опит, артикулиран в термините на Мартин Бубер) (Бубер, 1992). Но той трябва да отвърща по някакъв начин: „Свободата, креативността, спонтанното разкриване на обгрижвания (cared-for), които манифестират себе си в хода на грижата, правят връзката пълноценна.“ (Noddings, 2013: 74).

В перспективите на емпатията спрямо хората с аутизъм, се полага и идеята на Синтия Левицки-Уилсън за „опосредствана реторичност“ (mediated rhetoricity), т.е. „език, използван в полза на субекта с увреждане, който се съ-конструира от родители, застъпници и/или други грижещи се“ (Lewiecki-Wislon, 2003: 161). Става въпрос за „договорено знание“ чрез засилено и промислено внимание към невербалните знаци и жестове на индивидите с увреждане, така че етически да се съ-конструират аргументи от тяхната перспектива, в диалог с тях (161-2). Оттук и моралния ангажимент, положен отново в перспективата на емпатичната връзка: „трябва да се стремим да говорим не „за“/ „вместо“, а „със“ тези, които не могат или не желая да комуникират с ортодоксалните методи за комуникация“ (162).

В заключение, аутизмът не е однородна категория, което рефлектира и върху отговора на въпроса за наличието и степента на емпатия при хората с аутизъм. Дори когато емпатичният пласт е накрънен, трябва да се допуска базисна възможност за съ-чувстване през отношенията на грижа, в изначално асиметричните отношения между Аз-а и другите. В тази отворена перспектива на емпатията деца и родители взаимно се (ре)конструират като морални субекти. „Родителят гледа света през очите на детето, не за да изостри собственото си зрение или да развие зрението на самото дете, а защото детето, през чиито очи гледа, прави от него родител, който заслужава да бъде гледан и следван“ (Серафимова, 2010). Така се запазва и възможността за култивиране на моралната чувствителност както на детето, така и на родителя, който свързва моралната си отговорност към детето с дълбинната необходимост на любовта към него.

БЕЛЕЖКИ

[1] Работата ми по настоящата статия засяга аспект от по-голям изследователски проект, финансиран по стипендия на фондация „Александър фон Хумболд“, Германия.

[2] Обзорът по-долу на основни концептуални насоки в изследванията на понятието за емпатия и неговото историческо развитие следва Coplan and Goldie, 2011: IX – XLVII.

[3] Според DSM-5 на Американската психиатрична асоциация, РАС включват два типа поведенчески симптоми: 1/ устойчиви дефицити в социалната комуникация и взаимодействие в най-разнообразни контексти; 2/ ограничителни и повтарящи се модели на поведение, интереси и дейност. DSM-5 е абrevиатура на *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (Диагностичен и статистически наръчник на психиатричните разстройства). Става въпрос за действащото към момента 5-то издание (от 2013 г.) на тази американска класификационна система на болестите, която има широко международно приложение. По-подробно вж. <https://www.autismspeaks.org/autism-diagnosis-criteria-dsm-5> [последно посещение на 17.06.2024].

[4] За нарушенията на емпатията при аутизма от перспективата на психологията и невронауките вж. например Baron-Cohen, S. (2003) *The Essential Difference: The Truth about the Male and Female Brain*. New York: Basic Books; Baron-Cohen, S. (2011). *The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty*. New York: Basic Books; Dapretto, M., Davies, M. S., Pfeifer, J. H., Scott, A. A., Sigman, M., Bookheimer, S.Y., and Iacoboni, M. (2006). "Understanding Emotions in Others: Mirror Neuron Dysfunction in Children with Autism Spectrum Disorders". – *Nature Neuroscience*, 9: 28–30; Decety, J. and Moriguchi, Y. (2007.) "The Empathic Brain and its Dysfunction in Psychiatric Populations: Implications for Intervention across Different Clinical Conditions". – *Biopsychosocial Medicine* (1): 22; Gallese, V. (2006) "Intentional Attunement: A Neurophysiological Perspective on Social Cognition and its Disruption in Autism". – *Brain Research*, 1079 (1): 15–24.

[5] Анализът се основава на емпирични данни от 11 полуструктурирани интервюта, проведени от мен в периода април – септември 2020 г. (на живо, по телефон, онлайн, с попълване на въпросник), както и от биографични интервюта и фокус-групи с общо 15 респонденти, проведени в рамките на колективен проект ДН05/9 (2016-2019): „Поколенчески модели на справяне с житейски кризи: биографични, социални и институционални дискурси“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН. Всички имена на респонденти са анонимизирани.

ЛИТЕРАТУРА

- Бубер, М. (1992). *Аз и ти. Задушевният разговор. Божието затъмнение*. Варна: Стено.
- Серафимова, С. (2010). *Същност на моралната метафорика и нейния етически дискурс*. Велико Търново: Фабер.
- Смит, А. (2021). Теория на моралните чувства. (Превод от англ.: Ал. Трайкова). София: Изток-Запад.
- Aaltola, E. (2013). "Affective Empathy as Core Moral Agency: Psychopathy, Autism and Reason revisited". – *Philosophical Explorations*, 17 (1): 76-92.

- Baron-Cohen, S.** (1997). *Mindblindness: An Essay on Autism and Theory of Mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Baron-Cohen, S. and Wheelwright, S.** (2004). “The Empathy Quotient: An Investigation of Adults with Asperger Syndrome or High Functioning Autism, and Normal Sex Differences”. – *Journal of Autism Developmental Disorders*, 34 (2): 163–175.
- Blair, R. J. R.** (1999). Psychophysiological Responsiveness to the Distress of Others in Children with Autism. *Personality and Individual Differences*, 26(3): 477–485.
- Crahn, T. and Fenton, A.** (2009). “Autism, Empathy and Questions of Moral Agency”. – *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 39 (2): 145-166.
- Davis, M. H.** (1994). *Empathy: A Social Psychological Approach*. Boulder, CO: Westview Press.
- Debes, R. and Stueber, K. R.** (eds.). (2017). *Ethical Sentimentalism: New Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dapretto, M., Davies, M. S., Pfeifer, J. H., Scott, A. A., Sigman, M., Bookheimer, S.Y., and Iacoboni, M.** (2006). “Understanding Emotions in Others: Mirror Neuron Dysfunction in Children with Autism Spectrum Disorders”. – *Nature Neuroscience*, 9: 28–30.
- Eisenberg, N.** (2009). “Empathy”. In: Shweder, R. et al. (eds.). *The Child: An Encyclopedic Companion*, 316–318. Chicago: University of Chicago Press.
- Hoffman, M. L.** (1984). “Interaction of Affect and Cognition in Empathy”. – In: Izard, C. E., Kagan, J. and Zajonc R. B. (eds.). *Emotions, Cognition, and Behavior*, pp. 103–31. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Hoffman, M. L.** (1990). “Empathy and Justice Motivation”. – *Motivation and Emotion*, 12 (2): 151-172.
- Hoffman, M. L.** (2000). *Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hume, D.** (1960). *A Treatise of Human Nature*. Oxford, Clarendon Press, https://archive.org/details/treatiseofhumann01humeoft/treatiseofhumann01humeoft_bw.pdf
- Iacobini, M.** (2011). “Within Each Other: Neural Mechanisms for Empathy in the Primate Brain”. – In: Coplan, A. and Goldie, P. (eds). *Empathy: Philosophical and Psychological Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 45-58.

- Kittay, E. F.** (1999). *Love's Labor: Essays on Women, Equality and Dependency*. New York and London: Routledge.
- Lewiecki-Wilson, C.** (2003). "Rethinking Rhetoric through Mental Disabilities." – *Rhetoric Review*, 22 (2): 156–67.
- Lipps, T.** (1903). "Einfühlung, Innere Nachahmung und Organempfindung," *Archiv für gesamte Psychologie* 1: 465–519; в превод на английски: "Empathy, Inner Imitation and Sense-Feelings," in *A Modern Book of Esthetics*, 374–382. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1979.
- Noddings, N.** (2013). *Caring: A Relational Approach to Ethics & Moral Education*. (2nd updated edn.). Berkeley: University of California Press.
- Ochs, E. and O. Solomon.** (2010). "Autistic Sociality". – *Ethos*, 38 (1): 69: 92
- Osteen, M.** (2008). *Autism and Representation*. New York and London: Routledge.
- Richardson, K.** (2018). *Challenging Sociality: An Anthropology of Robots, Autism and Attachment*. New York: Springer.
- Shamay-Tsoory, S. G., Tomer, R., Yaniv, S., & Haron-Peretz, J.** (2002). "Empathy Deficits in Asperger Syndrome: A Cognitive Profile". – In: *Neurocase*, 8(3), 245–252.
- Slote, M.** (2007). *The Ethics of Care and Empathy*. London and New York: Routledge.

НОРМАТИВНИЯТ ЛАБИРИНТ: МЕРКИ СПРЯМО ДЕЦАТА

ЗДРАВКО АНГЕЛОВ

Институт по философия и социология, Българска академия на науките

zsangelov@gmail.com

THE NORMATIVE MAZE: MEASURES RELATIVE TO CHILDREN

ZDRAVKO ANGELOV

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract

At the present moment Bulgaria, two types of measures (educational and protection) are applied to children which are opposed at the normative level and are complemented on the area, which leads to the need to reform the system.

Keywords: educational measures, protection measures.

През 50-те години на XX в. в България започва изграждането на система за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Системата на Трудововъзпитателните училища (ТВУ) като неин основен компонент е мястото, където се коригира, поправя и превъзпитава провинилия се малолетен/непълнолетен т.е. той се отделя от семейната среда и институционализира. След краха на режима на държавния социализъм се създава система за закрила на детето, която акцентира върху правата на детето и предоставя подкрепа и грижа в семейна среда (в общността) на детето в риск/в конфликт със закона и се стартира процес на деинституционализация. Наличието на двете системи (макар, че системата на ТВУ и нейния приемник системата на Възпитателни училища – интернати (ВУИ) и Социално-педагогически интернати (СПИ) към настоящия момент е закрыта) и съответното им законодателство създава противоречия в прилагането на съществуващия норматив. Системата за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните налага възпитателни мерки, а системата за закрила на детето прилага мерки за закрила на детето. Всяка от двете системи има собствен понятиен апарат и алгоритъм, който се следва при наличие

на проблем. Образователната система със специфичните си социални функции е призвана да прилага мерки спрямо проблемното дете и да партнира на съществуващите две системи.

Как се осигурява социалната защита на децата? Какви действия се предприемат с детето в конфликт със закона/детето в риск? Как през идеята за деинституционализация се провежда превенция за децата и преодоляване на различните форми на институционализация, регламентирани през нормативната уредба и в (по същество противоречивите помежду си) законови нормативни актове? За да се отговори на поставените въпроси следва да се разгледат мерките по отношение на детето налагани и/или прилагани от двете системи.

Възпитателни мерки

С приемането на Закона за борба с детската престъпност (1958 г.) преименуван като Закон за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните – ЗБППМН (1961 г.) се поставя началото на практиката на налагане на възпитателни мерки (най-крайната, от които е настаняване в ТВУ) спрямо малолетните и непълнолетните лица в България. През системата за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните се конституира на нормативно равнище деликвентното дете, което следва да се настани в институция с цел прилагане на корекционно възпитание, за да се поправи и като следствие да се върне в обществото. По смисъла на ЗБППМН възпитателните мерки се налагат след възпитателно и/или съдебно дело.

Крахът на режима на държавния социализъм води до реформиране на системата за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните – процес, протичащ на етапи, плавно и въпреки съществуващата съпротива. Промените в ЗБППМН се налагат заради поети от България ангажменти, свързани с редица международни договори (напр. Конвенция на ООН за правата на детето) и приети въз основа на тях национални устройствени или отраслови закони за закрила на детето. Преобразуващата се система не цели премахване налагането на възпитателните мерки като средство за поправяне и превъзпитание на провинилия се младеж, а трансформиране като започват да изпълняват двойна функция. Първо, от времето на режима на държавния социализъм се запазва субординирането на възпитателните мерки, които се налагат една след друга

като възходящи. Второ, възпитателните мерки следва да са съобразени с правата на детето, съобразно възприетата нова философия на държавата, концентрирана около правата на човека и в частност на детето.

Възпитателните мерки налагани върху малолетните и непълнолетните лица са упоменати в чл. 13 от ЗБППМН и са както следва: 1. предупреждение; 2. задължаване да се извини на пострадалия; 3. задължаване да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението; 4. поставяне под възпитателен надзор на родителите или на лицата, които ги заместват, със задължение за полагане на засилени грижи; 5. поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател; 6. забрана на непълнолетния да посещава определени места и заведения; 7. забрана на непълнолетния да се среща и да установява контакти с определени лица; 8. забрана на непълнолетния да напуска настоящия си адрес; 9. задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности; 10. задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото; 11. настаняване в социално-педагогически интернат; 12. предупреждаване за настаняване във възпитателно училище-интернат с изпитателен срок до 6 месеца; 13. настаняване във възпитателно училище-интернат.

Необходимостта да се осигури най-добрият интерес на детето и да се съблюдават правата му налага прецизиране на наличното законодателство. Установената процедура от ЗБППМН противоречи на международните стандарти. Тук следва да се посочи, че настаняването на лице във ВУИ е с постановление от прокурор, което се реализира при отсъствие на безпристрастен орган. Функциите на прокурора по отношение на делото са в обвинителната част и при решаване на делото по същество. Адвокатска защита не се допуска и така обвиняемия е лишен от защита, което е в нарушение на равенството на страните. Нарушава се правилото да се призовават свидетели и да се извърши кръстосан разпит. Не се прилагат наказателноправните правила за събиране на доказателства. Липсва изискването обвинението да докаже твърденията си и правото на детето да не дава обяснения (да запази мълчание); не е гарантирана свободата от самообвинение, както и правото на обвиняемите да се ползват от презумпцията за невиновност. Не се предоставя време на обвиняемите да подготвят своята защита. С промените от 2004 г. в ЗБППМН част от тези несъответствия с международните стандарти са премахнати

(Матеева, 2008: 35 – 36). Запазва се обаче липсата на състезателност в производството пред Местната комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Съставът, който разглежда възпитателното дело съвместява едновременно обвинителната и ръководно-решаващата функция. При наказателноотговорния непълнолетен функциите се реализират от различни правни субекти, които са страни в процеса и по този начин се гарантира състезателност. Презумпцията за невинност не се прилага в ЗБППМН. Не се прилагат утвърдените наказателнопроцесуални способности за събиране на доказателства. При подготовката на наказателното дело не се провежда предварително разследване (досъдебно производство), както е при наказателния процес.

Настаняването във ВУИ става след съдебно решение, а в СПИ след възпитателно дело от съответната местна комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Настаняването е крайна мярка. Преди да се пристъпи към дело се следва определена процедура. Местните комисии провеждат възпитателно дело. Простъпките на малолетните и непълнолетните се разглеждат от местните комисии в състав: председател и двама членове, определени за всяко възпитателно дело от председателя на комисията измежду нейните членове. В зависимост от конкретния случай може да се привличат и други членове на комисията или специалисти като: педагог, психолог, психиатър, социален работник и други. В ЗБППМН се разглеждат четири вида простъпки: общественоопасно деяние, правонарушение, противообществена проява и престъпление, за което деецът е освободен от наказателна отговорност.

Възпитателни мерки, които могат да налагат местните комисии са: настаняване в СПИ; предупреждение за настаняване във ВУИ, с изпитателен срок до 6 месеца и настаняване във ВУИ. Когато е приложена мярката предупреждение за настаняване във ВУИ с изпитателен срок от 6 месеца и малолетният/непълнолетният извърши значителна противообществена проява в 6-месечния изпитателен срок местната комисия му налага възпитателна мярка настаняване във ВУИ. Когато при разглеждане на простъпката се установи, че малолетните и непълнолетните са подбудени към извършването ѝ от пълнолетни лица, местните комисии сезират компетентните органи за привличането на тези лица под отговорност. Адвокатска защита при местните комисии не се допуска.

Пред местната комисия следва да се представят всички доказателства по възпитателното дело. След приключването на делото общественият защитник, непълнолетният или родителите (лицата, които ги заместват) могат да обжалват в 14-дневен срок наложената възпитателна мярка без мярката настаняване във ВУИ.

Съдът, когато се произнесе, относно незаконосъобразно решение или противоречиво на доказателствата, го отменя и връща преписката за ново разглеждане от друг състав на местната комисия. Решението на втория състав на комисията е окончателно. Когато е приложена мярката настаняване във ВУИ местната комисия служебно изпраща цялата преписка на районния съдия. Съдията я разглежда в закрито заседание и проверява дали са спазени от комисията разпоредбите на закона по издаването на решението и преценява неговата законосъобразност и обоснованост. Произнася се в 3-дневен срок от получаване на преписката с мотивационно решение. Институциите на равнището на нормативното устройство се променят видимо. Започват да се разграничават техните съдебни и социални функции. Налична е възможност подследственият да се представлява от адвокат в съда и да обжалва решението на съда.

Спрямо малолетните и непълнолетните, извършили противообществени прояви, и непълнолетни, извършили престъпления, освободени от наказателна отговорност по чл. 61 от НК се налагат следните възпитателни мерки: предупреждение; задължаване да се извини на пострадалия; задължаване да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението; поставяне под възпитателен надзор на родителите, със задължение за полагане на засилени грижи; поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател; забрана на непълнолетния да посещава определени места и заведения; забрана на непълнолетния да се среща и да установява контакти с определени лица; забрана на непълнолетния да напуска настоящия си адрес; задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности; задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото; настаняване в СПИ; предупреждаване за настаняване във ВУИ, с изпитателен срок до 6 месеца; настаняване във ВУИ. Най-общо промяната се изразява в преобразуването и преименуването на интернатите във ВУИ и СПИ. Изменението е в посока на повече права за извършителите на простъпки, изразено с въвеждане фигурите на социален работник и на обществен защитник. От 2004 г. функцията на обществен

защитник е заменена с адвокатска защита и при настаняване в СПИ. Престоят във ВУИ и СПИ е до 3 години, а не до завършване на образованието или до навършване на пълнолетие, както е до 1996 г.

Възпитателни мерки се налагат след съдебно решение в случаите, когато се касае за извършено престъпление от непълнолетно лице. За да може непълнолетното лице да бъде подведено под наказателна отговорност, то трябва да отговаря на определени условия. Непълнолетното лице може да носи наказателна отговорност т.е. да бъде „субект на престъпление“, ако „към момента на своята проява то е могъл да разбира свойството и значението на извършеното и да ръководи простъпките си“ (Матеева, 2008: 20). След установяване вменяемостта на дееца и в случаите, когато подсъдният е непълнолетен съдът е длъжен да изследва доказателствата и да установи дали дееца разбира деянието си. След като се установи, че непълнолетният е наказателно отговорен за него се налагат възпитателни мерки по ЗБППМН. Следователно „непълнолетният ще бъде наказателно отговорен за деянието, ако и доколкото е бил в състояние да разбира свойството и значението му и да ръководи своите постъпки“ (Матеева, 2008: 20). Съдът образува дело и го насрочва в 14-дневен срок от постъпването на жалбата. След образуване на делото, съдът незабавно изисква от председателя на местната комисия възпитателното дело. Районният съд го разглежда еднолично в съдебно заседание при закрити врата с призоваване на малолетния/непълнолетния, родители, лицата, които защитават неговите права и законни интереси и председателя на състава, постановил решението за налагане на възпитателна мярка. Съдът може да събира нови доказателства. След изслушване на лицата съдът се произнася в 3-дневен срок с мотивирано решение, с което: потвърждава решението на местната комисия; отменя решението и налага друга възпитателна мярка по ЗБППМН; отменя решението и изпраща делото на прокурор, когато деянието съставлява престъпление; отменя решението и прекратява делото, когато установи, че не е извършена противообществена проява или, че тя не е извършена от малолетния/непълнолетния, или че извършеното деяние е незначително. Решението е окончателно и препис от него се изпраща на съответните лица. В зависимост от това дали непълнолетният е наказателно отговорен или не, се определя въздействието върху него. С промените в ЗБППМН процедурата пред местните комисии все повече наподобява наказателното съдопроизводство, въпреки че се осъществява от извън съдебен независим

и основан на общественото начало орган. Това е видно при сравнение между наказанията, налагани на непълнолетни, съгласно чл. 62 от НК и възпитателните мерки, прилагани съгласно чл. 13 от ЗБППМН. Така например наказанието обществено порицание съответства на мярката предупреждение; наказанието лишаване от свобода – на настаняване във ВУИ и в СПИ. Тези сходства изразяват желанието на законодателя да наложи максимално поправително въздействие, независимо от институцията, която ще го приложи. Въпреки сходствата между санкциите, прилагани върху наказателно отговорните и наказателно неотговорните непълнолетни съществуват и редица различия. Възпитателните мерки не са държавна принуда, а целят поправително и изправително въздействие. Още, възпитателните мерки имат предупредително и сплашващо въздействие върху извършителя. При налагането на наказания се поражда съдимост, а при възпитателните мерки – не. Разлики се забелязват и при начина на осъществяване на контрол при изпълнението на наказанията и възпитателните мерки. При наказанията контролът се оказва от прокуратурата, при възпитателните мерки – от инспекторите при детска педагогическа стая (ДПС), от секретаря на съответната местна комисия или от негов представител. С промените през 2004 г. и възможността за обжалване съдът се въвежда в решаването на делата като втора инстанция за налагане на най-тежките мерки в ЗБППМН след местната комисия.

Провеждането на наказателни и възпитателни дела върху непълнолетни води до необходимостта от създаване на специализирани съдилища за непълнолетни. Институционалният опит в България е свързан със създаването на нормативно ниво на подобен съд през 1943 г., който никога не е функционира. Решаването на въпросите, свързани с детското правосъдие следват различни дискурси. Единият от тях е реформа на съществуващата система на борба с противообществените прояви, актуализиране на законодателството и приемане на нови закони. Как се реализира идеята за закрила на детето и предпазването му от институционализация и как двете системи, които си противоречат се преплитат и допълват взаимно?

Мерки на закрилата

Закрилата на детето се основава на 8 принципа съгласно Закон за закрила на детето (2000 г.). Първият: „зачитане и уважение на личността на детето“ [1] поставя

детето като основен приоритет. То става център на внимание, на грижа, но в същото време се акцентира върху него като значим социален субект/фактор, като деец и фактор, който трябва да се вземе под внимание за определяне на стратегиите за неговото развитие. С поставянето на „отглеждане(то) на детето в семейна среда“ [2] като втори принцип се залага на семейството и семейните ценности, като основни и първостепенни при отглеждането и възпитанието на детето. Третият принцип „осигуряване по най-добър начин интересите на детето“ [3] трябва да гарантира, че ще бъдат осигурени най-добрите условия за детето. Изисква се налагането на специална закрила при условие, че дете е в риск или е с изявени дарби (четвърти принцип). За по-добрата ефективност при прилагането на закона се прилага „насърчаване на доброволното участие в дейностите по закрила на детето“ [4], което очертава петия принцип. Като шести принцип се приема необходимостта от „подбор на лицата, пряко ангажирани в дейностите по закрила на детето, съобразно техните личностни и социални качества и грижа за тяхната професионална квалификация“ [5]. За да се избегнат неблагоприятните последици за детето и за да може да бъде осигурен живота му при най-благоприятна за него среда ограничителните мерки трябва да са с временен характер (седми принцип). Осмият принцип се свързва с налагане на мерки в ограничен срок и при контрол, относно ефективността им. Принципите на закрила очертават детето като основна ценност и неговото семейство. С приемането на Закона за закрила на детето се поставя нормативното начало на деинституционализацията в България. Зачитането и уважението на детската личност предполага индивидуална грижа за всяко дете. Отглеждането в семейна среда води до минимизиране намесата на институции в живота на детето. Мярката настаняване в институция следва да бъде предоставяна само в краен случай. Мерките на закрила в и извън семейна среда, предоставени от закона са: съдействие, подпомагане и услуги в семейна среда; настаняване в семейство на роднини или близки; настаняване в приемно семейство; настаняване в специализирана институция; полицейска закрила. Оказва се и специална закрила, която се предоставя на „дете в риск“ или на „дете с изявени дарби“. Мерките на закрила се явяват в противовес на възпитателните мерки от ЗБППМН. Важно е да се отбележи, че грижата за детското поведение предполага свързаност и преливане между различни институции и гражданското тяло. Тази връзка вече следва да е организирана не като директно

административно нахълтване в живота на детето и семейството, а да се уреди посредством установяване на фактите и стремеж към поправяне на семейната среда, чрез подкрепа вместо наказуемост. Втора глава от Закона за закрила на детето – „Права на детето“, разделена в седем параграфа описва правата на детето и мероприятията за тяхното осигуряване. Основни права на детето са право на закрила, закрила срещу насилие, право на изразяване, права относно информиране и консултиране, защита на религиозните убеждения. Детето се ползва с права при участие в процедури в случаите, когато има административно или съдебно производство. Органите на закрила на детето, съблюдаващи зачитането и спазването на неговите права, са детерминирани в глава трета от Закона за закрила на детето. Създава се Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД), която е единственият специализиран орган на Министерски съвет за ръководство, координиране и контрол в областта на закрилата на детето в България. Към агенцията се изгражда Национален съвет за закрила на детето, който е с консултативни функции. Агенцията организира и координира осъществяването на държавната политика за закрила на детето; разработва стратегии за закрила на детето, изразени в подготовка и провеждане на програми на национално и регионално ниво за осъществяване на детската закрила; осигурява за тези програми необходимите финансови средства и ги разпределя между отделите за закрила на детето. ДАЗД има и нормотворчески функции, изразени в предложения към Министерски съвет относно нормативни актове за закрила на детето. В правомощията на ДАЗД е да организира и провежда научноизследователска и образователна дейност в областта на закрилата на детето, както и да осъществява международно сътрудничество.

За оказването на конкретна практическа закрила на детето се създава и поддържа Национална информационна система за децата, нуждаещи се от специална закрила; за осиновяване или за настаняване в специализирани институции.

Основана по този начин ДАЗД, заедно със създадения към нея Национален съвет за закрила на детето, представлява консултативен надзорен орган.

На регионално ниво в страната функциите по закрила на детето се осъществяват от Общинската служба за социално подпомагане (ОССП), която е „специализиран орган за провеждане на политиката за закрила на детето в общината (...), към която се

обособява отдел за закрила на детето“ [6]. Отделът за закрила на детето към съответната община прилага конкретните политики по въпросите, свързани с децата.

Възпитателните мерки и мерките на закрила намират приложение в образователната система. Наблюдава се преплитане между дисциплинарният дискурс, характерен за борбата и дискурсът изграден около закрилата. Двете системи, които се противопоставят на нормативно ниво на терен взаимно се допълват и едновременно с това са алтернатива една на друга. Това става възможно заради липсата на приет правилник за прилагане на Закона за предучилищното и училищното образование, поради което системата на борбата все още се явява партньор на училището в стратегиите за противодействие на насилието и тормоза в училищна среда.

Заклучение

Реформата в сферата на детското правосъдие след 1989 г. се случва в условията на противопоставянето на системата за борба с противообществените прояви (наследена от режима на държавния социализъм), налагаща възпитателни мерки спрямо малолетните и непълнолетните и системата на закрила на детето прилагаща мерки на закрила. Успешен завършек на реформата е възможен при условие, че се въведе общо законодателство, което да прилага един вид мерки за детето; и се създаде единна система, която да съблюдава това законодателство.

БЕЛЕЖКИ

[1] Вж.: ДВ, бр. 48 от 13. 06. 2000 г.

[2] пак там.

[3] пак там.

[4] пак там.

[5] пак там.

[6] пак там.

ЛИТЕРАТУРА

Вучкова, С. (2011). *Възпитателни мерки за малолетни и непълнолетни правонарушители*. С., Сиби.

Канушев, М. (2015). *Престъпление и наказание в националната държава. Историческа социология на наказателните политики в България*. Том I. С., Изд. на НБУ.

Канушев, М. (2016) *Наказателните практики на комунистическия режим. Историческа социология на наказателните политики в България*. Том II. С., Изд. на НБУ.

Канушев, М. (2020). *Наказателните стратегии в демократичното общество. Историческа социология на наказателните политики в България*. Том III. С., Изд. на НБУ.

Матеева, Ю. (2008). *Правен режим на непълнолетните правонарушители*. С., Сиела.

Фуко, М. (1998). *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. С., УИ „Св. Климент Охридски“.

Законов и нормативни актове:

Закон за закрила на детето. ДВ, бр. 48, 13.06.2000 г.

Закон за изменение и допълнение на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. ДВ, бр. 59, 29.07.2016 г.

Закон за предучилищното и училищното образование. ДВ, бр. 79, 13.10. 2015 г.

Наказателен кодекс. изм. ДВ, бр.32, 27.04.2010 г.

Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование [https://mon.bg › upload › Mehzm_protivodejstvie_tormoz_281217], последно посетен на 22. 12. 2019 г.

Конвенция на ООН за правата на детето (2014) Available at: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-09/CRC_bg.pdf, [последно посетен на 11.11.2019 г.]

РЕАЛНОСТ И ВЪОБРАЖЕНИЕ: СЛУЧАЯТ ДЕБОРА И ПРИЗРАЦИТЕ НА ИСТАНБУЛ

ЛЮБОСЛАВА КОСТОВА

Институт по философия и социология, Българска академия на науките

lyuboslava.kostova@gmail.com

REALITY AND IMAGINATION: DEBORA'S CASE AND GHOSTS OF ISTANBUL

LYUBOSLAVA KOSTOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract

The present article traces the areas between empathy and violence, the global and the local, real and imagined fears. This material is inspired by the real-life case of Debora - an 18 years old girl from the city of Stara Zagora, victim of violence exerted by her boyfriend. This case has come to the attention of the public and because of that managed to stir a massive reaction which was unthinkable up to this moment. It turned out to be the end of public apathy regarding such instances of violence, the straw that broke the camel's back. The article focuses the concept of domestic violence as an essence, biology and fate. It intends to describe the main structural factors of domestic violence and its periphery, which is always contextual.

Keywords: domestic violence, gender, vulnerability, trauma, Istanbul convention.

Случаят Дебора

В края на юли един по-особен случай на домашно насилие придобива широк обществен отзвук. Осемнадесетгодишно момиче от Стара Загора е нарязано с макетен нож, големи части от тялото са деформирани, шевове многобройни, и както се разбира по-късно, извършени без упойка, заради силната кръвозагуба и липсата на време. Предполагаемият извършител е пуснат на свобода, а телесната повреда на пострадалата-характеризирана като лека. Утежняващ случай детайл е, че към момента на извършване на престъплението, соченият от пострадалата извършител е бил в условията на пробация за друга лека телесна повреда. Момичето не говори и не излиза от дома си. Близка до семейството, председател на пациентска организация, прави случая медийно достойствие,

в мрежите се появяват снимки от болницата и кадри на пораженията. За първи път от много време, цялото общество е потресено, емпатично и реагиращо. Протести заливат почти всички големи градове в страната и извън нея. Двадесет и една прорезни рани с различна дълбочина, мозъчно сътресение, счупен нос и челюст, обръснат до кръв скалп, тогава когато говорим не просто за жена, а дори за дете изваждат всеки от благочестивия му уют и смирение. Започват реакции и анализи по темата, но основното се е случило-летаргичното, податливо на амнезия гражданско общество-сбор от отделни хора като че ли за първи път на фона на нито първия, нито последния такъв случай е съпричастно, гневно и единно. Реакция, която поради характера на своята масовост е напълно непозната до този момент, особено що се касае до случаи като този. Домашното насилие е нещо, като цяло замитано с лека въздишка встрани. То не получава внимание, тъй като се случва единствено на потърпевшите, а това са хора, които не познавам и не припознавам. В известен смисъл, не е свързано и няма нищо общо с мен. Излишно е да се споменава колко дълъг е пътят не е към е изцяло свързано и с мен, дотам доколкото всички сме взаимосвързани и зависещи.[1]

Домашното насилие като структура, биология и съдба

Според сега действащият закон за защита от домашното насилие (ЗЗДН, 2005), домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство.[2] Насилието в семейството е действие, придобиващо различни форми, но винаги насочено спрямо личността или субекта. В така очертаното от закона определение, посрещнато с много надежди през далечната вече 2005 година, поради самия факт на осъзнаването на необходимостта да съществува като отделна от НК норма, има един съществен акцент, а именно условията за неговото правоприлагане се редуцират до факта на съпружеско или фактическо съпружеско съжителство. Извън обсега му остават хората, които имат връзка, но не живеят заедно. *Истанбулската конвенция*, която пряко разглежда въпросите за насилието, основано на пола и в частност-насилието над жени, гласи: „домашно насилие представляват всички актове на

насилие между бивши, настоящи съпрузи или партньори независимо дали извършителят живее или е живял с жертвата.“[3] Говорейки за актовете на насилие, трябва да споменем, че за да е налице насилие винаги са необходими две страни: тази на насилника и тази на жертвата. Тези две роли са частите от едно и също уравнение, те изграждат характера и динамиката на връзката, в която не могат да съществуват една без друга. Извън тази динамика съществуват самостоятелно и независимо един от друг обществени нагласи, стереотипи и вярвания, които осигуряват необходимата за насилието жизнена среда. Атмосфера, в която последното може да се развие, оцелее и възпроизведе. Домашното насилие няма точно определена траектория, културна специфика или география. Съществуващите в България към момента неофициални статистики, обаче показват, че всяка трета жена е била или е жертва на някаква форма на такова. Сред най-базисните нагласи, легитимиращи насилието са тези, че правото винаги е на страната на по-силния, че животът и поведението на другия могат и следва да бъдат контролирани, че някои ситуации изискват и оправдават употребата на сила, че самото насилие е личен, битово-частен проблем. Това са социалните нагласи, които на практика лишават жертвата от признанието, че страданието ѝ е валидно, нарушават възможността за доверие към общността, а оттам и за търсене на стабилност и подкрепа в тази среда, която е външна, мълчалива и често пъти възприемана също като вид заплаха, като вид неустойчивост. Извън сферата на социалното, личните нагласи на жертвата, оправдаващи или рационализиращи насилието до степен, в която да може да бъде интегрирано и понесено в индивидуалното психе, са тези, свързани с надеждата, че токсичният модел взаимоотношения, порочния кръг на насилието, съответно поведението на насилника може да се промени, тъй като отделните актове на насилие са хронични, но не постоянни. И ако говорим за реалността на случаите като този на Дебора като вид прецедент, изключение, то няма как да не припомним думите на Шмидт, че „Изключението потвърждава не само правилото, а правилото живее само от изключението.“ (Schmidt, 1922). В сърцевината на подобен тип прецеденти стоят конкретни общо споделени ценности и разбирания за света и мястото на всеки от половете в него. Това автоматично би направило традиционните или по-консервативни общества вероятно по-уязвими, но статистиките доказват, че домашното насилие не е продукт на конкретна култура, тип национализъм, или глобални локации като Север/Юг или Изток/Запад. Напълно лишено

от конкретика и география, то може да бъде във всеки и навсякъде и точно тази психологическа неопределеност и всеобхватност е плашеща и неподдаваща се на рационални обяснения. Когато случат на Дебора стана известен, а заедно с нейното, бе показано и лицето на предполагаемия извършител – 26 годишен, женен охранител от същия град, асоциациите на множеството хора на базата на именно тези визуални образи се впуснаха по леките обяснения на предвидимостта. От тези за изгубеното поколение и отсъстващите родители, през образованието, културата на прехода и влиянието на чалгата. Всички тези фактори разбира се, са структурни и са налице, като едновременно обясняват всичко и нищо. На една от снимките се виждаха татуировките на извършителя под формата на патриотичните стихове на Ботев: свобода или смърт. Алюзията бе мигновена, а писателят Г. Господинов сполучливо я предаде: „патриотизмът им татуиран, ножовете им макетни, свободата им-смърт“[4] Особено последното, няма как да не признаем, е право в целта. От този цитат обаче някои заключиха, че случаят се политизира, патриотизмът се набеждава, а татуировките са нещо задължително лошо. Нещо повече, между татуировка и татуировка, свобода и друга свобода има разлика. Приемливите татуировки са артистични, лошите-патриотични. Оформеното чрез стероиди тяло не е добре поддържано, а изкуствено. Колкото до брадите-външните белези на мъжественост компенсират вътрешни липси. Трябва да признаем, че образът на Дебора също не бе пощаден от риторични, обяснителни схеми. Подчертана женственост, породена от опити за прилики с наложената на младите фолк идентичност като символ на красота и успех. Вероятни естетични корекции, неприемлива среда-а именно работно място не в библиотеката или читалището, а в нощно заведение като обслужващ персонал. Връзка с женен мъж. Заговори се дори за това, че самият характер на насилието или изтезанието, за което в НК не е отделено особено внимание, силно наподобява случай на трафик на хора, или наказание от сутеньор при склоняване и съответно отказ от проституция. В рамките на самия казус в неговата правна съвкупност със сигурност има любопитни или премълчани детайли, както и поредица от юридически грешки, било то от незаинтересованост или недобросъвестност. Например неясно по каква причина, случаят не попада в сводката на МВР за деня, независимо, че полиция е била извикана и е снела показания. Телесната повреда е характеризирана като лека, а самото деяние явно извършено с умисъл, че може да бъде разгледано и по този начин. В

основата на тези интерпретации, които на практика предпоставят всеки един акт на насилие като дълбок структурен проблем стоят стереотипни вярвания и нагласи, като може би най-опасната от тях е, че в голям процент от случаите не просто насилникът в камерният, микро мизансцен на насилието обвинява жертвата за проявеното от него насилие, но и общността е склонна да прехвърля цялата тежест на отговорността към бития. Битият е бит и сто тояги са малко. Няма незаслужена жестокост-от това защо жертвата е избрала насилник за партньор до това защо е позволила такова отношение и такъв тип връзка до случаите на феминизъм[5], когато хипотетично, ако тялото на жена бъде намерено под водата, не са изключени и коментари за това, че вероятно е харесвала среднощно гмуркане. Стереотипите са обобщени възгледи или предразсъдъци относно притежаваните от определена група характерни черти или качества относно ролите, които се възприемат за приемливи. Стереотипите са част от човешката природа и начин за обяснение на света, представяйки го в по-опростена форма, често пъти несъзнателно, а именно: чрез категоризация на индивидите в групи. В известен смисъл, стереотипите са вид клишета, а в клишетата винаги има известна истина. Стереотипът на поведението определя очакванията на другите спрямо нас, но и моделира нашето поведение спрямо тези очаквания. Така например, за мнозинството незапознати със спецификата на подобни случаи естество, домашното насилие, ако изобщо можем да говорим за такова, се случва рядко, но за сметка на това задължително в Перник. Кратка извадка от статистиката за издадени заповеди за защита обаче, действително показва, че най-много са именно тези в Перник.[6] Специално случаят на Дебора разкрива и още един твърде устойчив стереотип: жената е тази, която трябва да потърпи или изтърпи. Разбира се тук изобщо няма културна специфика, феноменът е глобален. И в този ред на мисли, този стереотип обяснява в известна степен и факта, че толкова много по-завоалирани сигнали в началото на подобен тип връзка остават без осъзнаване от страна на жертвата. Дебора е била съветвана с какво да се облича, какво да носи или не носи, заплашвана, удряна, душена. По-малко, не много. Не до степен на сериозна травма или нараняване. Като в детска игра, да, малко перверзна, но все пак игра. На практика, тя не е познавала добре човекът, с когото от няколко месеца са били във връзка, знаела е, че е разведен, не се е впечатлявала особено от факта, че се виждат само на работа или след, но никога публично. Давала е своя кредит от време, вярвайки, че нещата ще потръгнат и всичко ще

бъде наред. Съобразявала се е, както сама споделя в едно от интервютата си, за да не дава поводи за разногласия и ревност. А нюансите в приемането, търпимостта и смирението са много съществени и вероятно не толкова лесно постижими на практика. Жената не се ражда жена, тя става такава, според Бовоар. Подобно е обаче и положението на мъжа. Особено тогава, когато този процес или ставане разчита в една или друга степен на съществуващите и за двата пола норми и стереотипи на поведение: от външния вид до доверието в себе си и околния свят. Според Валдшмидт, понятието за норма се утвърждава като водещ конструиращ принцип на съвременните общества. Съществено за него е, че не се разграничава твърдо и ясно от отклонението или изключението. Напротив нормата се възприема като предизвикателство, нещо което може да се възпроизведе и моделира, като феномен, променящ се с времето. Нормата не действа като външно ограничение, което обществото налага на членовете си, а се оформя чрез активността на самите индивиди, т.е. *доминиращата концепция за нормата днес, може да се определи като гъвкава.* (Waldshmidt, 2005: 191). Нормата на мнозинството (като средни стойности) е това, което удържа индивидите в неолибералното общество, независимо от гъвкавите и променящи се изисквания и атомизацията (Link, 1996). Социалните норми, разбира се, не са престанали да съществуват, но именно *статистическата нормалност* е водещият фактор, който подобно на нормативността преди, влияе на човешкото поведение.

При нормативността в правото, нормата е външна, а отклонението се наказва. Прямо особеностите на социалното функциониране, цел на нормативността е осигуряването на стабилност и конформизъм, предотвратяване на отклонението, и предпазване на обществото от катаклизми и хаос. При нормативността, установената норма води до еднакво поведение сред много хора. За разлика от нея при нормалността, еднаквото поведение на много хора води до установяването на нормалистична норма. Следователно в поведението и на насилника, и на жертвата в този конкретен казус има много повече възприемане на норми и стереотипи за себе си и света като вид опит за затвърждаването им в ролите съответно на мъж и на жена. Мъжът е силен, жената-приемаща.

Видове насилие

Така стигаме и до основните черти на домашното насилие или видовете такова. Те са изключително ключови. Най-общо домашното насилие се дели на физическо и/или психическо. Често пъти вървят ръка за ръка, но не задължително. Физическото насилие, подобно на категорията на увреждането например е това, което е осезаемо, видимо и спрямо съдебната практика-доказуемо тогава, когато касае случаи с предизвестен край без свидетели и в рамките на четирите стени на дома-крепост. „Обикновено започва бавно с тенденция да се увеличава, ненадейно и неочаквано. Физическото насилие е преднамерена употреба на физическа сила, която причинява нараняване, увреждане или смърт. Насилникът използва физическа разправа, за да накара жертвата да прави това, което иска“[7], тоест целта, както и на емоционалното насилие, е контрол. Обикновено започва в началото на подобен тип връзки, след установяването на определена емоционална близост, която лесно прераства в зависимост. Най-рискова, според статистиката на изследване на НСИ, посветено на насилието по пол[8] е възрастовата група 18-29 години. Вторият вид е психическото насилие. Това, което не оставя видими белези по тялото, а душевни щети. Щетата, моралната, а не материалната, както се казваше в един известен български филм-ноар [9] не представлява особен интерес за българското законодателство. Именно тук обаче пораженията са най-осезаеми, мащабни и трудно излечими. Защото ако при физическото насилие ударът се нанася посредством ръцете, в случая на Дебора-татуираните на извършителя, то психическата травма произтича от факта, че това са именно ръцете, които след твоите собствени, би следвало да са най-близки и мили. Ръце, създадени да пазят и защитават, не убиващи ръце. Примери за „психическо насилие са: крещене; унижаване, подигравки и критика; изолация от семейство и приятели; контрол какво прави жертвата, с кого говори, какво чете, къде ходи; ограничаване на излизанията, срещите и телефонните разговори с други хора; заплахи, че ще я напусне, ще се самоубие, ще навреди на нея, на неин близък, на домашни любимци; късане, чупене, увреждане на дома, колата или друга собственост на жената; игра с оръжие и опасни предмети.“[10] и не на последно място кибертормоз и следене като най-софистицирана и разпространяваща се форма на контрол. „Психическото насилие води до негативни промени в психичното здраве на жертвата, изразяващи се в интензивни и продължителни преживявания на страх, срам, гняв, вина

и други водещи до трайни състояния като депресия, ниска самооценка или други психични неблагоприятия. Заплахите или реалните действия причиняват объркване и страдание у жертвата. Тя изпитва страх, че ако не се подчинява, ще се случи нещо лошо с нея или с неин близък“[11]. Позицията ѝ в този тип връзка е между уязвимостта и свободата, като реално именно уязвимостта става свръхнакърнена, възможността да си, а не да бъдеш или да се вписваш в предварително изградените норми и рамки, както на макро-цялото/обществото, така и в микро-света/връзката със значимия друг. Накърнената уязвимост компрометира свободата. Към психическия товар на жертвата се прибавя и омертвата, неписания канон на мълчанието, любовта и подчинението. Случващото се е само между нея и партньора, за него не може да се говори, може само да се мълчи. И така неусетно започва един процес на изолация, мълчание и затваряне от света в себе си, водещ до последвала невъзможност за принадлежност към същия този свят, така учтиво отвърщаш поглед при вида на болката и страданието. Тази невъзможност за пълноценно присъствие в света възниква до голяма степен заради нарушената връзка на индивида със самия себе си, както и с крайно необходимите ѝ компоненти като себе-доверие, вяра и подкрепа. Формите на насилие са многообразни. Те включват още „икономически насилие, а именно финансите се използват като средство за контрол, жертвата няма достъп до собствени средства, забранено ѝ е да работи, или обратното, принудена е да работи само тя, изисква ѝ се отчет за изразходваните средства, взимане на кредити или заеми от страна на насилника, хазарт, кражби и други“[12]. Насилието би могло да бъде още сексуално, кибер или емоционално, което е твърде близко до психическото и често съда го нарича психоемоционално. Характерни тук са т.нар. *gas lightning*[13] и различни форми на манипулация, чрез които насилникът кара жертвата да се чувства твърде чувствителна, неуместна или дори луда. Много често насилникът има изключително добре изграден публичен образ, докато паралелно с него внушава на жертвата, че е виновна, отговорна, слаба, не справяща се, не можеща, не струваща за никой освен за него и в този смисъл без изход. Случаят на Дебора не е типичен пример за хронично насилие продължило години, което в известен смисъл дава доста надежди за доброто ѝ възстановяване. Показателно ѝ при нея обаче, е, че тя предпочита да мълчи и прикрива синините си, докато е в тази връзка. Основният въпрос е защо и отговорите са повече от един. В

токсичните връзки, комуникацията не е просто слаба или основана на лъжи, тя наранява, уязвява другия, думите от лекарство и градежи на смисъл се превръщат в отрова. Тогава, когато са налични. Недоверието градира в унижение, а борбата за власт в тотален отказ от поемане на отговорност. Жертвата премълчава и това е най-болезненият момент в тази история, която изглежда изобщо не се отнася до нея, тъй като буквално е всичко за нея. Никой не знае и няма на кой да сподели. Причините са много и различни. Обществото е чувствително към успеха, но не и към провала. Между провал и провал има разлика. Макар и много дълбоко и несъзнателно, жертвата в зависимост от конкретните си психически предпоставки, история и обвързаности, вярва, че си го е заслужила. Към това се прибавя и общественото мнение, което често пъти е подобно. Прибавя се и фактът, че често пъти жертвите смятат, че могат да контролират ситуацията и ескалацията на насилие, тоест че в известен смисъл не са жертви, а жертващи се за ценност, по-голяма от техния собствен живот-семејство, деца, любов или връзка, дори „спасението“ на самия насилник. Както вече споменах много важен, интегрален за подобни ситуации момент е този на премълчаването или замлъкването, един своеобразен отказ от правото на глас. Дебора не споделя за проблемите си с никой, дори и със собственото си семејство. Склонна е да омаловажи риска или да не признае неприемливото дори и пред себе си. Причините за подобно състояние са изключително индивидуални, но и много типични за всяка една жертва на домашно насилие. Нещо повече, сякаш този затворен цикъл възпроизвежда реакции и емоции по утвърден, уеднаквяващ модел. Както за жертвата, така и за насилника. В основата на това замлъчаване стои чувството за вина, създадено и поддържано умело и от насилника, и от съзнанието на самата жертва, и от степента на обществена подкрепа или по-скоро липсата ѝ. Вътрешният товар и противоречие се подхранва от желанието на съзнанието да се адаптира и да забрави за случващото се, а от друга страна да се разтовари, да разкаже. Загубата на уязвимост води до загуба на автентичност, а оттам и на глас. В този смисъл възможностите на наративната психология, психодрамата и психо-телесната работа тук са многобройни. Процесът на проговаряне, на възвръщане на гласа е безкрайно труден, дълъг и болезнен. Но социални промени по принцип са трудно постижими без преодоляване табуто на мълчанието. До голяма степен то стигматизира в допълнителна степен. От своя страна, обществото също подминава подобни случаи с неловко мълчание, предпочита

удобството и комфорта на собственото си благоденствие, което обаче винаги е донякъде изменчиво и ефимерно. Затова и в случая на Дебора станахме свидетели на нещо изключително: едновременно проговаряне на общността и жертвата, така сякаш процесът протече едновременно-от частното към общото и обратно. Гневът, казва Уайт е най-дълбоката форма на съпричастност, към другия, света, себе си, животът, идеалите, всичко от които уязвимо и вероятно да бъде наранено (White, 2021). Гневът, когато е правилно канализиран може да лекува и да бъде средство за промяна, както индивидуална, така и колективна. Няма частни проблеми, проблемите на една част от цялото, рано или късно засягат всички останали. За случаите на домашно насилие например в значителна степен може да допринесе и подобна семейна история на насилника или жертвата, макар, че разбира се, не винаги е задължително. Загубата на вяра в себе си, усещането за непълноценност, за не-достойнство подкрепя зависимостта на жертвата. Тя е това, което е, именно в условията на тази връзка. От предишното ѝ аз е останало твърде малко и то в режим на оцеляване. Към тези фактори се добавят емоциите, които изпитва, икономическа зависимост, и не на последно място липса на адекватна обществена подкрепа, като под адекватна далеч не визирам само законодателна и социална, а набор от трайни, успешни и устойчиви механизми за самовъзстановяване. Проектът *Emprove*[14] е изключително адекватен пример за добра практика тук. Насилието като такова има своя факторна обусловеност, като полова принадлежност, зависимост към алкохол или психоактивни вещества, болезнена ревност, финансови или професионални неудачи, преживяно насилие в детството. Сред водещите причини обаче за повторна ревиктимизация на жертвите са липсата на подкрепяща среда на всяко едно ниво-близки, приятели, и институции. В България последните не реагират адекватно както що се отнася до осигуряване на подкрепа за жертвите, така и спрямо налагането на санкции за извършителите. Показателна е липсата на официална статистика или база данни, мрежа относно случаите на насилие. Ако статистическата величина на страданието е често пъти обезличаваща за жертвите, то тук те не фигурират дори и като цифри, а по-скоро като безмълвна маса в своеобразно сиво поле.

„Според неофициални данни, събрани основно на база доклади на НПО през 2021 г. в България най-малко 22 жени са убити от мъже и почти във всички случаи

заподозрени за убийството са техните партньори, съпрузи, синове. Официална статистика за тези убийства обаче липсва.“[15] Съществуващата официална статистика у нас също е непълна, тъй като тя дава информация само за случаите на насилие, стигнали до съдебно производство, тоест огромна част от случаите изобщо не стигат до съда и съответно остават неразкрити. Колкото по-малко светлина се хвърля върху тази тенденция, толкова повече се втвърдяват нормите и стереотипите, които я изграждат. От една страна насилникът се чувства комфортно и неразобличено в тази си роля, от друга състоянието на жертвата като жертва също укрепва поради неработещите системи, апатията и понякога ирационалните обществени страхове. Нездравите модели на отношения в една двойка са благоприятна почва за възникване на насилие, и изискват голямо желание и мотивация за промяна. Инертността се преодолява най-лесно тогава, когато човек няма какво повече да изгуби. През 1979 г. психологът Ленор Уокър [16] открива, че насилствените връзки имат общ модел или цикъл, състоящ се от три части: фаза на натрупване —започва с вербално насилие, обиди, критика към жертвата, която от своя страна се опитва да контролира ескалацията; фаза на избухване —физическо насилие. Причинена е от външно събитие или състоянието на насилника, не от поведението на жертвата. Неочаквана е. Като съществуват интерпретации, че дори самата сцена е предварително въобразена в съзнанието на насилника, след която следва т.нар. фаза на медения месец или разкаяние, сдобряване и опит за връщане към нормалността, поне до следващия път или докато смъртта не ги раздели. Случаите, които влизат в статистиките на фемцида са различни, при някои като този на Евгения Владимирова, открита в куфар до Перник, физическо насилие не е имало, а ревност, страх от развод и предстояща подялба на имоти и семейни права, както и киберследене, и вероятно детство на насилника, изпълнено с насилническата фигура на собствения му баща, съучастник в убийството на снаха си. Последният бе осъден заедно със сина си и впоследствие пуснат под гаранция заради чисто съдебно минало и здравословни проблеми[17]. Тази година бе убита и Кристина Благоева, от партньора си, с когото са били колеги и не са споделяли общ покрив. Малко преди убийството, жената се свързва с неправителствена организация, подпомагаща жени-жертви, която по-късно бе обвинена в безхаберие, бездействие и паразитно съществуване на гърба на грантове и жертви. Според съществуващия ЗЗДН дори и Кристина да бе подала молба и жалба в

полицията, тя на практика нямаше да има възможност за закрила, тъй като е във връзка, а не във фактическо съжителство. Малко по-късно тази година умира баща ѝ, така че жертвите всъщност винаги са повече от една. Две деца остават сираци.[18]

Между различните казуси има нещо общо- смъртта настъпва не по време на брака или връзката, а когато жертвата заяви желание за развод или раздяла. Ако дотогава рискът е бил осезателен, то след тези опити за разкъсване на оковите, нараства неимоверно. В съзнанието на насилника жертвата не функционира като субект, тя е единствено и само обект, който проектира неговата власт и могъщество, усещането за удовлетвореност и контрол. Подобен тип токсични връзки са близки до наркотичната зависимост и до зависимостта въобще. На този фон, случаят на Дебора провокира два важни юридически прецедента: първият е свързан с понятието „интимна връзка“, което бе формулирано непосредствено след инцидента и залегна в ЗЗДН, а именно: „интимна връзка представлява съвкупност от доброволни, трайни, лични, интимни и сексуални отношения между две физически лица от мъжки и женски пол, независимо от това дали споделят едно домакинство и чието възникване, съдържание и прекратяване не са обект на правно регулиране от друг закон. Трайни са отношенията с продължителност поне от 60 дни“.[19] Тази формулировка, направена с цел да разшири обсега на защитените от закона лица, предизвика доста критики- от това, че законодателството не би следвало да се променя експресно и аварийно под напора на събитията, до странният период, определящ какво е интимност – 60 дни. От друга страна случаят Дебора подчерта и някои от съществуващите слаби и уязвими места в настоящия НК. Последният борави с остарели понятия тогава, когато се говори за престъпления против личността. Текстовете за тежка и средна телесна повреда (леката е на практика всякаква, когато не е тежка или средна) разбират човешкото тяло като машина и съответно определят размера на наказанията според степента на механичната увреда, която е причинена. Тежка телесна повреда означава някой орган да спре да функционира, средна телесна повреда-функцията му да бъде затруднена. И това е така още от НК от 1896 г. Заедно с това, изтезанието мисля не фигурира изобщо като част от статута на престъпленията, а нематериалната щета не представлява интерес за българското законодателство. Едновременно с тези конкретни законодателни промени, или по-скоро с осъзнаването на необходимостта от такива, в публичното пространство, говоренето за случая също

придоби интересна окраска и диапазон, до там докдето насилието се заражда и започва именно там- в езика. Депутатът Вежди Рашидов в приятелски разговор, по време на парламентарна почивка, следваща заседанията за изменение на ЗЗДН, мислейки, че е с изключен микрофон направи паралел между нуждата от промени в закона със случаите от кампанията *MeToo* в САЩ, по доста образен и цветист начин, вкарвайки всички жени в удобната категория на лесните. Репликата бе толкова искрена и непринудена, че след нея се наложи да подаде оставка.[20] Тя обаче огласи един дълбоко стаен импулс, според който всеки получава това, което си е заслужил. Особено жените. Красимира Хаджииванова[21] достига в наблюденията си върху подобни случаи до същата констатация: „Сещате ли се коя е най-честата обида, която жените тук чуват на дневна база? Всекидневно?“. Този стил и това стереотипно говорене нямат нищо общо с конкретния човек. Те са несъзнателни, колективни изрази на дълбоко стаени страхове. Тъжното е, че подобни страхове могат да се управляват и манипулират изключително лесно. На базата на лош превод, какъвто е случая с думата джендър в *Истанбулската конвенция* или на базата на въображаема заплаха, която има за цел да ни унищожи. Насилието или децата ни, превръщайки ги в джендъри. И докато тези страхове пият кръв и добиват плът от призраците на Истанбул, някъде в съвсем реално време и място, в нечий дом несъществуващата статистика на пребити, обезобразени или убити жени продължава непоклатимо да си стои. Дори самата Дебора даде интервю след насилието, без грим и с къси панталонки, така, че белезите ѝ да бъдат очевидни и видени. Защото за тези, които зад всеки акт на насилие и изразена солидарност виждат опити за налагане на ИК, белезите изглеждат като нарисувани, косата-пораснала твърде бързо, а носът-твърде добре за счупен. Би било чудесно, ако се касаеше за театър, PR или постановка, а не за реални рани и реални демони, които нечия кожа може да съживи. В основата на тези страхове или по-скоро във възможността за злоупотреба с тях са вградени някои широко разпространени митове за домашното насилие. На първо място, че домашното насилие, ако изобщо съществува е изключително рядко явление, тоест честотата на случаите е маргинална и без значение. На второ, че засяга бедни и слабообразовани слоеве. На трето, че се очаква рационално, автономно и сигурно поведение от жертвите, които би следвало да напускат, прекратяват подобни връзки още в зародиш. На последно, че ако един индивид не проявява насилие и агресия сред приятели и колеги, автоматично

същото важи и за дома. Затова и организаторите на протестите в защита на Дебора се почувстваха длъжни да изтъкнат, че се разграничават от всякаква партийна подкрепа или употреба на последните, както и от опити за прокарване на нормативни документи, какъвто е т.нар. *Истанбулска конвенция*, част от културните войни в съвременна, европейска перспектива. Любопитно е, че далеч по-традиционни общества като Полша и Сърбия са я ратифицирали, макар и с особено мнение относно някои текстове. Освен опасенията, свързани с отдаването на суверенитет към наднационални структури и вероятност потенциалните промени да надхвърлят защитата на жените в случаи на домашно насилие, реалният проблем на *Истанбулската конвенция* е че тя въздейства постфактум, а не превантивно и реално не е довела до чувствително или драстично намаляване на случаите, там където е ратифицирана.

В заключение, случаят Дебора уви, не е нито първият, нито последният подобен. Различното в него бе спонтанната съпричастност, спонтанният гняв, осъзнаването, че всички в своята съвкупност са нечий дъщеря, сестри, майки, приятелки и тази релация далеч не е само от жени към жени, тя засяга и мъжете в същата степен. За щастие, гласът на Дебора се възвърна, до голяма степен и заради тази подкрепа. Вероятно неочаквана, но все пак възможна. В интервюта след нападението, тя признава колко ценна е била помощта и близостта, получена от други жени, станали жертви, какъвто бе и този на залята преди години с киселина жена. Процесът на лечение на травмите „започва с осъзнаването, признаването и споделянето на цялата истина за случилото се“.[22] Ако случаят не бе станал публичен, тази безкрайно трудна вътрешна работа щеше да отнеме много време и да генерира за Дебора още болка. Именно публичността е този момент, който на практика изведе момичето на светло, позволи ѝ да бъде видяна, обсъждана, подкрепяна, критикувана и по този начин уязвима. Да има своето право на отговор и на разказ в минало време.

БЕЛЕЖКИ

[1] https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2023/08/03/4514408_mutna_i_kurva_istoriata_na_napadeniet

[2] <https://lex.bg/laws/ldoc/2135501151>

[3] [4] <https://www.24chasa.bg/mneniya/article/6679109>

[4] [5] <https://offnews.bg/obshtestvo/tcitat-na-denia-patriotizmat-im-tatuiran-nozhovete-im-maketni-svobo-805946.ht>

[5] „Убийство на жена или момиче поради нейния пол; то може да приеме различни форми, като например убийство на жени в резултат на насилие от интимен партньор, изтезание; убийство в името на „честта““. (Видева, Буриева, Балабанова, Бойчева, 2022: 17).

[6]https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2023/07/24/4510118_nai-mnogo_zapovedi_za_zashtita_na_jertvi_na_domashno/

[7] https://nesisama.com/?page_id=1628

[8] https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/GBV_2021.pdf

[9][https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B7%D0%B8%D1%84%D1%82_\(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B7%D0%B8%D1%84%D1%82_(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC))

[10] https://nesisama.com/?page_id=1628

[11] https://nesisama.com/?page_id=1628

[12] https://nesisama.com/?page_id=1628

[13] Затъмняване на преценката

[14] <https://emprovementproject.com/>

[15] <https://www.svobodnaevropa.bg/a/31941395.html>

[16] https://en.wikipedia.org/wiki/Cycle_of_abuse

[17] <https://www.dw.com/bg/udusena-ubita-natpkana-v-kufar-nama-da-zabravim/a-69076179>

[18] <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/14386484>

[19]<https://news.lex.bg/%D0%B0%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%B4%D0%B5%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D1%80%D1%8A%D0%B7/>

[20] <https://fakti.bg/bulgaria/805537-vejdi-rashidov-v-parlamenta-vsichki-kvi-se-sabudiha-da-se-setat-sled-15-godini-che-sa-iznasilvani>

[21] <https://maikomila.bg/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D1%81%D0%B8-%D0%B3%D0%BE-%D0%B5/>

[22] <https://restorativejusticebg.com/2020/02/14/травма-наративи-и-механизми-за-личнос/>

ЛИТЕРАТУРА

Видева, Д., Буриева, А., Балабанова, И., Бойчева, И. (2022). *Разпознаване и насочване на жертви на домашно насилие*. С., Център за изследване на демокрацията.

Link, J. (1996). *How Normality is Produced: Essay on Normalism*, Opladen.

Schmidt, C. (2006) *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, University of Chicago Press.

Waldshmidt, A. (2005). Who is Normal? Who is Deviant? „Normality” and „Risk” in Genetic Diagnostics and Counseling. // *Foucault and the Government of Disability*. The University of Michigan Press.

White, D. (2021) *Consolations: The Solace, Nourishment and Underlying Meaning of Everyday Words*, Many Rivers Press.

TOWARD A JUST SOCIETY: INTERROGATING GENDER AND SEXUALITY THROUGH SOCIOLOGICAL LENSES IN INDIA

KHYATI KHARE

*School of Liberal Studies, University of Petroleum and Energy Studies (UPES),
Dehradun, Uttarakhand, India*

PRIYA SONI KHARE, JITENDRA KUMAR

*CMP College, University of Allahabad (A Central University),
Prayagraj, Uttar Pradesh, India*

jiten.wisdom@gmail.com

Abstract

This essay explores the trajectory of gender and sexuality rights in India through Conflict Theory, Functionalism, and Intersectionality. It reveals the ethical challenges of gender-based violence, unequal workforce participation, and the marginalization of transgender individuals. The analysis highlights the need for a multifaceted approach encompassing legal reforms, social change initiatives, and dismantling discriminatory structures to achieve a more just and equitable society.

Keywords: society, interrogating gender, sexuality, justice, theories of conflict and functionalism.

1. Introduction

In examining the trajectory of gender and sexuality rights in India through a social change perspective, this paper employs the lenses of Conflict Theory, Functionalism, and Intersectionality to unravel the intricate dynamics shaping this journey. The Conflict Theory, rooted in the ideologies of Marx and Engels, provides a compelling framework for understanding the prevalent issue of gender-based violence in India. The infamous Nirbhaya case of 2012 serves as a stark illustration of the clash between justice and entrenched patriarchal norms, sparking nationwide protests and revealing deeply ingrained power imbalances. The Nirbhaya case involved the brutal gang rape and murder of a young woman on a bus in Delhi, highlighting the dangers women face and the need for improved safety measures. Global

research on gender-based violence underscores the pervasive nature of the problem, emphasizing the interconnectedness of gender, power, and sexuality.

Shifting focus to Functionalism, grounded in Durkheim's sociological theories, the paper delves into the increased labour-force participation of women in metropolitan India. Studies examined here emphasize the societal benefits of gender parity in the workforce, linking economic productivity and societal cohesion. The research underscores the impact of social norms, cultural values, and support networks on women's workforce decisions. Despite advancements, challenges persist, necessitating the removal of obstacles for the stability and advancement of society.

The intersectionality perspective, introduced by Kimberlé Crenshaw, sheds light on the multi-layered oppressions faced by transgender individuals in India. This section focuses on transgender rights, exploring the intersectional dynamics of gender identity, caste, and economic status. Research highlights the mental health implications of intersecting factors, advocating for holistic support. Evaluating the Transgender Persons (Protection of Rights) Act, 2019, through an intersectional lens reveals gaps and deficiencies, emphasizing the need for comprehensive legal reforms to align with inclusivity and equality principles.

The paper synthesizes insights from Conflict Theory, Functionalism, and Intersectionality to provide a comprehensive understanding of the trajectory of gender and sexuality rights in India. The struggle against gender-based violence, the pursuit of gender parity in the workforce, and the complex landscape of transgender rights exemplify the multifaceted challenges and ongoing efforts toward a more just and egalitarian society. The analysis underscores the urgency of collaborative strategies, legal reforms, and societal shifts to address these issues and foster meaningful social change.

2. Conflict Theory Perspective on Gender-Based Violence in India

The lens of Conflict Theory, rooted in the works of Marx and Engels, *The Communist Manifesto* (by Karl Marx & Friedrich Engels) and *The Origin of the Family, Private Property and the State* (by Friedrich Engels), offers a compelling framework to analyze the trajectory of gender and sexuality rights in India, particularly concerning the pervasive issue of gender-based violence. Conflict Theory perceives society as a battleground where various groups contend for

resources and power. In the Indian context, this perspective unveils the power imbalances and struggles inherent in the fight against gender-based violence.

The 2012 Nirbhaya case is a prominent example of the tension between the need for justice and deeply ingrained patriarchal norms. Nationwide demonstrations were triggered by the horrific gang rape, which exposed the profoundly ingrained power structures in Indian society. It is essential to investigate how power appears in judicial decisions, public conversations, and societal expectations to fully understand these relationships. In India, the legal responses to gender-based violence frequently mirror the existing power disparities, making it extremely difficult for victims to pursue justice. The public conversation around these cases also exposes the deeply embedded patriarchal beliefs that support stigmatization and victim-blaming. Furthermore, cultural norms frequently place the onus of stopping violence on women, which serves to further entrench power disparities and obstruct significant change.

Global gender-based violence research, such as that of Heise (2002), Russo and Pirlott (2006), and Bharti Jain (2023), gives a crucial backdrop. These studies highlight the prevalence of gender-based violence and its substantial health consequences, stressing that violence against women encompasses a wide range of harmful behaviours, from verbal and physical abuse to sexual assault. The theoretical framework in this case stresses the interconnectedness of gender, power, and sexuality, as seen by the linkages between sex and violence in media depictions. These media portrayals frequently reinforce detrimental gender norms and power inequalities, contributing to the normalization of violence against women. Furthermore, exposure to such media has been proven in studies to enhance individuals' acceptance of violence and maintain detrimental views toward women.

Highlighted by Bharti Jain's work, sexual coercion and abuse become defining characteristics of the female experience, showing how women frequently have little choice and face dire consequences if they reject advances. This cycle of victimization is brought about by such coercion and abuse, which not only have negative effects on women's health directly but also raise their likelihood of future illness. Social norms and cultural ideas that uphold gender inequity and damaging stereotypes are responsible for this victimization cycle. It is also more difficult for victims to seek justice and protection because of the absence of comprehensive laws and enforcement procedures, which contribute to the normalization of violence against women.

Through the lens of conflict theory, it becomes clear that these violent acts are part of larger social institutions that uphold gender inequality rather than being isolated instances. According to studies on media impacts, the media plays a big part in forming societal narratives that legitimize violence against women and perpetuate gender inequality. These narratives often portray women as weak and submissive, reinforcing harmful stereotypes and justifying the mistreatment of women. Additionally, the media's portrayal of violence against women as entertainment further desensitizes society to the issue, making it even more challenging to break the victimization cycle and create meaningful change.

Ishita Sehgal's (2020) documentation of the recent protests at Delhi's Shaheen Bagh serves as another evidence of the way Indian women are fighting patriarchy. Women were protesting against violence against gendered bodies as well as divided politics, which were prompted by conflicts in politics and religion. This resistance to overlapping oppressions is a testament to women's tenacity in the face of institutionalized violence. It is critical to acknowledge that women's resilience in the face of systemic violence is not exclusive to India. Globally, women are becoming more vocal in their opposition to gender-based discrimination and in support of significant change. This worldwide movement serves as a reminder of the strength of collaborative effort and the possibility of success when individuals come together to challenge oppressive systems.

Conclusively, Conflict Theory, drawing on Marx and Engels' ideas of class conflict and power structures, offers a powerful framework to analyze gender and sexuality rights in India, especially concerning gender-based violence. This theory views society as an arena where groups compete for resources and dominance. In the Indian context, it highlights how men, often seen as the dominant class, may leverage their power to control women, potentially due to economic factors Engels explored in "The Origin of the Family." Conflict Theory suggests that movements fighting gender-based violence represent the oppressed challenging these power structures, aiming for social progress. The tension between the demand for justice and the deeply ingrained patriarchal traditions is best illustrated by the Nirbhaya case of 2012. International studies, such as those by Heise (2002), Russo and Pirlott (2006), and Bharti Jain (2023), highlight the pervasiveness of gender-based violence and its grave health implications. This lens emphasizes that violent acts are not isolated episodes, but rather profoundly ingrained in social mechanisms that perpetuate gender disparities. Ishita Sehgal's (2020) documentation

of the recent protests at Shaheen Bagh in Delhi demonstrates women challenging systematic oppression and the strength required to fight intersecting forms of violence. When confronted with these realities, the Conflict Theory lens advocates for comprehensive strategies, legal reforms, and societal shifts toward a more just and egalitarian society, recognizing the need for a collaborative effort to transform existing power dynamics and address the multifaceted dimensions of gender-based violence.

3. Functionalism Perspective on Gender and Workforce Participation

Functionalism, which is based on Durkheim's sociological theories (Alexander, J. C., 2005), regards society as an organism in which each component contributes to its stability. This viewpoint can be used in the case study of women's increased labour force participation, notably in metropolitan India. The studies examined here provide light on numerous factors impacting female workforce participation and the barriers encountered, providing insights into functionalist dynamics. These studies emphasize the significance of social norms and cultural values in affecting women's labour-force decisions. They also show how educational options and support networks can have a favourable impact on female employment rates.

4. Economic Productivity and Societal Cohesion

According to a functionalist perspective, societal cohesiveness and economic output are enhanced by gender parity in the workforce. According to Mukherjee and Agarwal's (2023) research, over 85% of Indian urban women favour government jobs as a means of preserving a work-life balance, highlighting the significance of employment in their lives. This is consistent with functionalist ideas since steady work can provide people with a feeling of direction and order inside the social structure.

The study conducted in 2021 by Wadhwa and Retnakaran explores the factors that both facilitate and hinder women's involvement in the Indian workforce. This study draws attention to obstacles like restricted mobility and gendered labour divisions, highlighting the functionalist idea that getting past these obstacles is crucial for the stability and advancement of society. The survey also highlights how crucial it is to develop initiatives and regulations that support gender equality in the workplace. In addition to benefiting individuals by giving them chances for

personal growth and fulfilment, removing these obstacles and enabling women to fully engage in the workforce also advances society as a whole.

5. Functional Dynamics in Skill Development

Functionalism emphasizes the relevance of each component contributing to the overall stability. Ghosh (2004) conducts research on women's employment in export-oriented manufacturing in India, connecting economic policy and social security. According to the functionalist viewpoint, measures that encourage women's economic roles contribute to the overall stability and functioning of society.

Sandeep Singh's analysis (2023) of women's empowerment in India discusses the need for gender equality in education and economic engagement. The functionalist perspective would argue that empowering women is crucial for achieving social balance and harmony. Singh highlights the challenges, such as gender disparities in literacy rates and workplace harassment, aligning with functionalism's focus on addressing issues for societal stability. Singh also emphasizes the importance of providing equal opportunities for women in decision-making positions, as this would not only enhance their economic empowerment but also lead to more inclusive and equitable policies. This aligns with the functionalist position that a well-functioning society relies on the active participation and contribution of all its members, regardless of gender.

6. Challenges to Societal Order

Despite advancements, obstacles still stand in the way of achieving gender parity in the workforce. Disparities in the economic empowerment of Indian women living in rural and urban areas are highlighted by Biswas and Banu's (2023) study. According to the functionalist perspective, these differences represent threats to social order, and politicians should address any obstacles preventing equal participation in the economy. The functionalist viewpoint stresses how critical it is to resolve these differences to guarantee a peaceful and efficient society. Policymakers can endeavour to create a more inclusive workforce that benefits all members of society, regardless of gender, by identifying and removing the obstacles that prevent equal participation.

The functionalist perspective, rooted in Durkheim's sociological theories, offers valuable insights into the intricate relationship between gender, workforce participation, and societal stability. Examining the case of women's increasing labour-force engagement in metropolitan India through this lens reveals the multifaceted factors influencing female workforce participation and the barriers faced, shedding light on functionalist dynamics. The studies discussed underscore the impact of social norms, cultural values, education, and support networks on women's employment decisions, aligning with functionalist principles. From a functionalist standpoint, gender parity in the workforce contributes to societal cohesiveness and economic output. Mukherjee and Agarwal's (2023) research highlights the preference for government jobs among urban Indian women, emphasizing the role of employment in fostering work-life balance. Wadhwa and Retnakaran's (2021) study identifies obstacles like restricted mobility and gendered labour divisions, emphasizing the need to overcome these hindrances for societal stability. Ghosh's (2004) research connects economic policies and social security, showcasing how measures promoting women's economic roles align with functionalist ideals. Singh's (2023) analysis emphasizes the importance of gender equality in education and economic engagement, aligning with functionalism's focus on achieving social balance and harmony. Despite progress, challenges persist, as seen in Biswas and Banu's (2023) study on disparities in economic empowerment. In addressing these obstacles, the functionalist perspective advocates for creating an inclusive workforce to ensure a peaceful and efficient society. Ultimately, the functionalist lens enriches our understanding of gender dynamics in the workforce and provides a foundation for fostering societal equilibrium through gender inclusivity.

7. Intersectionality Perspective

The notion of intersectionality, which was introduced by Kimberlé Crenshaw, emphasizes the complex relationships between many social categories, including gender, racism, and class (Crenshaw, 1991). Examining gender and sexuality rights in the Indian context requires recognizing the multi-layered oppressions people experience. Using insights from significant research, this section focuses on the intersectional lens applied to transgender rights in India.

7.1. Transgender Rights in India: An Intersectional Analysis

In India, the journey toward recognizing and safeguarding transgender rights has been shaped by intersecting factors such as gender identity, caste, and economic status. Kimberlé Crenshaw's framework becomes particularly relevant in unpacking the nuanced challenges faced by transgender individuals, especially those from marginalized communities.

Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color by Kimberlé Crenshaw provides a foundational understanding of intersectionality. Crenshaw argues that recognizing violence against women involves understanding it as a systemic issue rather than an isolated incident. This perspective extends to various marginalized groups, including transgender individuals in India (Crenshaw, 1991).

An empirical study, "Sex work, gender transition, family rejection and depressive symptoms among transgender women in India" (Srivastava et al., 2021), explores the mental health implications of intersecting factors. Transgender women engaging in sex work and undergoing gender transition face unique stressors. The study emphasizes the importance of community-led organizations incorporating intersectional experiences in their programs for holistic support.

Examining the legislative landscape, "'Transgender Persons (Protection of Rights) Act' of India: An Analysis of Substantive Access to Rights of a Transgender Community" (Bhattacharya et al., 2022) critically analyzes the 2019 amendments. While recognizing non-binary persons' rights, the study reveals gaps between legal changes and practical realities. It advocates for substantive access to rights, urging for improvements in education, healthcare, and representation of non-binary people.

In the socio-cultural context, "Transgender Identity, Sexual versus Gender 'Rights' and the Tools of the Indian State" (Loh, 2018) delves into the impact of postcolonial Hindu nationalism on queer identities. The study scrutinizes recent judicial and legislative developments, highlighting how certain transgender identities are deemed acceptable, aligning with the state's vision, while others face discrimination.

7.2. Transgender Rights Legislation: A Closer Look

The case study presented in "Trans-Rights Are Human Rights: An Evaluation of Law on the Protection of Transgender Rights in India" (Syiem & Kumar, 2022) delves into the legal

landscape. The Transgender Persons (Protection of Rights) Act, 2019 marked a pivotal moment, recognizing transgender individuals as the 'third gender.' However, the study reveals inherent limitations, including the absence of civil and political rights, problematic definitions, and gaps in welfare measures. The act's impact is analyzed through an intersectional lens, considering the varied experiences within the transgender community.

1. Absence of Civil and Political Rights: The Act is criticized for its silence on civil and political rights, such as marriage and adoption, crucial for personal development and individual choice (Syiem & Kumar, 2022). The oversight in addressing these fundamental rights poses challenges to the holistic empowerment of transgender individuals.

2. Problematic Definition of Transgender: The Act's inclusive definition creates ambiguity, encompassing terms like trans-woman, trans-man, hijras, kinner, etc., without exclusive definitions, neglecting the unique issues faced by each group (Syiem & Kumar, 2022). This lack of specificity hampers targeted policy interventions tailored to the distinct needs of different transgender identities.

3. Certification Challenges: The Act, while recognizing self-perceived gender identity, introduces complexities by requiring certification by the District Magistrate, granting broad discretion without clear guidelines (Syiem & Kumar, 2022). This bureaucratic hurdle may impede the seamless acknowledgement of gender identity, reinforcing stigmatization and administrative barriers.

4. Inadequate Welfare Measures: The Act lacks provisions for reservations in employment or education, essential for combating historical discrimination (Syiem & Kumar, 2022). Without affirmative action, transgender individuals may continue to face systemic barriers hindering their access to opportunities and upward mobility.

5. Criminalization and Penalties: The penalties outlined in the Act for offences against transgender persons are perceived as lenient compared to similar offences under the Indian Penal Code (Syiem & Kumar, 2022). Strengthening legal repercussions for crimes against transgender individuals is crucial for fostering a safer environment and deterring potential offenders.

This closer examination of the Transgender Persons (Protection of Rights) Act, 2019, underscores the importance of addressing these limitations to ensure comprehensive protection and promotion of transgender rights in India. Advocates and policymakers must work

collaboratively to refine existing legislation, incorporating a nuanced understanding of the challenges faced by transgender individuals, as highlighted through the lens of intersectionality. In doing so, the legal framework can better align with the principles of inclusivity, equality, and respect for individual autonomy.

The intersectionality perspective, pioneered by Kimberlé Crenshaw, offers a profound understanding of the complex interplay of gender, race, class, and other social categories in the context of transgender rights in India. Examining the nuanced challenges faced by transgender individuals, especially those from marginalized communities, reveals a web of intersecting factors, including gender identity, caste, and economic status. The research presented highlights the importance of recognizing violence and discrimination against transgender individuals as systemic issues, aligning with Crenshaw's foundational work. Moreover, empirical studies underscore the mental health implications of intersecting factors, emphasizing the necessity for holistic support. Analyzing legislative developments through an intersectional lens exposes the gaps and limitations of the Transgender Persons (Protection of Rights) Act, 2019, urging a more nuanced approach to address the diverse experiences within the transgender community. A closer examination of the act reveals deficiencies in civil and political rights, problematic definitions, certification challenges, inadequate welfare measures, and lenient penalties for offences. In response, advocating for comprehensive legal reforms becomes imperative to align with the principles of inclusivity, equality, and respect for individual autonomy. This synthesis emphasizes the significance of a holistic approach to transgender rights that transcends legal recognition, incorporating social welfare, mental health support, and educational equity to foster meaningful social change. Embracing intersectionality is crucial for crafting policies that genuinely address the multifaceted struggles faced by transgender individuals and ensure their comprehensive protection and promotion of rights in India.

8. Ethical Implications of the Legal Framework for Transgender Rights in India

The Transgender Persons (Protection of Rights) Act, 2019 (TPRA) represents a significant step towards recognizing transgender rights in India. However, a closer look reveals some ethical challenges embedded within the Act's framework. Let's delve deeper into these issues:

8.1. Limitations on Civil and Political Rights

While the Act protects some rights, it fails to ensure full civil and political equality for transgender individuals. The lack of provisions for marriage and adoption restricts their right to self-determination and personal fulfillment, hindering their ability to form families and achieve social integration. This exclusion undermines their autonomy and creates a situation where they are not considered equal before the law, reinforcing social marginalization.

8.2. Bureaucratic Hurdles and Social Stigma

While the Act acknowledges self-identification of gender, the lack of clear guidelines creates confusion. This ambiguity allows authorities to make arbitrary decisions and forces individuals to jump through hoops to prove their identity. Adding another layer of complication is the requirement for a District Magistrate's certificate. This bureaucratic hurdle can be a lengthy and humiliating process, reinforcing the power imbalance between transgender people and the state. Moreover, the discretionary power given to the Magistrate leaves room for perpetuating social stigma and discrimination.

8.3. Ethical Considerations and a Rights-Based Approach

The limitations within the Transgender Persons (Protection of Rights) Act (TPRA) create a fundamental conflict. On the one hand, the TPRA restricts bodily autonomy and the right of transgender individuals to define their own gender identity. This directly contradicts the ethical principle that people should have control over their own bodies and how they express themselves. Transgender people deserve to live authentically according to their gender identity, free from state intervention. On the other hand, social justice and inclusion demand a legal framework that actively promotes the rights of transgender people. The TPRA, in its current form, fails to achieve this goal. By placing limitations on rights and creating bureaucratic hurdles, the Act actually perpetuates the marginalization of transgender individuals.

9. The Way Forward

The path ahead requires a two-pronged approach: legal reform and community support. First, comprehensive changes are needed to the TPRA, ensuring it guarantees fundamental rights like marriage and adoption for transgender people. Clear guidelines for self-identifying one's gender and streamlined procedures for official recognition are crucial. Secondly, the legal

framework should prioritize the autonomy and dignity of transgender individuals. This can be achieved by empowering them to determine their own gender identity and eliminating unnecessary bureaucratic hurdles in the recognition process. However, legal reforms alone are not enough. Building strong support systems within communities is essential to tackle the social stigma and discrimination that transgender people still face.

While the TPRA marks a positive step, it needs significant improvements to address the ethical challenges it presents. A rights-based approach that prioritizes transgender inclusion, autonomy, and dignity is essential for achieving true social justice and equality in India.

Conclusion

The multifaceted journey of gender and sexuality rights in India, illuminated by the lenses of Conflict Theory, Functionalism, and Intersectionality, underscores the need for a collaborative and multifaceted approach.

Conflict Theory highlights the deeply ingrained power imbalances that perpetuate gender-based violence. It calls for transformative strategies to dismantle these structures and empower marginalized communities. Functionalism emphasizes the societal benefits of gender parity, urging policies that promote women's workforce participation and dismantle barriers hindering their full potential.

Intersectionality adds another crucial layer, urging us to recognize the complex interplay of factors like gender identity, caste, and economic status. Through this lens, the limitations of the Transgender Persons (Protection of Rights) Act become evident, highlighting the need for comprehensive legal reforms that address the diverse experiences within the transgender community.

The way forward demands a multi-pronged approach. Legal reforms are crucial, ensuring the TPRA guarantees fundamental rights like marriage and adoption for transgender people, establishes clear guidelines for self-identification, and prioritizes their autonomy and dignity. However, legal changes alone are insufficient. Building robust community support systems is essential to dismantle social stigma and discrimination.

This necessitates collaboration between policymakers, activists, educators, and social service organizations. Policymakers must craft legislation informed by sociological perspectives and lived experiences. Activists can raise awareness and advocate for change.

Educators can challenge societal norms and promote inclusivity. Social service organizations can provide vital support to marginalized communities.

Ultimately, achieving a more just and equitable society requires a collective effort. By working together, we can dismantle oppressive structures, empower marginalized communities, and foster a society where everyone, regardless of gender or identity, can live free from discrimination, violence, and inequality. This is the vision that should guide us on this ongoing journey towards a more inclusive and just India.

REFERENCES

- Bharti Jain, I.** (2023). *Gender-Based Violence*. Assistant Professor, Maharishi Markandeshwar University. Retrieved from: <https://glskalp.in/index.php/glskalp/article/view/53>
- Bhattacharya, S., Ghosh, D., & Purkayastha, B.** (2022). 'Transgender Persons (Protection of Rights) Act' of India: An Analysis of Substantive Access to Rights of a Transgender Community. *Journal of Human Rights Practice*, 14(2), 676–697.
- Biswas, B., Banu, N.** (2023). Economic empowerment of rural and urban women in India: A comparative analysis. *Spat. Inf. Res.*, 31, 73–89. <https://doi.org/10.1007/s41324-022-00472-3>
- Crenshaw, K.** (1991). *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color*. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Ghosh, J.** (2004). *Globalization, Export-oriented Employment for Women and Social Policy: A Case Study of India*. In: Razavi, S., Pearson, R., Danloy, C. (eds) *Globalization, Export-oriented Employment and Social Policy*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230524217_4
- Heise, L.** (2002). *Gender-based Violence: Concepts, Methods, and Findings*. Department of Psychology, Arizona State University. Retrieved from [https://doi.org/10.1016/S0020-7292\(02\)00038-3](https://doi.org/10.1016/S0020-7292(02)00038-3)
- Loh, J. U.** (2018). *Transgender Identity, Sexual versus Gender 'Rights' and the Tools of the Indian State*. *Sexualities*, 21(1-2), 44-66.
- Mukherjee, P., & Agarwal, M.** (2023). *Factors Influencing Female Workforce Participation in Urban India: A Case Study*. *International Journal of Indian Economic Light (IJEL)*, 11(2), 1–7. Retrieved from <http://www.eprajournals.net/index.php/IJEL/article/view/1786>
- Ethical Studies (ISSN 2534-8434), Vol. 9 (1), 2024*

- Russo, N. F., & Pirlott, A.** (2006). *Gender-Based Violence Concepts, Methods, and Findings*. Department of Psychology, Arizona State University. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/254953724_Gender-based_Violence
- Sehgal, I.** (2020). *Women, their Bodies and the Space of Violence*. In *Papers of the 7th International Conference on Gender & Women Studies 2020*. ISBN 978-1-988652-36-8.
- Singh, S.** (2023). *Women empowerment in India: a critical analysis*. *Universal Research Reports*, 10(1), 69-74.
- Srivastava, A., Davis, J. P., Patel, P., Daniel, E. E., Karkal, S., & Rice, E.** (2021). *Sex work, gender transition, family rejection and depressive symptoms among transgender women in India*. *International Journal of Psychology & Behavior Analysis*, 7(3), 49-58.
- Syiem, A. H., & Kumar, P. R.** (2022). *Trans - Rights Are Human Rights: An Evaluation of Law on the Protection of Transgender Rights in India*. *Indian Journal of Law and Justice*, 13(01), 207-229.
- Wadhwa, S., & Retnakaran, D.** (2020). *Barriers and Enablers to Women's Participation in the Workforce: A Case Study from India*. *Review of Market Integration*, 12(3), 114-138. <https://doi.org/10.1177/09749292211013680>
- Alexander, J. C.** (2005). The inner development of Durkheim's sociological theory: from early writings to maturity. *The Cambridge Companion to Durkheim*. Cambridge University Press, 136-59.

THE PLACE OF APPLIED ETHICS IN THE STUDY OF MORALITY

RUBEN APRESSYAN

Center for Applied Study, Münster University, Germany

Institute of Philosophy, Russian Academy of Sciences, Russia

rapressyan@gmail.com

Abstract

Although at the level of handbooks and encyclopedias, applied ethics is considered as one of the main components of the system of ethical knowledge, along with philosophical ethics and normative ethics, and applied ethics has long been institutionalized in academia, the relationship between philosophical ethics and applied ethics has not acquired the character of organic unity. Specialists in applied ethics do not always feel the need for concepts and theoretical schemes developed in philosophical ethics, and not all moral philosophers are ready to see applied ethics as one of the closest sources of empirical knowledge about morality and the possibility of implementing general moral ideas into practice. The article gives a brief history of the initial efforts in applied ethics in the late 19th and early 20th centuries, showing the beginning of applied ethics as largely a response to the society's request for clarification of value foundation of special kinds of public practice. The same need, reinforced by the transformational processes of post-industrial society, is revealed in the second half of the 20th century when applied ethics was impressively developed. Taking into account particular experience of normative development, the article shows how in reality there is an application of general moral ideas to professional and corporate activity - in particular, by rethinking its goals and objectives in the context of moral principles, the actualization of its orientation for the benefit of people and society. The analysis undertaken leads to the conclusion that through normative action in the field of professional and corporate activity, the latter becomes de-particularized, ethically generalized. This gives reason to recognize applied ethics as a factor of social well-being.

Keywords: applied ethics, practical ethics, normative ethics, moral philosophy, practice and moral experience.

Applied ethics is a branch in the study of moral phenomena, along with metaethics (philosophical ethics) and normative ethics, and as such it represents one of the major components in the study of morality. It has acquired such a place relatively recently, in the last few decades, as a result of the intensive development of ethical-applied research in the fields of various professional, corporate, and area-specific[1] practices and the institutionalization of this research in the form of academic disciplines in university curricula, as well as distinct

educational and research units within universities and research centers (Bakshantovsky and Sogomonov, 2007; Collste, 2012; Steinbock, 2013).

It is with the acquisition of academic status by applied ethics that society redefines its place in the study of morality, and it begins to be perceived on a par with and often mediated with philosophical and normative ethics.

Applied ethics aims to explore the normative-ethical content of practice in its specific manifestations. Practice here is understood as intentional and typified actions that have individually, communicatively and socially significant effects. Taking this into account, it is important to clarify that applied ethics is aimed at studying the socio-cultural conditions of professional and area-specific activities, their ethos, normative attitudes, social devices and mechanisms through which their effectiveness is ensured. It critically rationalizes the normative content of activities and formulates ethical standards on this basis. Applied ethics is sometimes associated with professional ethics in the sense that professional ethics is the subject matter of applied ethics [2]. The unreasonableness of such an understanding of applied ethics has been repeatedly noted in the literature by various authors (Apressyan, 2004; Beauchamp, 2005; Collste, 2012), who pointed out that applied ethics was also aimed at studying normative problems that are not related to a specific professional activity, but which persons in their personal capacity encounter either in private or in public life. These are issues related to security, justice, dignity, freedom and the meaning of life[3]. The internal disciplinary differentiation of applied ethics depends on the diversity of practices it studies and normatively rationalizes. The most developed today are biomedical ethics, business ethics, environmental ethics (with a special focus on the ethics of climate change), ethics of science and technology, in particular artificial intelligence and autonomous technical systems. The variety of different professional and area-specific practices of interest to applied ethics, or ethical issues of concern to society, has been constantly growing, and the intra-disciplinary spectrum of applied ethics has expanded accordingly.

However, the division between philosophical ethics and applied ethics remains to some extent (Rorty, 2006; De George, 2006). On the part of some moral philosophers who prioritize abstract moral concepts, this separation is fundamental, and they consider their adherence to it as a sign of fidelity to the metaphysical purity of philosophical ethics. As philosophers, they have no genuine interest in practical questions and, moreover, believe that an appeal to the

dilemmas of moral practice robs moral philosophy of its sublimity and rigor (Guseinov, 2004; Steinbock, 2013: 59). On the part of some applied ethicists, the division of philosophical ethics and applied ethics is due to their inattention to fundamental moral concepts and their self-limitation of research interest to narrow areas of particular spheres of practice. The latter usually follows from the fact that applied ethics is most often developed by specialists in their specific fields, as a result of which their ethical-applied developments may not be related to the full philosophical, ethical and normative-ethical context.

In general, however, a different trend has become increasingly prevalent: just as applied ethicists are well aware that without a defined and grounded idea of morality, clearly considered in its prospects for the individual, society and culture, their developments “hang in the air”, so moral philosophers, while remaining within the framework of purely conceptual analysis in their research, are increasingly aware that the ethical-philosophical notion of morality is most convincingly verified in the context of certain communicative and social practices.

Forerunners and beginnings

The predecessors of modern applied ethics deserve attention – what were their forms, in the continuation of which traditions and for what purpose they arose, how distinctive they look now compared to the modern applied ethics.

Many people believe, without much thought, that the term “applied ethics” emerged simultaneously with the beginning of active research on the normative-ethical foundations of professional, corporate and area-specific activities in the 1950s, and perhaps even later (Beauchamp, 2005), with the statement in universities of the first courses in Applied Ethics. However, already at the turn of the 20th century, many journal articles devoted to applied ethical issues appeared, and the issue was discussed precisely in this applied way. It seems that at that time the word “applied” became newfangled and was widely accepted. Applied ethics was distributed along with applied algebra, applied chemistry, applied art, etc.

For the sake of historical accuracy, it should be noted that the very expression “applied ethics” appeared more than half a century earlier, in the late 1830s. Among the available publications, one can mention the *Manual of Political Ethics* by Francis Lieber, who, discussing the question of the possibility of applying ethics to politics, spoke of political ethics as applied ethics (Lieber 1839: 67, 69). At the same time, he considered applied ethics along with general

ethics and believed that political ethics was a kind of applied ethics. Without naming other varieties of applied ethics, the author emphasized that it was ethics applied to the socio-political sphere that had the greatest reason to be called as applied one. This term was in no way incidental to Lieber's reasoning. Throughout the book, in the context of political ethics, he discussed norms (laws) applied to specific cases. It is clear that applying a law to a particular case was a common discursive move in legal and juridical thinking. It cannot be excluded that this thinking experience influenced the change in the modality of ethical thinking and its turn from general normative reasoning to practical reasoning in the literal sense of the word, i.e. dealing with particular cases in their typicality and regularity.

Since the late 1860s, the term “applied ethics” took root in ethical literature, both philosophical and theological. The concept it denoted was interpreted rather broadly, but nevertheless, the reconstruction of its connotations may be of interest both from the perspective of the history of ideas and for understanding its possible “coiled” meanings.

To begin with, unexpected uses of the term are noteworthy. For example, the German Protestant theologian Adolf Wuttke objected to what he saw as a widespread understanding of Christian ethics as applied ethics secondary to “pure” philosophical ethics, and advocated an understanding of Christian ethics as theological ethics, which at the same time should have a deep scientific grounding (Wuttke, 1874: 35). And Rev. Henry Calderwood, an editor of the American one-volume edition of Kant's Ethical Writings [4], in describing the contents of the volume, pointed to its last two sections, “Elementology” (i.e., “Doctrine of the elements of ethics”) and “Methodology” (i.e., “Doctrine of the Methods of Ethics”) – as the simpler and more accessible part of the book, which was devoted to *Applied Ethics* (using capital letters and italics to denote a scholarly discipline) (Calderwood, 1871: xx). In both cases, applied ethics refers to the application of general ethics to behavior. In other words, it is the practical part of practical philosophy.

D.S. Gregory adhered to the same understanding of applied ethics, distinguishing theoretical, or pure ethics, on the one hand, and practical, or applied ethics, on the other, and distinguishing in the latter the task of explaining how general principles were applied to regulate human behavior in specific life situations (Gregory, 1875: 19). Ernest Bowden discriminated in ethics the same two branches – abstract, or theoretical and concrete, or applied (Bowden, 1895:

617), considering this division in ethics to be analogous to that in mathematics. There are many examples of this kind.

A few years later, the same understanding of applied ethics was embodied in a series of summer courses at the School of Applied Ethics in Plymouth (USA) [5]. Each course offered a series of lectures in three sections: economics, ethics, and history of religion (several hundred lectures in total). All lectures were given under the general heading of “applied ethics.” According to a review of the three schools, their leaders (Henry Adams, Felix Adler, and Crawford Toy) arranged the program so that the subject matter of each cycle focused on the problem of labor (Youmans (ed.), 1895). However, this is fully true of the program of the 1894 Summer School, whose ethics section offered such lecture cycles as “Introduction to Economic Ethics: (which dealt mainly with social ethics), “The Family and the Labour Problem”, and “The School and the Labour Problem”, while the economics section included, along with socio-economic topics, such cycles as “Ethics and the Economics of Distribution” and “The Ethical Foundations of Social Progress in the United States”. The lecture topics of the Ethics section at the first two schools were rather general-theoretical: “Classification of Ancient and Modern Ethical Systems,” “Varieties of Moral Norms Illustrated by the History of Ethics,” “Religious and Moral Education,” “Development of Conscience in Child,” and “The System of Responsibilities” (including individual ethics, social ethics, ethics of family, profession, politics, friendship, and religious associations); socio-ethical issues were offered in a number of shorter special courses [6].

Applied ethics acquired a similar configuration in the program of philosophical education adopted at Cornell University on the basis of the School of Philosophy, founded in 1891 thanks to the generous contribution of the industrial magnate Henry Sage, after whom the school was named. Ethics became one of the curricular areas of philosophical education, with a course in “Practical or Applied Ethics” alongside “Foundations of Ethics,” “Christian Ethics,” and “Fundamental Problems of Ethics.” As can be gleaned from advertisements in the *Philosophical Review*, founded a year later, this program was maintaining at the Sage School of Philosophy for over twenty years. (Sage School, 1898; Sage School, 1920).

At the turn of the 19th and 20th centuries, many articles appeared devoted, relatively speaking, to issues of medical ethics. Some of these were on the ethics of the physician, some on the ethics of nursing, with little overlap between the two. A significant example was the

Ethics Section at the annual meeting of the British Medical Association (summer 1895), the proceedings of which were published in a special issue of the *British Medical Journal*. Dr W.A. Cleveland, Chairman of the Section, gave a lengthy introductory address.

Much of the report was devoted to propaedeutic ethical topics, but it also touched upon the practical ethical aspects of the medical profession itself – the role of the “medical code of ethics” in it, the formation of proper relations in the professional environment, a clear understanding by physicians of their duties to each other, to themselves and to society (Cleveland, 1895: 635 [7]). It can be seen from other papers and the following lively discussions that medical ethics was interpreted in many ways as a kind of etiquette – but an etiquette adapted to the peculiarities of the medical profession and different aspects of medical activity, such as private practice, the conduct of patient appointments, and relations between consultants and practitioners (Horder, 1895: 635–638). As the materials of the Ethics Section meetings show, medical ethics developed by strengthening professional ethical reflection and actualization of ethical meanings in the doctor's activity. With appropriate substantive amendments, the same approach was pursued in relation to nursing ethics.

It is noteworthy that the use of the term “applied ethics” was innovative in all the events described. In the latter case, this term was used in conjunction with and to clarify another term, namely, “practical ethics”. The designation by this term of the normative and ethical aspects of specific activities was common in the centuries-long history of moral philosophy.

Traditionally, moral philosophy used to be conceived of as threefold: Ethics, Economics, and Politics. As Jill Kraye has shown, this understanding of moral philosophy originated with the Peripatetics, who associated moral philosophy with a set of works that included the Aristotelian *Ethics* and *Politics*, and the pseudo-Aristotelian *Economics*. It is generally believed that this division was designated by Aristotle himself in his indication of the subject matter of the science that studied human activity and the good as its goal – “politics, economics, and wisdom” (Aristotle, 1994: 10). It retains its force in the Middle Ages; with the emergence of the universities this scheme becomes commonplace in the teaching of moral philosophy. Remaining in the initial stages of early modern philosophy, it is sometimes interpreted in the spirit that ethics is concerned with general principles, and economics and politics with the special application of these principles to the conduct of economy and public affairs (Kraye, 2008: 303–306). Gradually, the view developed that the study of moral

philosophy should begin with ethics as a fundamental and comprehensive discipline, continue with the study of economics, and conclude with the study of politics. Related to this was the notion that economics and politics were the fields of activity relevant to the subject matter of moral philosophy, and activities in these fields were morally accountable.

Meanwhile, with the strengthening of theoretical rigor in the description and explanation of the phenomenon of morality in early modern thought (which was expressed in a change in the view of human being as a moral agent and, in particular, emphasizing autonomy as its essential characteristic), changes occurred in moral philosophy as a whole. Economics and politics inchmeal branched off from it as independent disciplines. An increase in the level of philosophical analysis of morality led to a gradual separation of philosophical ethics, i.e. the theory, the subject of which is the essence of the moral phenomenon, from normative ethics and, more broadly, practical ethics, the subject of which is the content of values and norms, in particular, in their application to specific types of activities. In the 20th century, this trend developed in attempts to build a “pure” moral theory, i.e. free from value content (which has long been associated with metaethics). For analytical moral philosophy, it costed the loss of normative and ethical content (Steinbock, 2013, p. 58) and the loss of interest in ethical and applied problems. However, starting in the 1960s, many analytical philosophers have step by step turned to practical problems and taken up the development of ethical and applied problems. Today, a rare moral philosopher (theorist) does not deal with them.

It is clear that 20th-century ethics was not limited to analytical philosophy, and within the other areas of philosophy, the discussion of moral problems was often carried out in projection to practical issues. Moral and ethical research and development related to specific types of activities, the surge of which under the cap of applied ethics in the last third of the 19th century was presented in general terms above, was never suspended

The current applied ethics has become the result of a number of factors (Beauchamp, 2005; Steinbock, 2013), among which at least two should be distinguished. Firstly, the changing in various spheres of public practice. For example, the introduction of new technologies into medicine. They made it possible to qualitatively change the possibilities for maintaining and prolonging life, but at the same time sharply raised the question of the necessity of appropriate procedures in each individual case. The possibilities for life support are not unlimited, but is it always advisable, whenever possible, to use high-tech medical equipment, and if the

expediency of using this equipment is not universal, then who can be authorized to make a decision about it?

Bioethics, or biomedical ethics, began with this and a number of other similar issues, gradually completely replacing “deontological ethics”, as the ethics of a doctor was traditionally called. In 1982 an eminent analytical philosopher Stephen Toulmin looking back at the trends in the development of moral philosophy a quarter of a century before rightly noted in his article, “How medicine saved ethics from death”, that ethics had to be saved, because, in the form of analytical ethics, which limited itself to analyzing the foundations of moral judgments and moral concepts, it had lost any connection with practice and actually found itself at a dead end (Toulmin, 1982, 749). Secondly, the development of applied ethics was a response to the situation that arose in Western democratic societies in the wake of large-scale liberal democratic movements for civil rights, equality, and freedom of expression in the 1960s and 1970s. These movements, directed against many common values and social habits, changed the role of traditional social institutions (family, state, local government, cult), which required rethinking of the ethical foundations of many aspects of public life.

Since the 1970s, the face of applied ethics has changed significantly. Researchers and specialists in various fields of applied ethics have been increasingly less satisfied with applying general provisions to particular public practice and sought its normative and ethical reinterpretation – its description in terms of values and principles, its analysis in regard to decision-making situations, possible conflicts, and attempts to resolve them. Unlike the “old” applied ethics, the emphasis is no more on general ethical provisions that adapt to concrete, professional, corporate and area-specific activities, but on the features of moral experience related to this activity.

This became possible due to the fact that representatives of the special sciences and professions were involved in ethical-applied research and practical studies. Without their work, the enormous progress made in various fields of applied ethics over the past decades would not have been possible. However, only thanks to their efforts, without the contribution of theoretical philosophers, such progress would hardly have been achieved. The advancement in today's applied ethics has been largely ensured by methodological and theoretical work carried out on various practical problems by philosophers already known for their work on moral theory. The peculiarity of current applied ethics is quite clearly visible against the background of the former

applied or practical ethics that developed at the turn of the 19th and 20th centuries, and the difference between them is significant.

Turning to practice

As one can clearly see from the comparison of handbooks devoted (as their titles imply) to applied ethics and practical ethics (Cohen and Wellman, 2005; LaFollette, 2005; Singer, 1986), the terms “applied” and “practical” are used in this context mostly interchangeably. These publications clearly show that, in general, “applied ethics” and “practical ethics” are identical concepts (Beauchamp, 2005). If there are any differences, they are similar to the differences common to different authors, with their special approaches and conceptualization. These are not differences in subject matter, ways of problematization, methodology. In the works of individual authors, there may be a separation of applied and practical ethics. However, the divergence between them, when it takes place (Bakshtanovsky and Sogomonov, 2007), is not self-evident and needs clarification and justification.

A non-trivial variant of the conceptual distinction between applied and practical ethics is demonstrated by Andrei Poama in his discussion of two possible approaches to the issue of ethics of public life. Speaking of “public policy ethics”, Poama refers to a special case of “practical ethics”, which is faced with the task of rationalizing the principles of public policy. Practical ethics can be “applied” and “constructive”: according to the first approach, one’s moral stance “needs to be ultimately derived from or constrained by a foundational ethical theory,” according to the second approach, it “can (and sometimes ought to) be formed independently of the recommendations given by any one particular foundational theory” (Poama, 2019, 37). This conception deserves attention as an example of the differentiation between “applied” and “practical” in ethics, showing how such a distinction can be at the same time distinct and arbitrary.

The problem pointed out by Poama is important and interesting for understanding possible ways to connect normative ethics and practice. Only at first glance, the approaches indicated by Poama correlate with deontological (applied approach) and consequentialist (constructive approach) ethics, and logically with deductive and inductive reasoning logic. Regarding the constructive approach to rationalizing the foundations of public policy, a reasonable question arises: what parameters are used to construct principles? Obviously, we are

talking about the principles of policy making in the best way for this particular area. But “the best” is an evaluative concept, and as such it presupposes a criterion. Such a criterion will be nothing more than the very general principle with which practice correlates, which, in this sense, is applied to practice. Poama says nothing about this, but it is significant that, having divided the selected approaches and discussed their features, he comes to the conclusion that these approaches should not be opposed to each other, but, on the contrary, it is necessary to synthesize them in order to include them in an integrated ethical-practical discourse.

Poama's theory correlates quite closely with the discussion that took place in Russian literature in the 2000s. Starting it Vladimir Bakshtanovsky and Yury Sogomonov argued that applied ethics is, on the one hand, a normative value system as a “product of concretization of morality,” and on the other, knowledge obtained and developed on the basis of applied research and innovations; it “is not directly deducible from moral-philosophical theorizing”, but is generated in the course of understanding the difficulties that arise on a particular practical path, and ways to overcome them (Bakshtanovsky and Sogomonov, 2007: 120). Unlike Poama, which opposes two approaches in practical ethics and unambiguously elevates practical ethics to normative, Bakshtanovsky and Sogomonov consider these approaches as a continuation of one another. It may seem that they do not define whether applied ethics is the result of concretization of philosophical-theoretical or normative-ethical ideas. This impression is due to the fact that they talk about the concretization of “universal morality”, but universality can be associated with the content of moral norms, and not with the peculiarities of their functioning. But as soon as one listens to what they say and how they understand “the universe of morality”, it becomes clear that it is about specifying general normative regulation and its application to partial spheres of human activity.

Although these discussions differ in the ways of problematization, the degree of reference to the available literature, and the nature of the authors' reflection, in general they are located in the same problem space and as such are quite comparable. They reflect in different ways the same discursive situation in the applied-ethical literature. It is noteworthy that when Poama refers to two research strategies in practical ethics, he refers to one author or the other, and it soon becomes clear that the difference between these approaches is most relevant not so much to the experience of ethical-applied research as such, but to the results of the interpretation

of their theoretical reflection in the critical literature, which, understandably, is carried out by each author according to their methodological guidelines.

It is not by chance that Poama concludes his article by stating the need to synthesize these approaches. Those who have experience in ethical-applied research realize that at different stages of their work, when solving different problems, one or the other approach may dominate: in some cases it is necessary to apply the general provisions of moral philosophy to the ethical analysis of specific situations (Gert and Weinert, 1982: 51–52), and in others, on the contrary, ethical-applied consideration leads to the identification and understanding of moral problems or some aspects of known moral problems that have not previously been the subject of attention by moral philosophy (Beauchamp, 2005). Therefore, it would be wrong to consider an unambiguous choice in favor of any one approach as productive.

The relation between general and particular moral provisions is ambiguous – it is not exhausted by one-dimensional normative dynamic of reasoning from general provisions to particular ones. And, of course, it is not a matter of concretization of general philosophical moral concepts. The very concept of morality is, figuratively speaking, a “secondary” concept – a concept of the second order. It was historically formed in the process of generalization of special (in the context of morality) normative concepts – good and evil, virtue and vice, justice, *etc.* (which, in turn, were the product of preceding reimagining significant in the terms of behavior and character qualities), as well as generalizing rethinking of the concepts of law, motivation, deed, punishment and distinguishing some special content in them. The philosophical concept of morality was formed on the basis of generalization of a certain quality of various normative, mental, behavioral, communicative, social, *etc.* phenomena. This quality is to serve the coordination (ideally, harmonization) of private interests, bringing them into conformity with each other for the good of individuals and society. Interests are considered here in a broad sense, not limited to the pragmatic aspirations of agents. Social order is formed through the coordination of not only interests in the material sense of the word but also individual opinions, beliefs, ideas about an ideal way of life. Taking this into account, we can say that social order is mediated by the coordination (mutual adaptation, not always reaching agreement and, even more so, harmonization) of private dispositions. In this function, as a mechanism for regulating the decisions and actions of individuals in order to harmonize them, morality is required precisely when it is necessary to weaken and remove conflicts between

private dispositions, to ensure cooperation, to create conditions for the agents of these dispositions in their decisions and actions to promote the good of each other and the good of the whole.

Moral regulation is carried out by moral agents themselves through self-regulation, as well as their mutual regulation of each other's behavior through a wide range of influences (hints, wishes, appeals, assessments, recommendations, reasons, references to values, traditions and precedents). In this sense, the main actor in morality is an individual who relates him/herself to other individuals, groups, and society. Actions aimed at the benefit of others and contributing to it are valuable. Actions can be taken for specific private purposes, but having a positive effect for someone else's good or they can be directly and exclusively aimed at someone else's good. Actions of this kind are valuable, i.e. desirable, useful, meaningful, important. The experience of perceiving and comprehending such actions is reflected in values, in particular, ranging from non-harm to compassionate care, implemented on various grounds. For these actions to be successful, their agent must possess certain qualities and abilities, or virtues, which are also values in certain extent. Quite common in their content, these values are fixed in various texts, including edifying and normative ones. Thanks to the latter, they gain a foothold in culture as imperatives and, taking, as mentioned above, different forms, they are presented for practical implementation in people's actions and relationships.

Philosophical ethics is aimed at studying the essence and meaning of morality, the peculiarities of its formation, development and functioning in general and at the level of its particular forms. These studies are of a generalized nature. In order to verify and develop the obtained results, they can be continued on the material of specific and concrete public practices. But the empirical verification of general provisions included into research does not make the latter applied. As a theoretical *construct*, the philosophical concept of morality in the above-mentioned capacity is not a subject to concretization for application in practice. But the inclusion in the research of empirical verification of general provisions does not make these studies applied. As a theoretical *construct*, the philosophical concept of morality in the above-mentioned capacity cannot be adopted for application in practice.

Another thing is the application of general *normative* provisions to particular fields of practice, to professional, corporate and area-specific activities (Gert, 1984; Prokofiev, 2015). What may be perceived as a specification of general principles (theoretical or normative) is in

fact their application to practice in its specific manifestations. If implemented consistently, it may require adapting these provisions or developing new ones – according to the challenges, faced by in a given practical area and an understanding of these challenges and their relationship to the public good.

Application and specification of moral principles

A particular position on this issue was expressed by Alasdair MacIntyre in the early 1980s, when applied ethics was still in its infancy, in an article with the provocative title: “Doesn't Applied Ethics Rest on Error?”. As one might guess from the title, the article was directed against applied ethics, which, as MacIntyre was convinced, arose from an error in understanding the nature of moral norms and the nature of their efficacy. This error consisted, according to MacIntyre, in the very project of applying general moral principles, or rules, to activities in specific areas of social practice – medical, business, legal, political, military, and so on – for the sake of which general moral principles would have to be adapted or transformed in some way.

In opposing the ambitions of the proponents of applied ethics, MacIntyre questioned the dominant position in moral philosophy that moral principles (or rules) were inherently historically and socially neutral, and that, accordingly, the moral agent guided in his/her decisions by these principles acted as a universal and rational person, as if independent of his/her particular social determinations. Such an understanding of moral principles can lead to difficulties in applying them to the special fields of activity mentioned above. And then the scheme of the work of moral principles appears as follows: first, the rules themselves are formulated, for example, rules concerning truthfulness and honesty, and then, if there are special relationships between people included in some areas of social practice, such as medical or legal, these rules must be applied in accordance with them, with appropriate practical purposes (MacIntyre, 1984: 501).

According to MacIntyre, moral rules do not exist in abstraction, in a timeless and extra-social context. They arose from the special needs of practice and are given in application to practice. MacIntyre agrees that something is going on with the rules, they are not static in their content and scope. Their application can expand, and this happens in various ways. MacIntyre identifies three possible expansion trajectories in the application of the rule. First, a rule may

be formulated in a particular socially concrete situation but formulated in an abstract form sufficient to be perceived as a supra-situational rule addressed to each individual. Such a rule does not need to be adapted to special situations: in each special situation, the moral agent is able to be guided by a general rule known to him/her. A person who understands what truthfulness is does not need an explanation of how the principle of truthfulness applies in the practice of a doctor or lawyer. Secondly, one can imagine a case where a rule is formulated based on the experience of certain situations to regulate behavior within such situations, but then it may be considered appropriate in situations of a different kind. There is also no special need for applied ethics here since the point is to reformulate the rule, which can be considered as the task of formulating a rule, i.e. the usual task of morality. Thirdly, an extension of the rule may be required if there is an understanding of the urgency of its application in cases previously considered different from the traditional application of the rule. In other words, there is a change in the understanding of the application of the rule, and in this sense, a change in the understanding of the rule itself. Have we in this case an extension of the application of a known rule or the formulation of a new rule? The answer to this question depends on whether the arguments used in the justification of the updated rule are the same as those used in the justification of the previous rule and to what extent the normative context of the rule is preserved when the scope of its application is expanded.

According to McIntyre, in no case of extrapolation or transformation of rules is there a need for applied ethics, since such procedures are used in one form or another in ordinary normative processes, which the proponents of applied ethics do not understand, dooming applied ethics to error (MacIntyre, 1984: 512).

Regardless of MacIntyre's position, the very question of how general moral principles can be applied to special spheres of practice (in MacIntyre's version, how the known rules can be applied to new cases) has important methodological implications. The answer to this question is not obvious, and the procedures of application and extrapolation are not at all trivial. However, it is necessary to clarify the statement of the problem.

In discussing MacIntyre's approach, I have used the word "norm" to refer generically to the forms of moral imperative. As to MacIntyre, he speaks of "principles" and "rules," most often using these words almost synonymously and labelling normativity as such. The distinction between forms of normativity allows us to differentiate normative thinking and trace its

manifestations at different levels of the moral agent's self-determination. Attentive to such distinctions, authors distinguish between imperatives of a high degree of generality, which express the initial grounds for decisions, judgements and actions, and relatively special imperatives, such as prohibitions and prescriptions, which deal with situations specific in one respect or another.

This may be the division between principles and rules. Inattention to rules in this conventional sense of the word can lead to a moral skepticism that reduces morality to an abstract admonition unrelated to practical tasks, and thus to an abstract understanding of morality. This is an understanding which, for example, does not see behind the principle of non-harm less general prescriptions: *not to kill, not to cause suffering, not to steal, not to perjure, not to lie, to respect others' rights, etc.*, and behind the principle of care such prescriptions as: *to be compassionate, to treat the other as oneself, to participate in another's life, if needed, to sacrifice oneself for another, etc.*

MacIntyre's approach might have been clearer with a richer conceptualization of the genealogy and ontology of moral norms and, accordingly, a separate consideration of the nomogenesis and transit of norms, on the one hand, and the process of norm assimilation, on the other. On one particular case, MacIntyre makes an observation that includes such emblematic words: "the movement from the several prohibitions of several distinct types of killing to a single comprehensive prohibition of homicide, a movement actually made in a number of earlier societies..." (MacIntyre, 1984: 506). This remark reflects an essential regularity in nomogenesis, which is that norms (not only moral ones) are formed on the basis of generalized reflection on the experience of conflict resolution. Nomogenesis thus consists in the movement of normative thought from the situationally specific to the super-situationally generalized. The latter is embodied in values and *principles* as their imperative correlates. In turn, principles are concretized in *rules*, through which the general value content is adapted to specific situations of communicative and social practice.

From a historical point of view, the principles of non-harm and care were the result of a long process of generalizing the specific experience of human relations, abstracting the result of generalizations from specific situations. The abstract nature of the principle (for example, "Love thy neighbor") is necessary to ensure the normative and logical possibility of its application in a wide variety of situations. However, this does not exclude the inquisitive or

confused question: “Who is my neighbor?”, to which, as we know, was definitely answered (Luke 10:25–29). “Love your neighbor”, “Be caring”, “Help the weak”, “Cause no harm” – these and similar norms are organic to the daily experience of each person, intuitively understandable, learned by everyone during the process of socialization (which, however, in individual cases does not guarantee spontaneous or conscious rejection of them). Nevertheless, there is a demand to comprehend their value and imperative content, to isolate it, to formalize it, to transform it into admonition and edification, as well as additional moralistic explication, theological and philosophical substantiating interpretations, the baton of which, starting from the ancient wisdom literature, has more than one millennium.

For a number of reasons, among which we should mention, first of all, the atomization of individuals, the weakening of the role of communitarian ties in social life, the excessive institutionalization and technologization of public practice, especially its individual isolated segments, the hypertrophy of pragmatic goals (seemingly justified due to their professional, corporate, institutional, business rootedness), this traditional cultural heritage is losing its importance in modern society. The concern about these trends leads to an understanding of the need for additional moral-regulatory tools, especially in those areas of public practice, where people, being objectively connected to each other by the situation of encounter and inevitable interaction, find themselves in an unequal position with respect to each other (with all possible adverse consequences). This inequality stems, among other things, from differences in functional statuses, in the ability to make decisions or influence the decision-making process. Applied ethics has been formed for the sake of developing additional moral-regulatory tools and studying the means to ensure their effectiveness.

In terms of applying general norms to the conditions of specific social practices and the possible norm-creation, the task of applied ethics is similar in its own way to what happens at the level of ordinary morality. Strictly speaking, moral norms – principles and rules – are not prescriptions of direct application: they most often do not prescribe specific actions; the choice of action is always up to the moral agent [8].

However, in special (professionally, corporately, and area-specifically defined) activities, the choice of morally relevant actions is often complicated by the presence of strong pragmatic demands on the agent, such as productivity and efficiency. Some types of practice are not perceived differently, except from a pragmatic point of view. But suddenly something

happens that makes a person change their mind about a certain activity. Usually value-neutral, it begins to be perceived through the prism of moral values. Pragmatic demands are potentially always in conflict with moral ones; due to many different factors, this potential conflict is easily actualized. As soon as, due to certain shifts in value thinking and social experience, some practice begins to be perceived as ethically relevant, this occurs in the form of awareness of the contradiction between the traditional pragmatic goals of activity within this practice and the moral meaning of this activity revealed with a new look.

Applied-ethical innovations are aimed at preventing the dominance of pragmatic requirements. This can be clearly seen in the example of the *Guidance on ethics of tuberculosis prevention, care and control* (WHO, 2010), which is the most elaborated, from a normative-ethical point of view, document of this kind. It provides a certain understanding of ethics (ethical values): they point out “how we should live our lives.” This means that ethics tells us that we must live our lives *well* and *with dignity*, based on the criteria set by ethical concepts as the basic value bases for decision-making. The understanding of ethics as principles of activity oriented towards the good of other people goes back through the *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights* and other normative documents of this kind – to the *Universal Declaration of Human Rights* (adopted by the United Nations, 1948), the decisions of the Nuremberg Trials in the case of doctors (1947) and, further, to the tradition of modern moral philosophy with its principles of autonomy, respect for the dignity of the human being, individual responsibility, universality, justice, mercy, etc.

So even the abstractly formulated concept of ethics given in the *Guidance* fits into a completely distinct moral-philosophical and normative-ethical context. This is clearly seen in the less general principles put forward in the *Guidance: social justice (understood primarily as equality), solidarity, the common good, autonomy, reciprocity, subsidiarity, participation, transparency, accountability* (WHO, 2010: 6–7) [9]. From a strictly ethical point of view, not all of these principles look like ethical ones. But an analysis of this document developed by the World Health Organization (WHO) shows that it establishes solutions aimed at helping those in need and those in specific biomedical and social circumstances as ethically significant. These circumstances set the focus on caring for the human well-being: creating conditions for everyone's access to high-quality diagnosis and effective treatment, reducing the suffering associated with the disease, reducing the material burden caused by it, efforts to improve

pharmaceuticals and improve treatment methods, promoting accessibility of both, respect for human rights to prevent and treat the disease.

In other words, at the level of specific measures aimed at fulfilling individual tasks to combat the disease, ethical principles are transformed into principles of activity and, to the extent that they control the area-specific activity, they take the form of operational principles. In fact, their implementation is aimed at giving this activity a character corresponding to ethical guidelines, because solving publicly significant tasks of establishing a timely diagnosis, proper treatment and concomitant care up to the recovery of patients, comprehensive disease prevention, maximum containment of the spread of infection during peak periods require medical workers not only to fulfill their professional duties but also to realize their responsibility for ensuring the public good.

During the pandemic, the question of the vaccination regime may arise as one of the most urgent, namely: whether to carry it out forcibly or to give citizens the right to decide for themselves whether to get themselves jabbed or not. Whether transparency is indispensable in resolving the issue of compulsory vaccination and whether public discussions are necessary on this issue seems to depend on the state of society (the development of institutions of self-government and public opinion, the level of education and civic consciousness of the population, etc.). However, the decision-making on this issue requires discursive support. No matter, whether the discussion is public or expert, a number of fundamental considerations should be borne in mind when discussing it: whether compulsory vaccination is necessary and whether its implementation is commensurate with the risks to public health and the health system that abstinence would pose, how safe the vaccine is, how effective it really is, whether compulsory vaccination would violate trust between the public and the health system, and whether it would be appropriate for the public and the health system. These criteria were formulated in the WHO document (WHO, 2021).

Thus, we can see that the regulatory effectiveness of normative-ethical concepts, which are common in their value content, is ensured by their adaptation to professional, corporate and area-specific activity – namely, their concretization in accordance with the goals and objectives of this activity, filling it with additional normative content set by the general ethical concepts.

In ordinary moral practice, the adaptation and localization of general principles occur spontaneously, through moral sensitivity, intuition, or specifically, through ingenuity, on the

basis of reasoning and the moral experience of the actor (one's own or others'). In contrast to everyday practice, in specialized social practice, especially when it is associated with extraordinary phenomena and processes, such adaptation requires special expert and collective-reflexive work based on an analysis of the ongoing innovations and the possibilities of applying the known normative experience under new conditions. The coordinated, based on collective reflection application of moral principles in specialized public practice presupposes formal institutionalization of ethical regulation, which is all the more intensified with the adoption of codes of professional and corporate ethics.

As various authors have noted, in the second half of the 20th century applied ethics developed out of the numerous and diverse contacts of moral philosophers and moral theologians with representatives of professions (medical workers, lawyers, entrepreneurs, engineers, etc.) and civil movements (for the protection of the rights of women, minorities, animals, consumers, prisoners, the mentally ill, etc.), as well as representatives of social and psychological sciences (Beauchamp, 2005: 1–2). However, as we have seen, this is also characteristic of applied ethics at the turn of the 19th and 20th centuries. Applied ethics was formed as a result of intellectual and cross-disciplinary rethinking of changes in socio-moral experience, moral practice, and moral expectations of society. The codes of professional and corporate ethics emerged not so much in response to the needs of professions and corporations as in response to public concern about the socio-moral challenges revealed by particularistic trends in the development of professions and corporations, particular areas of social activity, such transformations in them that may threaten the common good.

Moral values are formulated in such a way that they presuppose the individual as such – a “universal” person, as if not bound by partial determinations. However, the empirical or real individual, which in an ideal is fully rational, empathic and receptive to cultural norms, in practice is limited in his/her decisions, judgements and actions by various partial circumstances. Some of them, conditioned by an individual's professional, group, communitarian affiliation, are such that the activity carried out in these circumstances needs additional normative regulation, which is designed to ensure, on the one hand, that activities comply with the values

of the profession, corporation, organization, etc., and, on the other hand, the values of society, the principles of the common good [10].

Normative problems may arise within professions, corporations, and organizations due to possible unfair performance of professional and official duties that discredit the dignity of the profession and the corporation. But society, represented by its various agents, is much more sensitive to problems of a different kind related to the observance of human rights in the profession and the corporation and ensuring the common good. Professions and corporations are expected to contribute to the common good in their functioning, and this applies to both the direct and indirect effects of their activities.

It is evident, that the codes of professional or corporate ethics have dual orientation – professional-corporate and public. Professions and corporations are interested in using special codes of conduct to ensure the effectiveness and loyalty of their members. But society is interested in ensuring the social responsibility of representatives of professions and corporations, so that they take into account the public interests as much as possible, and this should be guaranteed by professional and corporate codes.

Society tries to “supervise” over particular activities by means of morality. This supervision is carried out both from the outside – with the help of mass media, public organizations, and from the inside – through individual agents of this activity who are interested in maintaining their dignity and thereby preserving their moral reputation, as well as by imputing codes of professional and corporate ethics to collective agents.

Efforts aimed at the normative arrangement of special types of activities, the conditions of such normative regulation, ways to increase its effectiveness, etc. are one of the most important research focuses of applied ethics. In addressing specific spheres of practice, ethics does not lose the generality of its concepts but rather contributes to the “moral generalization” of these spheres of practice. Ethics (as a part of practical philosophy) strengthens its practical character through applied ethics. And ethical-applied work, both at the expert level and at the level of collective “field” reflection, becomes one of the important factors of social wealth – in those aspects of it that are associated with the stability of social relations (mediated by professional or corporate activity), the balance of social actions and their more reliable predictability.

NOTES

[1] There are areas in public practice that involve representatives of different professions, different organizations, and individuals in their private capacity. The very activity in a certain practical area, for example, in politics, in civil society, in the interaction between people and nature, more broadly, the ecosphere, may have constraints determined not by profession or membership in an organization, but by the area of the activity itself. In this case, I am talking about area-specific practices, as different to professional or corporate ones. These constraints can be seen as a part of a general moral system, they are most likely (but not necessarily) part of professional and corporate regulations and codes, but they are not always explicitly given (especially to those actors for whom professional and corporate constraints do not matter), and require special normative attention.

[2] Both in the media and in the specialized literature, the word “ethics” is used in different meanings – as a subject matter of a study (of professional ethics) and as a theory studying this subject (professional ethics).

[3] The degree of completeness of this register of problems, which ultimately has rather close boundaries, deserves critical discussion, and can be further specified.

[4] This edition presents Kant’s “metaphysics of ethics” as a single work in four sections. The first one includes the complete text of *The Groundwork of the Metaphysics of Morals*, the second one includes extracts from the *Critique of Pure Reason*, and the last two sections present the complete text of *The Metaphysics of Morals*.

[5] The first summer school was held in July 1891, the second – in July 1892, and the third – in July 1894. No summer school was held in 1893 because of the First World Parliament of Religions in Chicago, one of the conferences was held during the World’s Fair. The fourth summer school was also planned for July-August 1895, but no information could be obtained about it. See. (School of Applied Ethics, 1891; W.L.S., 1892: 113-114; School of Applied Ethics, 1892; School of Applied Ethics, 1894; J. Educ., 1894; Huling, 1894; Summer Schools, 1895).

[6] Some of these lectures were later published. See: (Adler, 1892; Adams (ed.), 1893). About the key figures of this remarkable movement see (Friess, 1981; Shields (ed.), 2017; Heinrichs, 2018).

[7] The professional ethics of the doctor was regularly discussed on the pages of the journal throughout its subsequent history (until 1980, when it was transformed into *The British Medical Journal*).

[8] In the case of norms such as “Do not kill”, “Do not steal”, “Do not perjure yourself”, “Do not commit adultery”, it is clear what should not be done. As it has been variously expressed in the literature, prohibitive norms are unambiguous, while incentive norms are subject for different interpretations and can be implemented through various actions. As for the certainty of prohibitions, not everything is so obvious here. For example, the difference of connotative associations in relation to some discursive words and expressions often leads to mutual

misunderstanding between interlocutors. This mutual misunderstanding can be stimulated by the deliberate ambiguity of what is said, when all the spoken words are true, but the meaning of what is said is not explicated with evidence, so that an understatement on the part of one interlocutor leads to a misunderstanding on the part of the other. In other words, the implementation of the prohibition of lying (if we admit that such a prohibition is unconditional) in different situations requires actions, the relevance and adequacy of which are established by a moral agent him/herself, independently or in discussion with communicative partners. Moreover, creative ingenuity is required from a moral agent in actions to implement the norms “Help those in need”, “Be beneficent/merciful”, “Be care”.

[9] With minor variations, this set of principles is presented in other documents (WHO, 2007; WHO, 2016).

[10] Discussions on the “common good” often lead to a question: who decides what the common good is and what are its principles? This question seems to suggest that there is some kind of “that very” common good, and then that there are some “experts” who have “reliable” knowledge about it. This view is quite consistent with the spirit of classical enlightenment thinking, even if “experts” actually mean moralizing ideologists, who have appropriated the right to speak “in the name of morality”, while translating under this name some private interests. But it does not fit into modern socio-political and socio-ethical thinking, according to which the common good is a dynamic concept generated by an endless public discourse, part of which are speeches by politicians and media persons, civic actions, normative documents proposed by various social agents, etc.

REFERENCES

- Adams, H.C.** (ed.) (1893). *Philanthropy and Social Progress: Seven Essays*. New York, Thomas Y. Crowell & Company.
- Adler, F.** (1892). *The Moral Instruction of Children*. New York, D. Appleton and Company.
- Apressyan, R. G.** (2004). Vid na professionalnuyu etiku [A Look at Professional Ethics]. – In: Vedomosti prikladnoy etiki [Herald of Applied Ethics], (25), 160–181 (in Russian).
- Aristotle** (1994). *Eudemian Ethics*, Transl. by Jonathan Barnes. Oxford, Princeton University Press.
- Bakshtanovsky, V. I. and Sogomonov, Yu. V.** (2007). *Prikladnaya etika: Refleksivnaya biografija napravleniya* [Applied Ethics. A Project Reflective Biography]. Tyumen, NIIPE Publ. (in Russian).
- Beauchamp, T.L.** (2005). The Nature of Applied Ethics. – In: *A Companion to Applied Ethics*, ed. by R.G. Frey, C.H. Wellman. Malden; Oxford, Blackwell Publishing, 1–16.

- Bowden, E.M.** (1895). Ethics, theoretical and applied. – In: *Philosophical Review*, (4:6), 616–623.
- Calderwood, H.** (1871). Introduction. – In: Kant, I. *The Metaphysic of Ethics*, transl. by J.W. Sample. Edinburgh, T.&T. Clark, xiii–xx.
- Cleveland W.F.** (1895). An Address Delivered at the Opening of the Section of Ethics. At the Annual Meeting of the British Medical Association (July-August, 1895). – In: *The British Medical Journal*, (2:1811), 633–635.
- Cohen, A.I. and Wellman C.H.** (eds.). (2005). *Contemporary Debates in Applied Ethics*. Malden, MA; Oxford, UK, Blackwell Publishing Ltd.
- Collste, G.** (2012). Applied and Professional Ethics. – In: *Kemanusiaan. The Asian Journal of Humanities*, (19:1), 17–33.
- De George R.T.** (2006). The Relevance of Philosophy to Business Ethics: A Response to Rorty’s “Is Philosophy Relevant to Applied Ethics?”. – In: *Business Ethics Quarterly*, (16: 3), 381–389.
- Journal of Education [J. Educ.]** (1894) Editorial Notes. – In: *The Journal of Education* (40:10), 176–177.
- Friess H.L.** (1981). *Felix Adler and Ethical Culture: Memories and Studies*. New York, Columbia University Press.
- Gert, B. and Weinert, D.** (1982). Licensing professions. – In: *Business and Professional Ethics Journal* (1:1), 51–60.
- Gert, B.** (1984). Moral theory and applied ethics. – In: *The Monist*, (67:4), 532–548.
- Gregory, D.S.** (1875). *Christian Ethics, or The True Moral Manhood and Lite of Duty: A Text-Book*. Philadelphia: Eldredge & Brother.
- Guseinov, A.A.** (2004). Razmyshleniya o prikladnoj jetike [Reflections on applied ethics]. – In: *Vedomosti prikladnoy etiki* [Herald of Applied Ethics], (25), 148–159.
- Heinrichs, B.** (2018). Ethical Culture: Felix Adler and the Emergence of Applied Ethics from the Spirit of American Pragmatism. – In: *History of Philosophy Quarterly*, (35:4), 371–388.
- Horder, G.** (1895). Intra-Professional Etiquette. – In: *The British Medical Journal*, (2:1811), 635–638.
- Huling, R.G.** (1894) Education at the School of Ethics. – In: *The School Review*, (2:8), 506–510.

Journal of Education [J. Educ.] (1894) Editorial Notes. – In: *The Journal of Education* (40:10), 176–177.

Kraye, J. (2008). Moral Philosophy. – In: *The Cambridge History of Renaissance Philosophy* / ed. by C.B. Schmitt, Q. Skinner, E. Kessler, J. Kraye. Cambridge, Cambridge University Press, 303–386.

LaFollette (2005). *The Oxford Handbook of Practical Ethics*, ed. by H. LaFollette. Oxford, Oxford University Press.

Lieber, F. (1839). *Manual of Political Ethics*. Part I. London, William Smith.

MacIntyre A. (1984). Does applied ethics rest on a mistake? – In: *The Monist*, (67:4), 498–513.

Poama, A. (2019) Application or construction? Two types of public policy ethics. – In: *The Routledge Handbook of Ethics and Public Policy*, ed. by A. Lever, A. Poama. London; New York, Routledge, 37–50.

Prokofiev, A. V. (2015) Prikladnaja jetika kak proekcija obshhih нравstvennyh principov (ocenka teoreticheskoy modeli) [Applied ethics as a projection of general moral principles (evaluation of a theoretical model)]. – In: *Vedomosti prikladnoy etiki* [Herald of Applied Ethics] (46), 30–62. (in Russian).

Rorty, R. (2006). Is Philosophy Relevant to Applied Ethics? Invited Address to the Society of Business Ethics Annual Meeting, August 2005. – In: *Business Ethics Quarterly* (16:3). P. 369–380.

Sage School (1898). Sage School of Philosophy. – In: *The Philosophical Review*, (7), [back matter].

Sage School (1920). Sage School of Philosophy. – In: *The Philosophical Review*, (6), [back matter].

School of Applied Ethics (1891). School of Applied Ethics, Summer Session. – In: *International Journal of Ethics*, (1:3), 385–387.

School of Applied Ethics (1892). School of Applied Ethics. – In: *International Journal of Ethics*, (2:3), 408.

School of Applied Ethics (1894). School of Applied Ethics. – In: *International Journal of Ethics*, (4:3), [back matter].

- Shields P.M.** (ed.) (2017). *Jane Addams: Progressive Pioneer of Peace, Philosophy, Sociology, Social Work and Public Administration*. [No place], Springer.
- Singer, P.** (ed.). (1986) *Applied Ethics*, Oxford, Oxford University Press.
- Steinbock, B.** (2013). How has Philosophical Applied Ethics Progressed in the Past Fifty Years? – In: *Metaphilosophy*. (44:1–2), 58–62.
- Summer Schools**, 1895 – Summer Schools. – In: *The Journal of Education*, (41:21), 358.
- Toulmin, S.** (1982). How medicine saved the life of ethics. – In: *Perspectives in Biology and Medicine*, (25:4), 736–750.
- World Health Organization [WHO]** (2007). *Ethical considerations in developing a public health response to pandemic influenza*. Geneva: WHO.
- World Health Organization [WHO]** (2010). *Guidance on ethics of tuberculosis: prevention, care and control*. Report No: WHO/HTM/TB/2010.16. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- World Health Organization [WHO]** (2016). *Guidance for managing ethical issues in infectious disease outbreaks*. Geneva: WHO.
- World Health Organization [WHO]** (2021). *COVID-19 and mandatory vaccination: Ethical considerations and caveats*. Policy brief. 13, WHO/2019-nCoV/Policy_brief/Mandatory_vaccination/2021.1 [Date of access 21.06.2022].
- W.L.S.** (1892). The School of Applied Ethics. – In: *International Journal of Ethics*, (2), 113–114.
- Wuttke, A.** (1874) *Christian Ethics*. Vol. I: *History of Ethics*, With a special preface, by Dr. Riehm, transl. by J.P. Lacroix, New York, Nelson & Phillips.
- Youmans, J.** (ed.) (1895). Plymouth School, 1895 – Plymouth School of Applied Ethics. – In: *The Popular Science Monthly* (XLVII: May to October). New York, D. Appleton and Co., 140.